Dr. Tudor Dinu (n. 1978) este lector la Universitatea din București, unde predă limba, literatura și civilizația greacă. A susținut prelegeri și conferințe ca profesor invitat la universitățile din Berlin, Kiev, Brno și Nicosia, dar și la mai multe societăți științifice din Grecia. În ultimii ani a participat la cele mai importante congrese internaționale de studii neoelene (Tbilisi, 2007; Nicosia, 2008; Atena, 2008; Mesolonghi, 2008; Sofia, 2008; Riga, 2009; Patra, 2009; Kiev, 2009; Kalymnos, 2010; Granada, 2010). Din 2010 se numără printre cei cinci membri aleși ai comitetului de conducere al Societății Europene de Studii Neoelene.
Lucrările sale dedicate unor chestiuni de filologie și istorie greacă veche, bizantină și postbizantină, dar și elenismului din țările române au fost tipărite în România, Grecia, Cipru, Cehia, Letonia, Ucraina și Georgia. Totodată, Tudor Dinu a publicat traduceri atât din autori antici (Aristofan, Plutarh, Iamblichos, Seneca, Plinius Maior), cât și moderni (Iannis Ritsos, Nikos Engonopoulos). Este fondatorul și redactorul-șef al primei reviste române de studii neoelene, *Neograeca Bucurestiensia*. A publicat, în 2008, la Editura Humanitas, volumul *Mihai Viteazul, erou al eposului grec.*

TUDOR DINU

DIMITRIE CANTEMIR ȘI NICOLAE MAVROCORDAT

RIVALITĂȚI POLITICE ȘI LITERARE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XVIII

Cuvânt înainte de
GIORGIOS DION. POUKAMISAS

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Cătălin Strat
Coperta: Andrei Gamarţ
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corectori: Elena Dornescu, Andreea Stănescu, Iuliana Pop
DTP: Emilia Ionaşcu

Tipărit la Proeditură şi Tipografie

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
DINU, TUDOR
Dimitrie Cantemir şi Nicolae Mavrocordat: rivalităţi politice şi literare la începutul secolului XVIII / Tudor Dinu. – Bucureşti: Humanitas, 2011
Bibliogr.
ISBN 978-973-50-3090-2
94(498.3)"17" Cantemir, D.
94(498.1+498.3)"17" Mavrocordat, C.

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi Carte prin poştă: tel./fax 021/311 23 30
C.P.C.E. – CP 14, Bucureşti
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.libhumanitas.ro

CANTEMIR – MAVROCORDAT

Dacă, în perioada de mijloc a dominației otomane, s-au ridicat și în Europa Răsăriteană oameni universali de felul celor din Renaștere, aceștia au fost, în primul rând, două personalități marcante de la începutul veacului XVIII. Este vorba de două spirite suverane ce au activat ambele în Principatele Române: Dimitrie Cantemir și Nicolae Mavrocordat. În climatul epocii, amândoi au fost supuși ai Porții, trăiți în Constantinopol, vlăstare ale *Bizanțului după Bizanț*, fanarioți, dar nu în sensul politic al termenului, unul grec cu origini în insula Chios, celălalt român din părțile Vasluiului. Cantemir, fiu al domnului Moldovei tributare otomanilor, Mavrocordat, odraslă a marelui Dragoman al Înaltei Porți. Ambii au fost sclipitori, cosmopoliți, poligloți și foarte prolifici, mânuind deopotrivă greaca și turca. Stăpâneau totodată, în egală măsură, elina și latina. Cantemir a fost ultimul domn pământean al Moldovei, în vreme ce Mavrocordat a inaugurat domniile fanariote atât în Moldova, cât și în Țara Românească. Este vorba de două personalități polivalente ivite din rândul creștinilor ortodocși într-o epocă încă de înflorire relativă a Imperiului Otoman, de două figuri emblematice pentru istoria literelor și culturii din vremea lor.

Cei doi și-au încrucișat săbiile și s-au înfruntat. Ar fi o eroare să căutăm vreun temei etnic conflictului dintre ei. În fond, amândoi nu au fost decât niște demnitari otomani din așa-numitul *milet* al ortodocșilor. Cantemir trăise la Constantinopol ca un adevărat membru al aristocrației din Fanar, în timp ce Mavrocordații își creaseră legături de rudenie cu familiile boierești din Principate încă dinaintea instaurării regimului fanariot. Mavrocordat a fost un domn – funcționar, încadrabil în rândurile despoților luminați, care deține un loc de seamă în literatura neogreacă datorită romanului *Răgazurile lui Filoteu* și a contribuit în mod indiscutabil la progresul spiritual și cultural al Principatelor, în timp ce Cantemir, partizan al rușilor, asemenea multor domni fanarioți ulteriori, a fost un muzicolog notabil, un însemnat istoric al chestiunilor otomane și un excepțional etnolog – geograf prin a sa *Descriere a Moldovei.* Într-un fel, cartea sa *Incrementa atque Decrementa Aulae Othomanicae* o prefigurează pe cea a lui Edward Gibbon *Rise and Fall of the Roman Empire.*

Pacea de la Passarowitz (1718), prin care Poarta a stăvilit temporar pierderea galopantă de teritorii în spațiul grecesc în sens larg începută după asediul nereușit al Vienei (1683), a creat cadrul ce a facilitat consolidarea dominației primului domn

fanariot în Țara Românească și i-a năruit toate speranțele de revenire pe tron lui Cantemir, refugiat de mai mulți ani (încă din 1711) la curtea lui Petru cel Mare.

La Constantinopol începuse perioada cunoscută în istoria otomană drept epoca lalelelor, în cursul căreia s-au remarcat pe tărâmul literelor personalități de seamă precum Hrisant Notara, patriarhul Ierusalimului, ori Antim Ivireanul, mitropolitul Ungrovlahiei, în vreme ce la Veneția funcționa Colegiul Grec întemeiat de Thomas Flanginis. Europa era sfâșiată de războaiele purtate de Ludovic XIV în Occident și de cele ale lui Petru cel Mare în Orient, în vreme ce pacea de la Utrecht (1713) marca sfârșitul supremației franceze în Europa și conducea la câștigarea tronului Angliei de către Casa de Hanovra.

Cantemir și Mavrocordat dovedesc că, în ciuda caracterului retrograd al despotismului otoman, fanarioții din Constantinopol au reprezentat o masă critică de aristocrați culți ce au reușit, prin comunicarea cu Veneția, să păstreze o anumită legătură cu Occidentul, în care își găsiseră adăpost Muzele ce părăsiseră de mai demult străvechiul lor sălaș din Orient.

Biografia în oglindă a celor doi bărbați reprezintă o operă pe care noi, grecii și românii, o datorăm istoriei noastre, care, în anumite perioade, nu doar s-a intersectat, ci a fost chiar una comună.

Cu dr. Tudor Dinu discutasem de mai multă vreme posibilitatea redactării unei biografii comparative a lui Dimitrie Cantemir și Nicolae Mavrocordat, plasate în contextul general al Europei creștine și al Imperiului Otoman din vremea respectivă. Resimt o deosebită bucurie că acest proiect major s-a materializat atât de repede. Dr. Tudor Dinu merită călduroase felicitări pentru maniera științifică de lucru și creativitatea pe care a dovedit-o, ducând la capăt această întreprindere, ce reprezintă, pe de o parte, o contribuție fundamentală la istoria și cultura română și greacă și, pe de alta, o lucrare prețioasă pentru o parte însemnată a Europei din epoca lalelelor și a Barocului.

30.04.2011
Giorgios Dion. Poukamias
Ambasadorul Republicii Elene în România

ΚΑΝΤΕΜΙΡ – ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ

Αν η Ανατολή έχει να επιδείξει αυτό που ονομάζεται „homme de Renaissance", στην μέση οθωμανική περίοδο, το συναντούμε σε δύο σημαντικές προσωπικότητες των αρχών του 18ου αιώνα. Πρόκειται για δύο ηγεμονικά πνεύματα που εθήτευσαν στα ρουμανικά πριγκιπάτα, τον Δημήτριο Καντεμίρ και τον Νικόλαο Μαυροκορδάτο. Στο πνεύμα της εποχής, Οθωμανοί υπήκοοι και οι δύο, „Ρωμαίοι" αμφότεροι, γόνοι του μεταβυζαντινού πνεύματος, Φαναριώτες, όχι υπό την πολιτική έννοια του όρου, Έλληνας από τη Χίο ο ένας, Ρουμάνος από την περιοχή Vaslui ο άλλος. Γιός ηγεμόνα της υπό οθωμανική επικυριαρχία Μολδαβίας ο Καντεμίρ, γόνος Μεγάλου Διερμηνέα της Υψηλής Πύλης ο Μαυροκορδάτος, και οι δύο ευφυείς, κοσμοπολίτες, πολύγλωσσοι, και „πολυίστορες", κοινή γλώσσα έχουν την ελληνική και την τουρκική. Και οι δύο εγκρατείς της αρχαίας ελληνικής και της λατινικής. Ο Καντεμίρ τελευταίος προφαναριώτης ηγεμόνας της Μολδαβίας, ο Μαυροκορδάτος εγκαινιάζει την φαναριωτική περίοδο, διαδοχικά στην Μολδαβία και την Βαλαχία. Πρόκειται για εμβληματικές προσωπικότητες, σε ό,τι αφορά την θέση των Ορθοδόξων σε εποχή, ακόμη, σχετικής ακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, εμβληματικές για την ιστορία των γραμμάτων και του πολιτισμού, στην εποχή τους.

Διασταύρωσαν τα ξίφη τους και συγκρούσθηκαν. Είναι σφάλμα να αποδίδουμε εθνικά χαρακτηριστικά στην αντίθεσή τους. Κατά βάσιν, ήσαν αμφότεροι Οθωμανοί ευγενείς, του ορθόδοξου μιλέτ. Ο Καντεμίρ είχε ζήσει ως μέλος της φαναριώτικης αριστοκρατίας και η οικογένεια των Μαυροκορδάτων, πάλιν, είχε δεσμούς με τα γένη των Ρουμάνων βογιάρων, πριν την έναρξη της περιόδου των Φαναριωτών. Ο Μαυροκορδάτος ήταν υπάλληλος – ηγεμών, στην χορεία της πεφωτισμένης δεσποτείας, που κατέχει θέση στην νεοελληνική γραμματολογία, με το πρώτο μυθιστόρημα „Φιλοθέου Πάρεργα", εργάσθηκε αποτελεσματικά για την πνευματική και πολιτιστική άνοδο της Βαλαχίας, ο Καντεμίρ, ρωσόφιλος όπως και Φαναριώτες ηγεμόνες στην συνέχεια, αξιόλογος και ως μουσικολόγος, σπουδαίος μελετητής των οθωμανικών πραγμάτων και εξέχων εθνολόγος – γεωγράφος με το „Descrierea Moldovei". Το βιβλίο του με τίτλο „Ακμή και παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας" κάπως προεικάζει το „Rise and Fall of the Roman Empire" του Edward Gibbon.

Η ειρήνη του Πασάροβιτς (1718) με την οποία η Πύλη προσωρινά αναχαίτισε μετά την πολιορκία της Βιέννης (1683) την καλπάζουσα απώλεια εδαφών, στην νότια Βαλκανική και δη τον ελληνικό χώρο, διαμόρφωσε το πλαίσιο που διευκόλυνε την στερέωση του πρώτου ηγεμόνα Φαναριώτη στην Βαλαχία, και οδήγησε, λίγο πριν, στον εκπατρισμό του Καντεμίρ στην αυλή του Μεγάλου Πέτρου.

Στην Κωνσταντινούπολη, έχει ξεκινήσει η γνωστή στην οθωμανική ιστορία περίοδος της τουλίπας, ενώ στα γράμματα ξεχωρίζουν σημαντικοί άνδρες, όπως ο πατριάρχης Ιεροσολύμων Χρύσανθος Νοταράς, ο μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας Άνθιμος ο εξ Ιβήρων, και στην Βενετία λειτουργεί το Φλαγγίνειο Φροντιστήριο. Η Ευρώπη σπαράσσεται από τους πολέμους του Λουδοβίκου ΙΔ΄ στην Δύση και εκείνους του Μεγάλου Πέτρου στην Ανατολή, ενώ η Συνθήκη της Ουτρέχτης (1713) σηματοδοτεί το πέρας της γαλλικής ηγεμονίας στην Δυτική Ευρώπη και την άνοδο στον αγγλικό θρόνο του οίκου του Αννόβερου.

Καντεμίρ, Μαυροκορδάτος αποδεικνύουν ότι, εις πείσμα της οπισθοδρομικής οθωμανικής δεσποτείας, οι Φαναριώτες της Κωνσταντινούπολης συγκροτούσαν μία κρίσιμη μάζα πεπαιδευμένων αριστοκρατών που κατόρθωσαν σε επικοινωνία με την Βενετία να διατηρούν επαφή με την Δύση, στην οποία είχαν μεταναστεύσει οι Μούσες, έχοντας εγκαταλείψει το προαιώνιο ενδιαίτημά τους στην Ανατολή. Η βιογράφηση των δύο ανδρών είναι έργο που Έλληνες και Ρουμάνοι, οφείλουμε στην ιστορία μας η οποία κατά περιόδους όχι μόνο διασταυρώθηκε, αλλά ήταν ακόμη κοινή.

Με τον Δρα Tudor Dinu, είχαμε ενωρίς συζητήσει την δυνατότητα μιας συγκριτικής βιογράφησης των Δημητρίου Καντεμίρ και Νικολάου Μαυροκορδάτου εγγεγραμμένης στην σύνολη κατάσταση της Χριστιανικής Ευρώπης και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, κατά την εποχή εκείνη. Χαίρομαι ιδιαίτερα που η σπουδαία ιδέα μπόρεσε να γίνει πραγματικότητα, εγκαίρως. Αξίζουν συγχαρητήρια στον Δρα Dinu, για την υψηλή scholarship και δημιουργικότητα που επέδειξε, φέροντας σε πέρας το εγχείρημα αυτό, που δια μιας συνιστά συμβολή στην ιστορία των ρουμανικών και των ελληνικών πραγμάτων και γραμμάτων, αλλά και πραγματεία πολύτιμη για την ιστορία ενός σημαντικού τμήματος της Ευρώπης στην εποχή της τουλίπας και του μπαρόκ!

30.04.2011

Γεώργιος Δ. Πουκαμισάς

Πρέσβυς την Ελληνικής Δημοκρατίας στη Ρουμανία

Înainte de toate, recunoştinţa mea se îndreaptă către distinsul istoric şi politolog grec Georgios Dion. Poukamisas, ambasadorul Republicii Elene în România, care mi-a insuflat permanent încrederea şi curajul indispensabile finalizării acestei cărţi. Mulţumiri călduroase se cuvin şi prietenilor din Grecia care mi-au expediat cu promptitudine lucrările din bibliografie imposibil de procurat în România – îi menţionez în ordine alfabetică, fără titlurile lor academice: Giorgis Karatzis, Eleni Kotsmanidou, Konstantinos Dimadis, Eleni Ladogianni, Spyridon Sfetas. De asemenea, le adresez mulţumiri cu totul speciale domnului Mihalis Sotiriou, director general al Alumil Rom Industry S.A., care mi-a facilitat, prin generozitatea sa, achiziţia unui mare număr de cărţi rare şi valoroase şi domnului Georgios Galanakis, proprietarul companiei FATROM S.A., care a sprijinit, la rândul său, financiar cercetarea de faţă.

I
CONSTANTIN CANTEMIR ȘI ALEXANDRU MAVROCORDAT. O TENTATIVĂ EȘUATĂ DE ALIANȚĂ DINASTICĂ

Întoarcerea în Moldova a lui Dimitrie Cantemir, ținut ostatec la Poartă (1691). Originea, cariera și politica lui Constantin Cantemir. Educația lui Dimitrie Cantemir în Moldova și la Constantinopol. Pătrunderea sa în lumea politico-diplomatică din capitala otomană. Instituția dragomanilor – rolul lui Panagiotakis Nikousios și Alexandru Mavrocordat în definirea atribuțiilor acesteia. Cariera celor doi și interesul pentru Principatele Române. Propunerea de logodnă a lui Dimitrie Cantemir cu Elena Mavrocordat.

În octombrie 1691 beizadeaua Antiohie se îndrepta spre Stambul, în fruntea unui pâlc de oșteni de încredere ai lui Vodă Constantin. Pretutindeni trecătorilor le luau ochii cei patruzeci de armăsari înspumați din hergheliile domnești ce însoțeau alaiul. Moldova era vestită din vechime pentru caii săi pursânge aflați la mare căutare în imperiu și râvniți ca peșcheș de orice demnitar otoman. Antioh urma să îl înlocuiască la Țarigrad pe mezinul Dimitrie pentru a chezășui astfel fidelitatea domnului Moldovei față de Înalta Poartă, tot mai suspicioasă cu voievozii autohtoni. Dar de ce era nevoie de atâția telegari fără călăreț, mânați din urmă de un rândaș? Oare nu se pregătea o trădare, se întrebau binevoitorii, care știau că orice denunț bine ticluit putea să le aducă un câștig însemnat. Cel mai dornic de astfel de pâri era Vodă Brâncoveanu, domnul Țării Românești, chinuit de o ură neîmpăcată împotriva Cantemireștilor și care și-ar fi dorit să transforme Moldova într-un protectorat valah. Cu trei ani în urmă dăduse greș cu uneltirile sale, iar acum nădăjduia că a venit clipa să își spele rușinea. Prin capuchehaia sa se plânsese la caimacam că Vodă Constantin, gata să se hainească, l-ar trimite zălog nu pe fiul său bun, Dumitrașcu, ci pe un băiat de pripas de prin Moldova. Învinuirea se dovedise imediat fără temei, ceea ce nu făcuse decât să sporească îndârjirea Brâncoveanului.

Acum însă urzeala era mai limpede ca oricând, iar domnul muntean părea să fi dat lovitura. Prin trimișii săi de încredere izbutise să-l convingă pe grecul Spandonis, capuchehaia lui Cantemir, să se ducă să își reclame stăpânul la caimacamul din Adrianopole. Și cum mai-marii împărăției abia așteptau să își plece urechea la delațiuni, se prea putea ca fiii lui Cantemir să devină victimele necruțătoarelor represalii ale turcilor. Recurgând la vorbe bine plăcute pașilor, cum că „datorează mai multă credință luminăției sale sultanului decât unui ghiaur hain", Spandonis trecu la dezvăluirea prea puțin convingătoare a pretinsului complot: caii urmau să fie folosiți de beizadele ca să pornească direct spre patrie. De parcă țara Moldovei ar fi fost la doi pași de Adrianopole și împărăția n-ar fi avut străji ale agiei care să întoarcă din drum o mână de fugari.

Dincolo de naivitatea acuzațiilor, credința lui Vodă Cantemir față de Poartă se dovedise statornică de fiecare dată când fusese pusă la încercare. Nu că i-ar fi avut la inimă pe păgâni, dar experiența militară și politică de-o viață îi arăta că nu sosise încă ceasul alungării turcilor de la Dunărea de Jos. În oastea leșească slujise vreme de șaptesprezece ani și știa mai bine ca oricine că dezordonata armată polonă nu putea ține piept ordiilor otomane. Iar Liga Creștină, în fruntea căreia trona trufașul Jan Sobieski, craiul Poloniei, nu făcea altceva decât să le ofere leșilor un nobil pretext pentru a se deda an de an la cele mai cumplite jafuri în Moldova. Doar slujeau cauza creștinătății, binemeritând cununa de lauri a atleților lui Cristos! Iar dacă polonii ar fi reușit totuși, cu subsidiile papalității și cu multe alte ajutoare din afară, să îi biruie pe turci și să-i alunge de la gurile Dunării, situația Moldovei ar fi devenit mai grea ca niciodată. Dorința aceluiași Sobieski de a preface principatul român într-o provincie ereditară a coroanei Poloniei, pe care să o încredințeze fiului său Iacob, nu mai constituia un secret pentru nimeni.

La rândul lor, muscalii, își spunea Vodă Cantemir, își aveau centrul de putere departe în ținuturile de la miazănoapte și nu păreau dispuși să se implice serios la această margine a stăpânirii lor. Prin încercările lor de până acum urmăreau doar să testeze terenul pentru acțiuni plasate undeva într-un viitor incert și, desigur, să își consolideze imaginea de putere ce luptă pentru binele comun al creștinătății.

Ce domn ar putea fi îndeajuns de smintit ca să trădeze Înalta Poartă, în condițiile în care Moldova era strânsă ca într-un clește de necredincioși? Înființarea vilaietului Podoliei în 1672, cap de pod înaintat

în teritoriul regatului polon, îngreunase sensibil legăturile dintre Moldova și puterea creștină de la nord. De altfel, luptele dintre turci și poloni pentru controlul Camenițel erau neîncetate, iar biata țară a Moldovei trebuia nu numai să îngăduie trecerea trupelor otomane, ci și să asigure împovărătoarea zaherea destinată acestora. Iar prin sud, în Bugeac, tătarii abia așteptau un pretext ca să năvălească în Principat, jefuind țara și însușindu-și tot rodul trudei de peste an a locuitorilor.

Pentru Constantin Cantemir, puterea Imperiului Habsburgic reprezentase inițial o necunoscută. Urmărind victoriile repetate obținute de nemți împotriva otomanilor, voievodul sperase că aceștia se vor întări și vor putea să-i biruie pe turci, așa că se pregătise, cu pragmatismul ce îl caracteriza, pentru orice eventualitate. Ca atare, la începutul anului 1690 trimisese soli de taină la Sibiu ca să negocieze condițiile unei alianțe antiotomane cu Austria. Le dăduse însă instrucțiuni ferme să nu se arunce cu capul înainte și să nu dea țara pe mâna nemților decât atunci când victoria acestora nu ar mai fi lăsat nici un dubiu. Astfel, în textul tratatului semnat la 15 februarie 1690 se stipula că moldovenii vor trece de partea imperialilor abia atunci când aceștia vor fi reușit să cucerească raiaua turcească a Brăilei și vor fi ajuns la râul Siret. O condiție prealabilă a alianței o constituia și eliberarea lui Dimitrie, ținut ostatic la Poartă, în urma unei intervenții personale a împăratului pe lângă sultan. Iar precauția lui Cantemir se dovedise salutară, căci peste numai câteva luni, în bătălia de la Zărnești, turcii, ajutați de Brâncoveanu, reușiseră să îi înfrângă pe imperiali și să readucă Ardealul sub ascultarea Porții. Această evoluție îi confirmă definitiv vechile convingeri, Cantemir fiind de acum înainte determinat să servească numai interesele otomane.

De altfel, singurul său sprijin pentru menținerea domniei era credința față de Poartă și prietenia personală ce îl lega de câțiva dintre demnitarii otomani. Oricât ar fi râvnit, nu se putea măsura cu domnul Țării Românești, cel poreclit de turci *Altın Bey* („Prințul Aurului"), care, atunci când stârnea vreo bănuială la Stambul, împărțea în stânga și-n dreapta pungi de galbeni pentru a liniști apele. Ceva avere strânsese și el în ținutul Fălciului, dar venitul pe care îl aduceau toate satele agonisite cu trudă nu putea sătura setea de aur a unui singur vizir. Cantemir făcea însă servicii de altă natură Porții, realizând ceea ce am numi astăzi spionaj în favoarea otomanilor, sau deturna puterile creștine, cu care se afla în corespondență, de la acțiunile antiturcești

preconizate. De pildă, în noiembrie 1690 el l-a trimis la Moscova cu solie pe căpitanul Ionașcu Bilevici ca să-i determine pe ruși, cu minciuni bine ticluite, să încheie pace cu turcii. De altfel acum, la sfârșitul anului 1690, voievodul moldovean era mai convins ca oricând că propășirea atât a propriei familii, cât și a țării depindeau în mod direct de ascultarea pe care avea să o dovedească față de turci.

În această judecată cântărea greu faptul că la Țarigrad erau ținuți ca ostatici, rând pe rând, cei doi fii ai săi, Antiohie și Dimitrie. Mezinul lipsise de acasă vreme de trei ani, iar bătrânul voievod îl aștepta acum cu mult dor, căci în el își punea cel mai mult nădejdea. Fără doar și poate, vedea în tânărul Dumitrașcu imaginea sa de când era copil și năzuia ca fiul său să împlinească în viață tot ceea ce el nu izbutise din pricina vitregiei vremurilor.

Coborând dintr-un neam de răzeși umili din Siliștenii Fălciului, Cantemir nu se învrednicise să învețe carte, căci trebuise să își câștige pâinea slujind ca mercenar în oștirea polonă. Dovedise înzestrare și curaj, urcând treptat în ierarhia militară. Când se întoarse în Principatele Române, după 1660, domnitorii, dornici să profite de calitățile sale războinice, îi oferiră diverse slujbe ostășești, tot mai înalte, pe măsura serviciilor aduse: ceauș spătăresc în Țara Românească sub Grigore Ghica, iar apoi în Moldova, ispravnic de codru sub Eustratie Dabija, armaș (1669) și serdar (1672) sub Gheorghe Duca. Trecuseră însă anii și, până să își facă o situație, Cantemir îmbătrânise de-a binelea. Nu s-ar fi cuvenit, de bună seamă, ca un boier ce umbla după domnie să nu știe nici măcar buchiile, dar la vârsta lui nu mai putea face nimic. Cu multă trudă învățase să se iscălească și rușinea îi era cu atât mai mare cu cât jupâneasa lui de-a treia, Ana Bantâș, era o femeie educată. Mândria lui era însă că avea tragere înspre limbile străine, ceea ce nu se putea spune despre mulți boieri știutori doar de carte slavonească. Polona o deprinsese din anii de ostășie, iar cu tătarii și cu turcii se înțelegea de minune în limba lor. Ba chiar de mai multe ori își asumase cu succes rolul de tălmaci între moldoveni și mai-marii trupelor turcești, cărora le fusese călăuză în Moldova.

De unde să fi deprins însă așa de bine Cantemir niște graiuri atât de diferite de limba țării? Oare cunoștințele sale lingvistice nu ar trebui puse pe seama originii tătărești a familiei, contestate cu vehemență de istoricii noștri? O lectură atentă și obiectivă a *Vieții lui Constantin Cantemir* poate clarifica într-o manieră satisfăcătoare problema. Aici principele amintește ascendența crimeeană a familiei sale, care se stabi-

lise în Moldova şi se convertise la creştinism în timpul domniei lui Ştefan cel Mare, dar vorbeşte în două rânduri şi de nişte mârzaci tătari rude de sânge cu Cantemireştii. Asemenea informaţii nu erau, în nici un caz, de natură să sporească prestigiul neamului său, întrucât, pentru un principe creştin, originea tătărească nu putea constitui un titlu de glorie. Aşa că nu avem nici un motiv întemeiat de a contesta spusele autorului. Fireşte, lucrurile nu vor sta la fel şi în cazul genealogiei fanteziste, fabricate în *Istoria Imperiului Otoman*, care îl făcea pe principe să descindă direct din Tamerlan.

Dincolo de faptul că se putea exprima cu mai multă sau mai puţină uşurinţă în câteva limbi, neştiinţa de carte îi atârna de gât lui Vodă Constantin ca o piatră de moară, iar cronicarii binevoitori au avut grijă să lase posterităţii imaginea sa de „om prost, mai de gios că nice carte nu ştia", cum scrie Neculce în letopiseţul său. Ca atare, Cantemir îşi jurase să facă din fiii săi unii dintre cei mai învăţaţi oameni pe care îi cunoscuse Ţara Moldovei şi, odată suit pe tron, nu a cruţat nici un efort ca să îşi atingă scopul.

Încă din 1688 îl readusese la Iaşi din Ţara Românească pe ieromonahul Ieremias Kakavelas, un cărturar originar din Creta, ce petrecuse mai mulţi ani în Principate, ajungând să cunoască îndeajuns de bine limba română, şi îl însărcinase să se ocupe exclusiv de educaţia vlăstarelor domneşti. Acest Ieremia se perindase pe la marile şcoli ale Occidentului (Veneţia, Oxford, Leipzig, Viena), unde acumulase cunoştinţe bogate mai ales în domeniul teologiei, inclusiv al celei catolice. Erudiţia sa amplă, dar mai degrabă stearpă, era dublată de fanatism religios şi de un naţionalism grecesc foarte pronunţat. Ieremia nu îşi propunea doar să dovedească superioritatea dogmei ortodoxe faţă de cea catolică (*Cercetare asupra celor cinci deosebiri dintre biserica grecească şi cea romană*), ci şi să lupte împotriva răspândirii Islamului, asemenea unui veritabil cruciat.

În ciuda scurgerii a peste două veacuri de la căderea Constantinopolului, perioadă în care stăpânirea otomană se consolidase, învăţatul cretan continua să spere cu naivitate că într-o bună zi, mai apropiată decât s-ar fi putut crede, vechea capitală imperială avea să fie recucerită de către greci. Cu aceste idei îi alimentase Cacavela speranţele deşarte de mărire patronului său Şerban Cantacuzino, domnul Ţării Româneşti (1678–1688), care, într-un smintit entuziasm, se şi vedea înscăunat pe tronul imperial deţinut în veacul XIV de pretinsul său strămoş Ioan Cantacuzino (1347–1354). Idei asemănătoare trebuie să îi fi inculcat

și tânărului Dimitrie, în sufletul căruia începeau să încolțească planuri mărețe de eliberare a Principatelor de sub tutela otomană. Oare care dintre greci nu auzise la sfârșitul veacului XVIII de profețiile potrivit cărora ar fi urmat să fie dezrobiți de „neamul cel blond" de la Răsărit. Iar rușii se apropiau încet, dar sigur de Constantinopol...

Altminteri, învățătura oferită de Cacavela fiilor lui Cantemir era cea tradițională, postbizantină, mustind de o erudiție destul de prăfuită: gramatică greacă clasică, retorică, logică, teologie; opacitatea în fața noului și, în special, a cuceririlor științelor și a gândirii occidentale se îmbina, în cazul lui Cacavela, cu o anumită teamă derivată din apartenența sa la cler. Înclinația spre teologie și mistică a profesorului intra însă în contrast cu aplecarea tânărului Dimitrie către științele cele mai diverse: geografie, istorie, etnografie, muzică. Influența nu întru totul fastă a maestrului se va simți însă pe termen lung în evoluția savantului moldovean, desigur mult mai pregnant în tinerețe, atunci când, după modelul lui Cacavela, Cantemir va redacta lucrări cu conținut mistic, precum *Divanul înțeleptului cu lumea* și *Imaginea de nedescris a științei sacre*. Pe de altă parte, suntem datori să recunoaștem că niciodată Dimitrie Cantemir nu s-a preocupat să se afle pe de-a întregul la curent cu mersul științelor în Europa apuseană.

Dacă toată viața i-a purtat lui Cacavela o adâncă recunoștință și afecțiune, cu atât mai mult, la cincisprezece ani abia împliniți, tânăra beizadea era pe de-a întregul subjugată de personalitatea impunătoare a ieromonahului grec. Retor desăvârșit și predicator carismatic, acesta îl călăuzea cu vorba sa pe tânărul Dimitrie prin lumea glorioasă și strălucitoare a Bizanțului, în care creștinii pravoslavnici erau stăpânii lumii. Vocea gravă a maestrului răsuna ca un tunet în micuța încăpere de la curtea domnească pe care Vodă le-o hărăzise fiilor săi pentru a le supraveghea îndeaproape progresele. De multe ori, Cantemir însuși se întrerupea de la treburile domniei și stăruia vreme îndelungată în clasă, fascinat de grandilocvența dascălului. Și, pe deasupra, nu își mai încăpea în piele de mândrie atunci când vedea cu câtă iscusință răspundea micuțul Dimitrie la întrebările încuietoare ale maestrului.

Dar, după doar un an de lecții, în 1689, mezinul lui Cantemir se văzu aruncat în vâltoarea Țarigradului, unde setea sa de cunoaștere putea fi mult mai bine astâmpărată. La cincisprezece ani abia împliniți, beizadeaua trecu cu înfrigurare pragul Academiei Patriarhale din Fanar, cea mai înaltă școală creștină din lumea orientală, dar situația pe care o întâlnea aici avea să se dovedească mai mult decât dezamăgitoare.

Într-adevăr, perioada pe care o traversa această instituţie venerabilă nu era deloc fastă. Sărăcia Marii Biserici era lucie, iar patriarhii, schimbaţi frecvent după capriciile puterii otomane, nu găseau răgazul să se ocupe de refacerea învăţământului. Lovită din afară, Academia Patriarhală era subminată şi de revolte ale elevilor care provocau nu doar alungarea unor dascăli, ci şi întreruperea temporară a cursurilor. Abia în anul 1691 situaţia avea să se remedieze oarecum, graţie patriarhului Kyrillos II Akarnan, care s-a îngrijit de reorganizarea Academiei; dar curând şi eforturile acestuia au fost zădărnicite printr-o nouă întrerupere a funcţionării şcolii.

Nu ştim cu exactitate dacă la începutul primei şederi a lui Dimitrie la Constantinopol continuau sau nu să se ţină cursuri la şcoala din Fanar. Mai degrabă nu... De altfel, nici modul în care principele prezintă activitatea Academiei într-o amplă notă la *Istoria Imperiului Otoman* nu este de natură să lămurească lucrurile. Cuprins de un autentic entuziasm pentru personalităţile care şi-au legat într-un fel viaţa de şcoala din Fanar, acesta enumeră laolaltă profesori şi elevi ai şcolii, de la reînfiinţarea acesteia graţie neguţătorului de blănuri Manolakis din Kastoria, în 1661, şi până după 1711. Dintre cei peste douăzeci de cărturari, caracterizaţi succint prin prezentarea domeniului lor de excelenţă, doar doi au fost, după spusele lui Cantemir, în mod direct profesorii săi. Este vorba, mai întâi, de Iacob Manos din Argos, reputat gramatician, ce l-ar fi iniţiat pe principe în domeniul filosofiei. Interesat mai ales de teologie şi de filosofia aristotelică, acestea oferea, asemenea lui Ieremia Cacavela, tot o pregătire conservatoare, fidelă *paideiei* bizantine. Mult mai captivante pentru tânărul Cantemir trebuie să fi fost lecţiile ţinute timp de opt luni de Meletios Mitrou, dar acestea nu pot fi plasate în prima perioadă constantinopolitană a lui Dimitrie, întrucât viitorul mitropolit al Atenei a profesat la Ioannina din martie 1688 până în iunie 1692.

Chiar dacă nu a avut prilejul să urmeze cursurile, probabil suspendate în acel moment, ale Academiei din Fanar, tânărul principe moldovean a pătruns în mod neîndoielnic în mediul Patriarhiei Ecumenice, în jurul căreia gravitau mai multe personalităţi culturale, foşti şi viitori profesori. De la unii, precum amintitul Iacob Manos, a luat lecţii particulare şi cu alţii doar s-a întâlnit, încercând pe cât posibil să profite de ştiinţa lor. Nu avem însă dovezi clare care să arate că Dimitrie a avut acces încă din această perioadă la o învăţătură modernă, racordată măcar într-o anumită măsură la cea oferită în Occident.

Poate că dezamăgirea pe care i-a produs-o situația lamentabilă a Academiei Patriarhale a fost cea care l-a împins pe Cantemir și către educația musulmană. În acea vreme, ca și de-a lungul întregii perioade otomane, între cele două sisteme de învățământ (cel grecesc postbizantin și cel islamic, bazat în principal pe Coran) exista o falie insurmontabilă, mai ales din considerente religioase. Interesul pentru religia și cultura adversarului presupunea o mare lărgime de spirit și chiar o anumită tendință spre frondă, susceptibilă să te facă să nu-ți mai pese de dezaprobarea celor din jur.

Cantemir le-a avut pe amândouă și, ca atare, de îndată ce a sosit la Stambul, nu a ezitat să intre ucenic pe lângă un maestru musulman, Yanalı Es'ad Efendi. Apropiat al Mavrocordaților, acesta era unul dintre puținii greci culți ce îmbrățișaseră Islamul, căci altminteri nu era deloc lesne să găsești un profesor care să îi inițieze pe străini în înțelepciunea otomană. Așa cum ne-o spune Dimitrie însuși, de la acesta a învățat carte turcească, cu tot ceea ce implica ea: scrierea arabă (caligrafie), limba turcă otomană și celelalte graiuri sacre ale Islamului (arabă, persană), teologia coranică cu variile ei subdomenii. Cu adevărat notabil este faptul că Es'ad nu era un simplu tălmăcitor al Cărții Sfinte a musulmanilor, asemenea atâtor altora ce puteau fi întâlniți de-a lungul și de-a latul imperiului, ci, înainte de toate, era un specialist în științele pozitive: matematică, fizică (științe ale naturii) și astronomie, domenii pe care dascălii greci de până atunci ai lui Cantemir nu le acopereau decât sporadic. Printre altele, Es'ad tradusese în turcă *Fizica* lui Aristotel și unele scrieri ale lui Avicenna. Iar studierea disciplinelor enumerate nu era îngrădită în cazul său de preceptele coranice, chiar dacă acestea intrau într-o vădită contradicție cu descoperirile științei. Așa cum rezultă dintr-o discuție purtată cu maestrul său, pe care Cantemir ne-o relatează în *Istoria Imperiului Otoman*, acesta tindea să realizeze o separație între planul științei, în care sunt aplicabile principiile rațiunii, și cel al religiei, în care rațiunea se dovedește neputincioasă. Mai mult de atât, se cuvine remarcat că Es'ad îi permitea elevului său să își exprime deschis îndoielile, inclusiv pe cele ce contestau afirmații fundamentale din Coran.

Cum a reușit însă Cantemir să învețe latina, limbă în care va ajunge să scrie cu atâta naturalețe și eleganță? Răspunsul la această întrebare este îngreunat de faptul că el însuși nu pomenește nicăieri vreun dascăl al său de latină, mulțumindu-se să afirme în *Viața lui Constantin Cantemir* că pe parcursul primei sale șederi la Constantinopol a început

să înveţe carte latinească şi turcească. Altminteri, capitala otomană nu constituia un mediu propice pentru studiul literelor latine, întrucât învăţământul oficial era organizat exclusiv sub forma a două sisteme, cel otoman, musulman, destinat tuturor adepţilor Islamului fără deosebire de naţionalitate, şi cel grecesc, ce se adresa în egală măsură creştinilor din imperiu indiferent de apartenenţa etnică. Este adevărat că unii dintre cei mai distinşi intelectuali greci din jurul Patriarhiei Ecumenice studiaseră în Italia şi în alte ţări apusene, în care limba oficială de predare era latina. Pe de altă parte, ei ezitau să transmită această limbă pe care o legau în mod direct de dogma catolică şi de prozelitismul papal în Orientul grecesc. Edificator în acest sens este exemplul deja menţionatului Ieremia Cacavela, primul dascăl al lui Cantemir, care, deşi era un fin cunoscător de latină (tradusese în greacă *Historia de Vitis Pontificum Romanorum*, operă a umanistului italian Battista Platina, 1421–1481), nu i-a împărtăşit discipolului său nimic legat de domeniul în cauză. Şi acest lucru în condiţiile în care însuşi Vodă Cantemir îşi exprimase dorinţa ca fiul său să înveţe în egală măsură carte slavonească, latinească şi grecească.

Ca atare, suntem înclinaţi să credem că tânărul Dimitrie a învăţat latina în mediul legaţiilor occidentale de la Stambul, în care a pătruns încă de la sosirea sa în capitala otomană. În acest mediu, latina era una dintre limbile curente de lucru, cu ajutorul căreia comunicau reprezentanţii puterilor apusene acreditaţi pe lângă Înalta Poartă. Iar în cadrul oricărei misiuni diplomatice funcţiona şi o cancelarie cu oameni de carte, buni cunoscători de latină şi capabili fără doar şi poate să şi predea această limbă.

Acceptarea lui Dimitrie Cantemir în acest mediu elitist, în ciuda vârstei fragede, nu trebuie să ne mire. Să nu uităm că, înainte de toate, era un principe creştin, iar nobilii occidentali, care aveau în sânge respectul faţă de ierarhie, îl priveau cu deferenţa cuvenită. De asemenea, tânărul trebuie să fi impresionat de la început prin ascuţimea minţii şi prin cunoştinţele de greacă clasică, dobândite în ţară. Iar ulterior progresele sale trebuie să fi stârnit deopotrivă uimirea şi admiraţia diplomaţilor occidentali. Totodată, intrând în contact cu ei, Cantemir îşi lărgea orizontul geopolitic ajungând să înţeleagă acum rolul Imperiului Otoman şi al ţărilor române în concertul european. De asemenea, graţie ambasadorilor străini, Dimitrie reuşea să intre în posesia unor lucrări recente tipărite în Occident, altminteri inaccesibile

într-un stat totalitar precum Imperiul Otoman, care împiedica sistematic pătrunderea pe teritoriul său a cărților provenite din Apus.

De la Cantemir însuși ne sunt cunoscuți doi diplomați cu care a întreținut relații privilegiate: ambasadorul Franței Pierre Antoine de Castagnères, marchiz de Châteauneuf (1689–1699), și cel al Olandei Jakob Collyer (1683(1688)–1725), reprezentanții desigur ai acelor puteri europene ale căror interese de moment coincideau cu cele ale Imperiului Otoman. Dacă primul a fost un om politic și diplomat cu o carieră îndelungată și diversă (ambasador în Portugalia, Olanda, consilierul Parlamentului Francez și consilier de stat sub Ludovic XIV), cu o viziune largă asupra afacerilor europene, Collyer era expert în chestiunile Imperiului Otoman, de care își legase întreaga viață și carieră. Fiu al consulului Țărilor de Jos la Smirna, învățase de mic la perfecție greaca și turca, în vederea unei cariere diplomatice pe lângă Înalta Poartă. Fusese, ca atare, acceptat cu brațele deschise de puterea otomană, care îi permitea și destule extravaganțe. Locuința sa din cartierul Stavrodromi se transformase într-un adevărat centru al vieții mondene constantinopolitane, unde petrecerile, la care vinul curgea din belșug, se țineau lanț. La aceste petreceri nu se sfiau să participe și înalți demnitari otomani, care se puteau bucura, după pofta inimii, de plăceri care altminteri le erau oprite. Iar în acest fel, poziția lui Collyer se consolida. Numai atunci când a achiziționat somptuosul palat de pe malul Mării Marmara al fostului mare vizir Soliman Ainegi Pașa, cu scopul de a-și organiza aici seratele mondene, puterea otomană a intervenit cu fermitate, pentru a nu îngădui unui ghiaur să spurce cu carne de porc și vin un loc sfințit prin rugăciunile cuvioșilor bărbați ai Islamului.

Având contacte cu ambasadorul Țărilor de Jos și cu oaspeții care se perindau prin vila acestuia, tânărul Dimitrie nu doar și-a îmbogățit cunoștințele de politică și diplomație otomană, ci a deprins și eleganța, oarecum superficială și ușuratică, a unei lumi obișnuite cu viața de plăceri. Băiatul simplu, fără fasoane, crescut de un bătrân ostaș, om dintr-o bucată, se transformase acum într-un dandy admirat prin saloanele mondene. Un tablou păstrat până astăzi la muzeul din Rouen și atribuit cu anumite rezerve tânărului Cantemir depune mărturie în legătură cu această metamorfoză. Avem în față un june cochet, ferchezuit după moda legațiilor apusene de prin Stambul: bărbița rasă cu meșteșug abia i se ghicește, iar mustăcioara subțire face pereche cu sprâncenele potrivite cu grijă. Ochii privitorilor sunt însă cel mai mult

atrași de peruca cu cârlionți ce cad pe fruntea beizadelei într-o savantă neorânduială și de turbanul împletit cu multă artă. Acesta se asortează de minune și cu cravata în formă de cruce având un braț roșu aprins, și cu brâul subțire, toate croite dintr-o pânză albă, fină. Atât tunica, cât și mantaua principelui spânzurată ștrengărește pe un umăr sunt țesute dintr-un brocart scump cu fir de aur.

Poliglot, sclipitor, elegant, tânărul Dimitrie nu avea cum să nu se transforme în scurt timp într-o vedetă a lumii creștin-occidentale din Constantinopol. În plus, era fiu de voievod și nu era nici măcar logodit. Asta nu înseamnă însă că tatăl său nu primise mai multe oferte tentante de la reprezentanții familiilor domnitoare din principate. Și nu numai... Chiar atunci principele se îndrepta către Iași însoțit de o propunere de mariaj cu Elena, fiica marelui dragoman al Porții, Alexandru Mavrocordat Exaporitul. Acesta se aflase la Viena pe toată durata șederii lui Dimitrie, unde depunea diligențe pe lângă împăratul Leopold pentru încheierea păcii cu Imperiul Otoman, dar urmărea cu mare atenție și evoluțiile din capitală, căutând permanent să își consolideze puterea.

Dacă avem în vedere ascensiunea sa fulminantă, lui Mavrocordat nimic nu-i mai părea imposibil, iar ocuparea tronului de la București sau de la Iași de către el sau fiii săi nu mai reprezenta o țintă de neatins. De altfel, pe scaunul Moldovei stătuse nu cu multă vreme în urmă, și chiar în trei rânduri, Dumitrașcu Cantacuzino (1673–1674, 1674–1675, 1684–1685), un grec get-beget, neștiutor de limba țării. Ba chiar și Iliaș Alexandru (1666–1668), ultimul descendent al lui Bogdan, întemeietorul Moldovei, se grecizase complet, uitându-și de tot graiul strămoșesc. În plus, Mavrocordat se înrudea deja cu familia cea mai îndrituită să ocupe tronul Moldovei, căci soția sa, Sultana, era fiica lui Ioannis Chrysoskoulaios și a Cassandrei, fata lui Alexandru Iliaș (domn al Moldovei, 1620–1621, 1631–1633, și al Țării Românești, 1627–1629), tatăl înainte-pomenitului Iliaș Alexandru, iar o nouă legătură cu o altă familie domnitoare din Moldova ar fi justificat pe de-a-ntregul o posibilă revendicare a tronului pentru casa sa.

Dar, pentru a înțelege mai bine poziția și politica lui Alexandru Mavrocordat, este necesar să vedem ce presupunea funcția de dragoman și ce rol a jucat Exaporitul în sporirea atribuțiilor și a prestigiului acesteia.

Termenul de dragoman (*dragoumanos*) nu constituie altceva decât adaptarea grecească, printr-un intermediar italian, a cuvântului turcesc

de origine arabă *tercüman* (arab. *tarjumān*), ce înseamnă până în ziua de astăzi *tălmaci, traducător*. Nevoia de traducători pe lângă Înalta Poartă s-a făcut simțită cu tot mai multă acuitate în secolul XVII, pe măsură ce imperiul își intensifica relațiile diplomatice și nu doar militare cu puterile occidentale, în condițiile în care educația musulmană includea studierea exclusivă a limbilor arabă, persană și turcă, condamnând chiar învățarea de către adepții Islamului a limbilor apusene. Într-o fază inițială, această misiune fusese asumată de către evrei, armeni și occidentali renegați, dar, ulterior, grecii au sesizat posibilitățile extraordinare ce li se deschideau prin acapararea acestei funcții și au știut să o monopolizeze, începând din anul 1661 și până la revoluția lor de la 1821. Ba chiar, la un moment dat, ei au și reușit să îi smulgă sultanului un firman ce le interzicea evreilor și armenilor accesul la această înaltă demnitate. Preferința Înaltei Porți pentru dragomanii greci din Fanar trebuie explicată atât prin excelenta lor pregătire lingvistică, cât și prin faptul că erau foarte ușor de controlat, odată ce își aveau cartierul general chiar în capitala imperiului.

În teorie, dragomanul nu era decât un simplu traducător al lui *reis effendi*, adică al ministrului de externe al Înaltei Porți. În realitate, pașii care ocupau această funcție erau personalități extrem de șterse, numite pe cu totul alte criterii decât abilitățile diplomatice și, în consecință, incapabile, de cele mai multe ori, să își îndeplinească îndatoririle la nivelul exigențelor funcțiilor lor. În aceste condiții, adevăratul ministru de externe al Imperiului Otoman era dragomanul: acesta primea scrisorile de acreditare ale ambasadorilor străini, traducea corespondența adresată sultanului ori participa la negocieri în vederea încheierii unor alianțe sau a unor tratate de pace. În asemenea situații deosebit de delicate, dragomanii greci au avut ocazia să-și dovedească în mod strălucit talentul și iscusința diplomatică, cucerind laurii posterității și recunoștința sultanilor.

Conștientă de importanța serviciilor aduse imperiului de către dragomani, Înalta Poartă i-a răsplătit acordându-le unele privilegii de care nu se mai bucuraseră până atunci niște creștini. Au fost acceptați în divan, primind rangul de ministru și dreptul la o suită personală. Pentru ei, familia lor și alte douăzeci de persoane, dragomanii obținuseră imunitate fiscală deplină și chiar dreptul de a încasa veniturile unor insule (Mykonos, Milos) sau ale unor mitropolii (Adrianopole). De asemenea, în condițiile în care săvârșeau o abatere, puteau fi judecați

și, eventual, condamnați numai de către tribunalul suprem condus de însuși marele vizir.

În acest fel, dragomanii deveneau în mod incontestabil cei mai puternici creștini din imperiu și, în consecință, grecii își asigurau și pe plan politic supremația asupra celorlalte națiuni nemusulmane din imperiu. Paralelismul cu situația din domeniul religios ni se pare mai mult decât semnificativ. După cum se știe, Imperiul Otoman era organizat pe religii (*millet*), și nu pe neamuri, iar în fruntea creștinilor din împărăție, indiferent de originea lor etnică, se afla, din punct de vedere spiritual, Patriarhul Ecumenic al Constantinopolului, care era întotdeauna un grec. Dar în vreme ce întâi-stătătorul ortodocșilor avea în subordine o întreagă încrengătură de mitropoliți și episcopi din toată Peninsula Balcanică și din Asia Mică, de marele dragoman nu depindea nimeni în afara altor câțiva tălmaci mai mici și a alaiului său. Aceasta pentru simplul motiv că nemusulmanilor le era îngrădit accesul la structurile de putere ale imperiului.

Doar în cele două stătulețe tributare, Țara Românească și Moldova, creștinii continuau să controleze în exclusivitate funcțiile politice, de la cea mai mică până la cea supremă, de domn. Ca atare, asupra țărilor române și-ar fi putut impune autoritatea marele dragoman, transformându-se într-un veritabil suzeran al boierilor și al voievozilor români. Operațiunea nu era însă deloc simplă, având în vedere statutul special de autonomie de care se bucurau cele două provincii și reticența pronunțată a clasei politice autohtone față de orice ingerință din afară. Pentru a-și atinge acest obiectiv, mai mult sau mai puțin mărturisit, primii doi dragomani și-au folosit din plin abilitatea diplomatică, căutând să dezvolte relații personale cu boierii și chiar cu domnitorii români, câștigându-le mai întâi bunăvoința și prietenia. Au urmat propunerile de alianță dinastică, încercările de a se erija pe lângă sultan în purtători de cuvânt și suzerani ai acestora și, în cele din urmă, ocuparea tronului în principatele dunărene. Poate că ar fi exagerat să vorbim de un plan bine pus la punct de acaparare a puterii în țările române. O asemenea dorință este sigur că a existat, iar materializarea ei a devenit posibilă grație geniului politic al primilor doi dragomani Panagiotakis Nikousios și Alexandru Mavrocordat. De altminteri, tot lor li se datorează sporirea atât a competențelor dragomanului, cât și a prestigiului funcției.

Originar din insula Chios, Panagiotakis a studiat mai întâi la Academia Patriarhală din Constantinopol, sub îndrumarea eruditului Meletios Syrigos, iar apoi la Universitatea din Padova, unde a dovedit o

înzestrare deosebită nu doar pentru limbile străine, ci și pentru matematică și astronomie. Întors la Constantinopol, a lucrat pentru legațiile străine, în slujba cărora s-a făcut remarcat de reprezentanții Înaltei Porți, care l-au numit în funcția de mare dragoman. Grație iscusinței sale, și-a păstrat postul din 1661 până la moarte, în 1673, impunând toate liniile directoare ale unei politici ce a consolidat pe termen lung puterea și influența dragomanilor. Înainte de toate, el a dovedit o fidelitate nesmintită față de turci cărora le-a făcut servicii politice și diplomatice însemnate, ca, de pildă, în cazul cuceririi Cretei (1669). Pe de altă parte, a urmărit constant să își ajute compatrioții, în măsura în care interesele acestora nu intrau în mod direct în contradicție cu cele ale puterii otomane. Panagiotakis a izbutit totodată să își păstreze credința creștină, în ciuda presiunilor constante ale demnitarilor otomani, neobișnuiți cu prezența unui nemusulman în eșaloanele de vârf ale ierarhiei imperiale. Ba chiar dragomanul nu s-a sfiit să își proclame cu îndrăzneală opțiunea religioasă, respingând în mod strălucit argumentele predicatorilor musulmani ce urmăreau să îl convertească precum vestitul Vani Efendi. În paralel, el i-a convins pe mai-marii Înaltei Porți că îmbrățișarea credinței creștine nu era în nici un fel contrară slujrii devotate a intereselor otomane. Astfel, a reușit să obțină privilegii însemnate pentru compatrioții săi, precum dreptul de administrare exclusivă a Locurilor Sfinte revendicat cu multă tenacitate de către catolici. De altfel, lupta îndârjită împotriva acestora a reprezentat o altă constantă a politicii dragomanilor. În altă ordine de idei, așa cum rezultă din corespondența sa, Panagiotakis a urmărit cu atenție evoluțiile politice din țările române și a căutat să întrețină relații cu personalități locale precum stolnicul Constantin Cantacuzino și cronicarul Miron Costin.

Un alt mare merit al primului dragoman grec este acela de a fi evitat tentația de a-și lăsa moștenire funcția în propria familie și de a fi știut să își aleagă un demn succesor în persoana lui Alexandru Mavrocordat, care a continuat cu strălucire liniile politicii lui Nikousios, reușind să își depășească maestrul în toate sferele de activitate.

Născut la Constantinopol în 1641, Alexandru a fost crescut de mic în dragostea pentru învățătură de către mama sa Roxandra. Aceasta fusese ucenica marelui logofăt al Patriarhiei Ecumenice Ioannis Karyofyllis, de la care dobândise o excelentă cunoaștere a limbii vechi grecești. Așa se face că nu doar putea citi cu ușurință și interpreta operele istorice sau filosofice ale Antichității, ci era în stare să compună poezii ori discursuri în greaca veche. Astfel, devenise o celebritate

în cercurile mondene din Constantinopol, primind vizitele călătorilor occidentali cu care purta conversații și care îi admirau erudiția. Nu încape îndoială că ea a fost cea care a avut grijă ca fiul său să urmeze cele mai înalte studii, nu doar în capitala imperiului, ci și în Italia. În acest scop, l-a trimis la vestitul Colegiu Grec Sf. Athanasie din Roma (1657–1660), după absolvirea căruia Alexandru a frecventat succesiv Universitățile din Padova și Bologna. În cadrul acesteia din urmă, a susținut în anul 1664 o teză de doctorat în limba latină dedicată rolului plămânilor în circulația sângelui cu titlul *Pneumaticum instrumentum circulandi sanguinis sive de motu et usu pulmonum*. Merită fără doar și poate remarcat interesul tânărului studios nu atât pentru disciplinele umaniste, cât pentru științele naturii, tratate în lumina celor mai avansate descoperiri ale vremii și nu în maniera desuetă ce caracteriza abordările acestora în Imperiul Otoman. Teza lui Mavrocordat s-a bazat în mare măsură pe experimente și a fost considerată un vârf al cercetării în domeniu. Dovada cea mai clară a acestui fapt o constituie publicarea ei în chiar anul susținerii și reeditarea succesivă într-o epocă în care numărul de titluri ce vedeau lumina tiparului era extrem de redus. În schimb, mai toate celelalte opere ale lui Mavrocordat cu conținut istoric, filosofic sau filologic au rămas în manuscris până după moartea autorului.

Întors la Constantinopol, tânărul savant nu avea prea multe posibilități de a-și valorifica pregătirea științifică dobândită în Italia. Aproape singura opțiune rămânea aceea de a intra în slujba Patriarhiei Ecumenice, devenind, mai întâi, profesor (1665–1672), iar apoi urcând treptele complicatei ierarhii laice din jurul Marii Biserici (mare retor, deja, în 1670, mare skevofylax, în 1676, mare logofăt, între 1691–1705). Ajuns la catedră, Mavrocordat a fost nevoit să predea, în primul rând, materiile din anchilozata programă postbizantină a Academiei Patriarhale, precum teologia și filosofia. A izbutit totuși să reîmprospăteze învățământul grecesc prin introducerea unor cursuri de fizică, remarcate de însuși Dimitrie Cantemir. Totodată, în calitatea de mare retor al Patriarhiei, Mavrocordat era obligat să compună lucrări cu caracter teologic ce serveau nevoilor propagandistice ale Bisericii. Ne este, de pildă, cunoscută o dare de seamă a sa referitoare la anumite aspecte ale doctrinei ortodoxe, scrisă la cererea bisericii anglicane, cu care Patriarhia colabora în lupta comună împotriva catolicilor.

Neobosit și animat de permanenta ambiție a afirmării, Mavrocordat a practicat, în paralel, și medicina, câștigând o faimă deosebită și

rotunjindu-și sensibil veniturile. Ba chiar, grație acestei profesii, a reușit să își creeze relații în cele mai înalte cercuri otomane, pregătindu-și terenul pentru viitoarea ascensiune.

Momentul decisiv în cariera lui Alexandru a fost însă întâlnirea cu Panagiotakis Nikousios, care, sesizând potențialul politico-diplomatic al tânărului întors de la studii din Italia, l-a luat ca secretar personal. Dornic de a-i succede maestrului în funcția de mare dragoman, Alexandru s-a dedicat cu asiduitate studiului limbilor străine, în principal al celor orientale (turca, araba și persana), pe care lunga ședere în Occident îl împiedicase să le asimileze. În curând, a devenit un poliglot faimos, căruia contemporanii tindeau să îi atribuie cunoașterea a aproape oricărei limbi străine. Surse mai mult sau mai puțin credibile din epocă îl prezintă pe Mavrocordat drept vorbitor, printre altele, de franceză, germană, slavonă ori română. În realitate însă este foarte probabil ca, în afara limbii materne, Mavrocordat să fi mânuit cu ușurință doar turca, italiana și latina, ceea ce îi era pe deplin suficient în activitatea sa diplomatică.

În paralel, a avut grijă „să fure meșteșugul diplomației" de la Panagiotakis, pe care îl însoțea în toate deplasările sale. De pildă, în anul 1672, cei doi dragomani greci s-au aflat alături de trupele otomane comandate de marele vizir Fazâl Ahmed Köprülü, care au reușit să îl înfrângă pe regele polonez Jan Sobieski III și să cucerească puternica cetate Camenița (astăzi Kamianets-Podilskyi din Ucraina). În timpul acestui război turco-polon, ce s-a prelungit până în 1676 din cauza replierii forțelor polono-lituaniene, și-a găsit sfârșitul, în urma unui atac de apoplexie, și Panagiotakis Nikousios (2 octombrie 1673). Decesul a survenit în plină campanie militară, întreruptă frecvent de negocieri de pace, așa încât postul vacant de dragoman trebuia repede ocupat. Alegerea s-a îndreptat în mod necesar înspre Alexandru Mavrocordat, care, în plus, a știut să își pună în mișcare la momentul oportun amplul sistem de relații pe care și-l crease.

La doar treizeci și doi de ani, acesta devenea cel mai puternic creștin din Imperiul Otoman. Numai că avantajele pe care i le oferea noua funcție erau umbrite de primejdiile ce îl pândeau la tot pasul. Întreaga carieră a lui Mavrocordat a pendulat de acum înainte între agonie și extaz, între succesele diplomatice excepționale ce i-au adus prețuire și onoruri deopotrivă din partea Înaltei Porți și a puterilor occidentale și pericolul de a-și pierde viața în condiții infamante.

Paradigmatice pentru climatul de permanentă insecuritate în care trăiau dragomanii sunt peripețiile lui Alexandru Mavrocordat de după cel de-al doilea asediu turcesc al Vienei. Precum se știe, pe la mijlocul lui iulie 1683, marele vizir Merzifonlu Kara Mustafa Pașa, aflat în fruntea unei armate de circa 100 000 de luptători, a inițiat un lung asediu al capitalei habsburgice apărate de doar 10 000 de soldați. După aproape două luni de încercuire, turcii reușiseră să cucerească o parte din puternicul sistem de fortificații al orașului și părea că visul lui Soliman Magnificul, asediatorul Vienei din 1529, avea să se împlinească după un veac și jumătate. Așteptările tuturor au fost însă spulberate de intervenția fulgerătoare a cavaleriei polone conduse de regele Jan Sobieski, care a reușit să determine retragerea în dezordine a asediatorilor. Ca întotdeauna după un eșec militar răsunător, Înalta Poartă era acum însetată de sânge. Principalul vinovat, Kara Mustafa Pașa, a fost executat la Belgrad prin sugrumare cu un cordon de mătase (pedeapsă rezervată celor mai înalți demnitari otomani) în ziua de Crăciun a anului 1683.

Mavrocordat, care îl însoțise în calitate de dragoman și luase parte la negocierile cu asediații, s-a putut socoti cu mult mai norocos: a fost doar azvârlit în temniță, laolaltă cu mama și soția sa. Învinuirea pe care i-o aducea noul mare vizir Kara Ibrahim Pașa era însă de o extremă gravitate: îi ajutase pe creștini să obțină despresurarea Vienei, în schimbul acordării azilului în Austria. Era evident că afirmațiile vizirului nu aveau o bază reală, întrucât interesele lui Mavrocordat și ale familiei sale erau inextricabil legate de cele ale Imperiului Otoman, iar dragomanul înțelegea mai bine ca oricine altcineva că ascensiunea și bunăstarea sa erau posibile numai în Turcia.

Chiar dacă dreptatea era de partea sa, lui Mavrocordat nu îi era îngăduit să se apere. Avea totuși la dispoziție o modalitate de a potoli mânia sultanului și a marelui vizir, avizi de aur, și anume plata unor mari sume de bani. Drept urmare, ca să scape cu viață, Alexandru s-a angajat din proprie inițiativă să verse în haznaua împărăției nu mai puțin de trei sute (!!!) de pungi de galbeni (o pungă conținea 500 de piese din metal prețios). Dorind cu ardoare să scape din temniță, se grăbise, avansând o cifră ce depășea cu mult propriile posibilități. Dar cu turcii nu te puteai juca. Deși a recurs la toate rezervele financiare secrete și a apelat la numeroșii săi prieteni, Mavrocordat nu a putut strânge decât o parte din banii promiși. Ca atare, neîndurătorii călăi turci l-au supus în mod repetat bătăilor și torturilor. După șase luni de

detenție, bătrâna sa mamă a răposat, în timp ce soția continua să fie ținută departe de copiii ei de vârste foarte fragede (de pildă, viitorul domn al principatelor române, Nicolae, avea pe atunci doar trei ani). „Convins" de aceste argumente, fostul dragoman a reușit, după un an și jumătate de temniță, să adune suma necesară eliberării, pe care istoricul grec Georgios Zaviras o considera egală cu toată averea mobilă și imobilă pe care o deținea familia Mavrocordaților.

Ne-am fi așteptat ca, după această experiență traumatizantă atât pentru sine, cât și pentru familia sa, Mavrocordat să se țină departe, cel puțin pentru o perioadă, de tumultoasa viață politică otomană, dedicându-se profesoratului sau practicând medicina, domenii în care dobândise o largă recunoaștere. Însă, atunci când după doar câteva luni marele vizir, care dispusese întemnițarea și schingiuirea sa, i-a propus să își reia vechea funcție, Alexandru a acceptat fără nici o ezitare.

Poate că pentru cititorul contemporan această atitudine este mai greu de înțeles, dar în condițiile din epocă ea apare drept perfect coerentă. Regulile jocului politic într-un stat despotic precum Imperiul Otoman erau cu totul altele decât cele din lumea de astăzi. Cel care își dorea ocuparea unor funcții trebuia să accepte, printre altele, că principalul criteriu de promovare ierarhică îl constituia peșcheșul pe care era dispus să îl plătească superiorilor săi și că viitorul lui depindea pe de-a-ntregul de bunul lor plac. Iar acest lucru era în egală măsură valabil pentru un simplu slujbaș de provincie și pentru marele vizir al împărăției.

Așa se și explică permanenta preocupare a lui Mavrocordat de a acumula avere, ce nu trebuie pusă pe seama cupidității sale sau a faptului că avea o familie numeroasă, greu de întreținut. Marele dragoman înțelesese că, fără resurse financiare însemnate, nu poate supraviețui în chiar centrul sistemului politic otoman, dominat de o sete nepotolită de câștig.

De aceea, încă de la întoarcerea din Italia, Mavrocordat a căutat să își multiplice sursele de venit. A fost profesor la Academia Patriarhală, dar a intrat, așa cum am văzut, și în aparatul laic al Marii Biserici, servicii în schimbul cărora obținea sume de bani considerabile. De pildă, se pare că în anul 1668 a încasat de la Patriarhie nu mai puțin de două sute de pungi de galbeni. În paralel, înainte de a deveni secretarul lui Panagiotakis Nikousios, Alexandru practica intensiv medicina, tot din dorința de a-și rotunji veniturile.

Când a preluat funcția de mare dragoman, câștigurile lui Alexandru au crescut simultan cu obligațiile sale față de Înalta Poartă. Știm, de exemplu, că la repunerea sa în drepturi în 1686 el primea un salariu zilnic de trei țechini de aur, la care se adăugau din nou veniturile insulelor Mykonos și Milos, dar și cele ale bogatei mitropolii a Adrianopolei. I se oferea însă și o altă sursă de câștig, cel puțin la fel de substanțială, pe care a știut să o speculeze din plin: banii și darurile puterilor occidentale, cu reprezentanții cărora se afla în permanentă legătură. Nu este vorba, așa cum s-ar putea crede, de atenții simbolice cu valoare protocolară, uzuale în practica diplomatică din toate timpurile, ci de sume considerabile plătite în mod regulat pentru ca Mavrocordat să susțină pe lângă Înalta Poartă interesele unuia sau altuia dintre statele apusene. Astfel, în 1686, regele Franței Ludovic XIV i-a acordat o pensie anuală în valoare de 2 400 de livre în schimbul sprijinirii pretențiilor franceze asupra Locurilor Sfinte, ca și al susținerii cauzei revoluționare a contelui ungur Imre Thököly. Mai târziu, dragomanul a primit sume de bani însemnate și daruri somptuoase și de la împăratul Leopold de Habsburg și și-a asigurat o pensie viageră și din partea țarului Rusiei.

Poate fi în aceste condiții acuzat Alexandru Mavrocordat de joc dublu sau chiar de trădarea intereselor Înaltei Porți, în slujba căreia se afla? O analiză atentă și obiectivă a întregii sale activități politico-diplomatice ne conduce la concluzia că dragomanul a fost întru totul fidel Imperiului Otoman. El a favorizat interesele puterilor străine care îl plăteau numai atunci când acestea nu intrau în contradicție cu cele ale Porții sau ale conaționalilor săi greci. De exemplu, cu toate că primise bani de la regele Franței pentru a-i înlesni controlul asupra Locurilor Sfinte, el a militat constant împotriva acaparării acestora de către ordinele călugărești susținute de Regele Soare. În concluzie, s-ar putea afirma doar că dragomanul a încasat de multe ori în mod nemeritat banii oferiți de puterile occidentale, pe care le amăgea, dându-le impresia că le reprezenta interesele.

Repunerea în funcție nu i-a asigurat lui Mavrocordat liniștea decât pentru foarte scurtă vreme. Noile înfrângeri suferite de oștirile turcești la Buda și la Mohács (12 august 1687) l-au silit să se refugieze la reședința ambasadorului Franței, Girardin, pentru a nu fi azvârlit din nou în temniță. De această dată însă norocul i-a surâs. Eșecurile militare repetate ale imperiului au determinat înlocuirea, printr-o lovitură de palat, a sultanului Mehmed IV cu fratele său Suleiman II. În urma

acestei schimbări, politica externă otomană a cunoscut o reorientare radicală: intransigența belicoasă a vizirilor anteriori a fost înlocuită cu dorința clar mărturisită de încheiere a păcii cu Imperiul Habsburgic. Obiectivul nu era însă ușor de atins, în primul rând din cauza poziției de inferioritate în care se aflau turcii în urma numeroaselor înfrângeri din ultimii ani. În aceste condiții, Mavrocordat devenea persoana de care se legau acum toate speranțele Înaltei Porți. Ca urmare, în anul 1689, dragomanul a fost trimis la Viena, în compania diplomatului turc Zulfikar, pentru a anunța, chipurile, suirea pe tron a sultanului Suleiman II. În realitate, cei doi soli ai Porții nu urmăreau decât să tatoneze terenul în vederea încheierii păcii. Dificultățile de care s-au lovit în misiunea lor le-au depășit însă cu mult așteptările. Opriți în apropierea Vienei, au primit permisiunea de a intra în capitala imperială doar după pertractări ce au durat nu mai puțin de patru luni. Și nici mult așteptata audiență la împăratul Leopold I nu s-a soldat cu vreun rezultat palpabil pentru Înalta Poartă. Imperialii erau intransigenți, pretinzând cedarea Țării Românești și a Moldovei drept condiție *sine qua non* pentru începerea negocierilor de pace. Condiția era inacceptabilă atât pentru otomani, cât și pentru Mavrocordat personal, ale cărui interese în principatele române se conturaseră deja cu claritate. Deși nevoit să rămână pentru mai mulți ani la Viena, el nu ezita să se implice pe cale epistolară atât în afacerile politice de la Stambul, cât și în cele de la București și Iași, căutând să își promoveze cu abilitate propriile interese. Pe această linie se plasează și amintita propunerea de căsătorie a fiicei sale Elena cu Dimitrie, beizadeaua Moldovei, care se bucura de mare trecere în lumea bună din Constantinopol.

În drum spre casă, tânărul principe se gândea că o alianță cu familia dragomanului, a cărui influență pe lângă Înalta Poartă era considerabilă, i-ar fi permis lui Constantin Cantemir să își consolideze domnia în Moldova și chiar să o lase moștenire unuia dintre fiii săi. În plus, se simțea onorat să se înrudească cu un cărturar de talia lui Alexandru Mavrocordat, a cărui știință era elogiată cu multă căldură în cercurile Patriarhiei Ecumenice, pe care le frecventase în ultimii ani.

Spre surpriza lui Dimitrie, reacția bătrânului său tată, hârșit în ale politicii, a fost una violent negativă. Intuind planurile nemărturisite ale dragomanului, Constantin l-a mustrat cu asprime pe fiul său: „Eu umblu să obțin pentru tine scaunul Țării Românești și tu vrei să pierdem și Moldova în favoarea Mavrocordaților?“

Într-adevăr, bătrânul voievod pusese la cale un abil plan de alianțe de familie menit să faciliteze impunerea dinastiei Cantemireștilor în ambele principate române. Pe Antioh îl logodise deja cu fiica fostului domn al Moldovei Gheorghe Duca, iar pe Dimitrie îl pregătea pentru un ambițios matrimoniu cu Casandra, fata lui Șerban Cantacuzino, fostul voievod muntean. A avut însă grijă să menajeze sensibilitățile marelui dragoman, căruia i-a răspuns cu dibăcie și deferență. Nerefuzând în principiu oferta, a solicitat însă o amânare, folosindu-se de pretextul vârstei fragede a lui Dimitrie și de faptul că Mavrocordat se afla de multă vreme în îndepărtata Vienă. Și era cu putință să nu se mai întoarcă teafăr de acolo, fapt pe care voievodul îl lasă să se citească printre rândurile scrisorii sale, iar în această situație căsătoria și-ar fi pierdut fără doar și poate sensul politic.

Refuzul lui Vodă Constantin nu l-a afectat câtuși de puțin pe Mavrocordat, întrucât familiile domnitoare din țările române erau numeroase și, în orice caz, mai nobile și mai bogate decât cea a Cantemireștilor. Totuși, în ciuda păstrării aparențelor de cordialitate, în relațiile dintre Mavrocordați și Cantemirești apăruse o primă fisură.

II
ÎNFRUNTAREA DINTRE CONSTANTIN CANTEMIR ȘI BRÂNCOVEANU. ALEXANDRU MAVROCORDAT TRECE DE PARTEA DOMNULUI ȚĂRII ROMÂNEȘTI

Personalitatea și politica lui Constantin Brâncoveanu. Încercările acestuia de a-l răsturna de la putere pe Constantin Cantemir. Lupta pentru supremație între facțiunile boierești din Moldova. Apropierea dintre Constantin Brâncoveanu și Alexandru Mavrocordat – logodna Ilincăi, fiica domnului muntean, cu Scarlat Mavrocordat. Boala și sfârșitul lui Constantin Cantemir (1693). Lupta pentru succesiune și alegerea ca domn a lui Dimitrie Cantemir. Poarta îl numește voievod al Moldovei pe Constantin Duca în urma intervențiilor lui Brâncoveanu și Mavrocordat. Dimitrie Cantemir este condus la Constantinopol.

Alexandru Mavrocordat nu era singurul căruia i-ar fi surâs ideea unei alianțe dinastice cu familia Cantemireștilor. La scurt timp de la întoarcerea lui Dimitrie în țară, la curtea domnească de la Iași sosea o solie a voievodului Țării Românești, Constantin Brâncoveanu, în frunte cu banul Cornescu. Având în vedere relațiile încordate dintre cei doi domni români și temându-se în consecință de un refuz categoric ce i-ar fi compromis întreaga misiune diplomatică, trimisul muntean și-a păstrat propunerea-cheie pentru ultima audiență la Cantemir, când a cerut să îl vadă pe Dimitrie, motivând că „domnul său are câteva fiice și cuminți și frumoase și că vrea să-și găsească gineri asemenea, și cuminți și frumoși". Întâlnirea dintre cei doi a avut loc, dar nu s-a soldat, din motive lesne de înțeles, cu rezultatul scontat, cu toate că banul a fost impresionat atât de calitățile intelectuale, cât și de cele militare ale tânărului principe.

Cum era însă cu putință ca cel mai îndârjit dușman al Cantemireștilor, care umbla necontenit cu pâri împotriva lor la Poartă sau le oferea găzduire boierilor moldoveni răzvrătiți, să îl vrea drept ginere pe Dimitrie? Să fi fost vorba doar de un pretext menit să îi distragă atenția lui Vodă Constantin de la adevăratele intenții ale Brâncoveanului și a-i permite acestuia să își desfășoare nestingherit intrigile de

răsturnare a domnului moldovean, așa cum lasă să se înțeleagă Dimitrie în biografia tatălui său? Nu numai. Propunerea de căsătorie înaintată lui Cantemir este caracteristică pentru versatilitatea politică a lui Constantin Brâncoveanu, un maestru al jocurilor duble, capabil să urmeze simultan direcții de acțiune contradictorii pentru a putea face față cu brio oricărei turnuri neașteptate a evenimentelor. Dacă nu izbutea să îl scoată din domnie pe Cantemir, Brâncoveanu urmărea măcar să-l atragă de partea sa. Și oricum domnul Moldovei era vârstnic și bolnav, iar fiul său, tânăr și lipsit de experiență politică. În aceste condiții, la moartea lui Constantin Cantemir, Brâncoveanu ar fi putut obține cu ușurință tronul pentru Dimitrie și exercita puterea *de facto* în principatul Moldovei. Sau cel puțin așa nădăjduia...

Refuzul lui Constantin Cantemir de a da curs propunerii aparent conciliatorii a lui Brâncoveanu îi aducea pe cei doi voievozi într-o confruntare deschisă, fără nici un fel de menajamente, în care nici unul nu se sfiia să recurgă la ajutorul turcilor pentru a-și îngenunchea adversarul. Armele de care dispuneau cei doi erau sensibil egale, așa că lupta devenea cu atât mai pasionantă. Bătrânul domn al Moldovei se bizuia pe serviciile aduse Înaltei Porți de-a lungul anilor și, respectiv, pe relațiile personale de prietenie cu înalți demnitari otomani, în vreme ce Brâncoveanu se încredea în puterea aurului, ce putea face minuni la Stambul, și în sfaturile chibzuite ale unchiului său, stolnicul Constantin Cantacuzino.

La numai treizeci și șapte de ani, Constantin Brâncoveanu se afla în plină ascensiune politică, având toate atuurile pentru a-și consolida pe termen lung domnia. În primul rând, era unul dintre cei mai avuți oameni din Țara Românească, ajungând să dețină nu mai puțin de 171 de moșii în principatul dunărean și 8 peste munți în Transilvania, și preocupându-se constant să își extindă patrimoniul mobil și imobil. De asemenea, din dorința de a strânge cât mai mulți bani atât în vistieria statului, cât și în cămara domnească, el introdusese noi biruri (inclusiv foarte impopularul văcărit, singurul impozit cu aplicabilitate generală – 1689) și înăsprise măsurile împotriva rău platnicilor. Uriașele sume colectate din țară aveau două destinații principale, fiind menite, pe de o parte, să satisfacă lăcomia mereu crescândă a turcilor și, pe de alta, să întrețină viața plină de fast de la curte. Dornic să rivalizeze cu suveranii occidentali, Brâncoveanu a refăcut curțile domnești de la București și Târgoviște și a construit două palate în jurul capitalei (Mogoșoaia și Potlogi) și mai multe conace în Țara Românească

(Doicești, Obilești, Brâncoveni), în Transilvania (Sâmbăta de Sus, Brașov) și chiar pe teritoriul Imperiului Otoman (Arbănași, în Bulgaria de astăzi). În buna tradiție a basileilor bizantini, s-a preocupat de ctitorirea a numeroase lăcașe de cult în țară (Hurezi, Brâncoveni, Mamul, Râmnicu Sărat, Sâmbăta de Sus) și de înzestrarea cu bogate danii a multor mănăstiri din întreaga peninsulă Balcanică și din Orientul ortodox (Bulgaria, Serbia, Herțegovina, Epir, Insula Halki, Pont, Ierusalim, Antiohia, Alexandria, Muntele Sinai).

În politica internă, și-a numit în toate pozițiile-cheie rude, mai apropiate sau mai îndepărtate, fapt ce i-a asigurat un control foarte riguros asupra țării. Iar în cazul oricărei încercări de răzvrătire, Brâncoveanu a acționat cu o duritate paradigmatică, înăbușind în fașă orice tentativă de complot.

Durata fără precedent în epocă a domniei lui Brâncoveanu s-a datorat și politicii sale externe extrem de abile, în spatele căreia s-a aflat, cel puțin până la 1703, amintitul stolnic Constantin Cantacuzino. Acesta a organizat o cancelarie numeroasă și competentă, ce cuprindea știutori de turcă, latină, italiană, germană, maghiară, rusă și polonă, capabili să întrețină o corespondență, deseori cifrată, cu reprezentanții tuturor puterilor ce aveau un cuvânt de spus în zonă. Linia politicii externe brâncovenești a fost foarte sinuoasă, fiind dictată de un pragmatism și de un oportunism remarcabil, ce i-au permis voievodului să supraviețuiască vreme de douăzeci și cinci de ani la răscrucea intereselor unor mari puteri aflate de cele mai multe ori în conflict deschis. Fără a se pune vreodată pe de-a-ntregul nici în slujba Imperiului Otoman, nici a celui Habsburgic ori a Rusiei, Brâncoveanu a reușit să obțină de-a lungul timpului numeroase avantaje personale de la toate cele trei imperii. De pildă, turcii i-au acordat domnia pe viață (Adrianopole, 5 iunie 1703), împăratul Leopold l-a numit principe ereditar al Sfântului Imperiu (30 ianuarie 1695), iar Petru cel Mare l-a decorat cu crucea de cavaler al Ordinului Sf. Andrei (21 august 1700).

Având în vedere ambițiile sale foarte îndrăznețe pe plan extern, era firesc ca Brâncoveanu să își stabilească drept obiectiv primordial subordonarea principatului vecin al Moldovei. În acest scop, el a acționat în două direcții bine definite: încurajarea conspirațiilor boierești împotriva lui Cantemir și intervenții pe lângă Înalta Poartă în scopul mazilirii voievodului moldovean.

De altfel, Moldova lui Constantin Cantemir era sfâșiată de puternice conflicte între partidele boierești rivale, în care Brâncoveanu abia

aștepta să se implice. De cea mai mare trecere pe lângă voievod se bucurau Rusetești (Cupăreștii) ai căror reprezentanți, marele vistiernic Iordache Ruset și marele spătar Lupu Bogdan, deveniseră adevărații conducători ai țării („chivernisitori"). Aceștia se aflau în conflict deschis cu familia Costineștilor, cei mai mari proprietari funciari din Moldova. Disensiunile dintre cele două tabere erau alimentate nu doar de lupta pentru acapararea de demnități în țară, ci și de pozițiile diametral opuse în politica externă, Ruseteștii fiind adepții fidelității față de Înalta Poartă, în vreme ce Costineștii susțineau punerea Moldovei sub protecția regatului Poloniei, unde beneficiau de statutul de nobili indigeni.

Deși favorabil Ruseteștilor, Cantemir a avut meritul de a fi încercat o reconciliere cu Costineștii, rechemându-l din Polonia pe cronicarul Miron, pe care l-a și numit staroste al Putnei (zonă din sudul Moldovei la hotarul cu Țara Românescă). O funcție și mai importantă a dobândit fratele lui Miron, Velicico, devenit mare hatman, în vreme ce fiii lui au primit și ei dregătorii mai mici. În paralel, Vodă Cantemir a căutat să tempereze lupta pentru putere dintre cele două clanuri și să își consolideze poziția în relația cu acestea prin crearea unei grupări proprii de susținători, alcătuite din boiernași de provincie originari cu precădere din zona sa natală (Fălciu, Tigheci, Galați).

Această inițiativă a avut darul de a-i nemulțumi atât pe Costinești, cât și pe Rusetești, care se simțeau într-un fel trădați de domnul pe care îl susțineau / tutelau. La rândul lor, Costineștii acceptau cu inimă grea rolul conducător pe care continuau să îl joace în Moldova rivalii lor de moarte. În aceste condiții, întâi-stătătorul lor, hatmanul Velicico, a răspuns cu mult entuziasm la propunerile de răsturnare a lui Cantemir venite din partea lui Brâncoveanu. A inițiat astfel un complot, ale cărui amănunte urmau să fie stabilite cu prilejul unei nunți care a avut loc la Băcani, în ținutul Bârladului. Conspiratorii, printre care se numărau mai mulți boieri influenți din Țara de Jos, inclusiv fiii lui Gavriliță Costache, „protectorul" lui Cantemir în primii trei ani ai domniei (1685–1688), au hotărât înscăunarea lui Velicico Costin cu sprijinul nemijlocit al voievodului Țării Românești. Unul dintre participanții la aceste convorbiri de taină, Ilie Țifăscu, i-a dezvăluit însă voievodului conspirația urzită împotriva sa. Cantemir Vodă a reacționat cu promptitudine, dispunând arestarea imediată a complotiștilor.

Unii au izbutit să își afle scăparea în Țara Românească, dar Velicico a căzut în mâinile slujitorilor domnului. A fost adus în miez de noapte

la Vodă, care i-a pus în față autodenunțul redactat de unul dintre complotiști, Gheorghe Apostol. Păstrându-și cumpătul, hatmanul nu a recunoscut nici una dintre învinuirile ce i se aduceau, ba chiar l-a sfidat pe Vodă, reproșându-i că l-a chemat la ceas de noapte pentru niște lucruri „potrivite cu mintea pruncilor", iar nu pentru a preîntâmpina vreo năvălire turcă sau tătară, așa cum se aștepta. La stăruințele lui Cantemir de a cerceta cu luare aminte materialele incriminatorii, Velicico a răspuns provocator, azvârlindu-le pe masă. Cuprins de indignare, Cantemir a ridicat buzduganul pe care îl ținea lângă el și l-a lovit de câteva ori peste față pe boierul trădător, dând apoi poruncă să fie târât în temniță.

Complotul lui Velicico le oferea Ruseteștilor ocazia ideală de a se descotorosi de cei mai puternici adversari, așa că nu au pregetat să îl ațâțe pe domn să îi execute cât mai grabnic atât pe marele hatman, cât și pe fratele acestuia, cronicarul Miron, care, după toate probabilitățile, nu era informat cu privire la planurile conspiratorilor. Silit de boieri, Cantemir a poruncit ca Velicico să fie tăiat a doua zi, la ceasul al treilea din noapte, iar leșul său să fie expus în piața publică, ca un usturător exemplu dat tuturor potențialilor trădători (decembrie 1691). Ca să fie sigur că poruncile sale aveau să fie respectate întocmai, Cantemir i-a cerut lui Dimitrie, în vârstă de numai optsprezece ani, să asiste la execuție („și au stătut acolo de față, pentru credință, fiul său Dumitrașco beizade, până ce i-au tăiat capul", scrie cornicarul anonim al Moldovei, cunoscut drept pseudo-Costin).

De altfel, tânărul principe i-a fost alături părintelui său în încercările de a găsi dovezi împotriva conspiratorilor și a reuși să-i captureze. Așa cum o declară el însuși în *Vita Constantini Cantemiri*, el a fost cel care a redactat poruncile de prindere de către seimeni a lui Vasile, fiul lui Gavriliță și a lui Velicico. Deși nu o recunoaște, probabil tot el a scris cartea de aducere a lui Miron Costin. Executarea nedreaptă a cronicarului a constituit unul dintre cele mai sumbre episoade ale sfârșitului domniei lui Constantin Cantemir, asupra căreia a aruncat o lumină negativă în perspectiva istoriei. Tragismul situației a fost sporit de faptul că lui Miron Costin tocmai îi murise soția și nu i s-a dat voie să o îngroape, așa cum nu i s-a îngăduit în nici un fel să se apere.

Pentru adolescentul Dimitrie, abia întors de la Stambul, unde se dedicase cu precădere studiilor, contactul brutal cu realitățile cele mai dure ale vieții politice din țările române a reprezentat fără doar și poate o experiență traumatizantă. Participând direct la reprimarea complo-

tiștilor, beizadeaua și-a asumat parțial responsabilitatea pentru o acțiune pe care tatăl său avea să o regrete amarnic, plângând și blestemându-i pe cei care îl sfătuiseră să îi omoare pe frații Costin. Și mai dureros trebuie să fi fost pentru Dimitrie faptul că era învinuit de curmarea nedreaptă a vieții unui confrate, om de litere, ale cărui calități nu va ezita să le recunoască, lăudând știința de carte latinească, leșească și rusească a cronicarului, ori virtuțile *Letopisețului Țării Moldovei*, compus „cu iscusință și fără a se lăsa ispitit de lingușeli". Mânat de pietatea filială și neavând tăria de caracter să își recunoască propria greșeală, Dimitrie a oferit în *Vita Constantini Cantemiri* o versiune cosmetizată a acelor evenimente tragice în care realitățile incontestabile se îmbină cu jumătățile de adevăr și cu falsurile grosolane, așa cum este o pretinsă scrisoare în care Miron și-ar fi recunoscut, chipurile, vinovăția, implorând clemență nu pe pământ, ci doar la judecata de apoi.

În ciuda eșecului acestui complot, Brâncoveanu nu a renunțat la încercările de mazilire a lui Constantin Cantemir, dar și-a propus atingerea acestui deziderat mai ales prin intervenții pe lângă Înalta Poartă. Printre demnitarii otomani al căror cuvânt cântărea foarte greu atât în ochii marelui vizir, cât și ai sultanului și pe care domnul Țării Românești urmărea, ca atare, să și-i apropie, se număra, de bună seamă, marele dragoman Alexandru Mavrocordat. Acesta se întorsese din complicata misiune diplomatică de la Viena în mai 1692, dar fusese în scurt timp obligat să se deplaseze pe frontul din Serbia, la Petrovaradin (lângă Novi Sad) și la Belgrad, unde îl întâlnim în luna octombrie a aceluiași an. Profitând de faptul că Mavrocordat se afla în imediata vecinătate a Țării Românești, Brâncoveanu i-a adresat invitația de a vizita Bucureștiul, unde urma să participe la căsătoria fiicei sale Stanca cu Radu, băiatul lui Iliaș Alexandru, fostul domn al Moldovei (1666–1668). Pretextul era ideal, întrucât mirele se înrudea prin alianță cu dragomanul, căsătorit cu Sultana, nepoată, așa cum am văzut, a lui Alexandru Iliaș (domn al Moldovei, 1620–1621, 1631–1633 și al Țării Românești, 1627–1629), tatăl lui Iliaș Alexandru. De altfel, și Mavrocordat căuta un motiv să vină în Țara Românească, unde avea cel puțin două interese clare. Mai întâi, dorea să își recupereze măcar o parte din banii pe care îi împrumutase fostului domn muntean Șerban Cantacuzino (1678–1688), mort în condiții suspecte la scurt timp după începerea misiunii lui Mavrocordat în Imperiul Habsburgic. Apoi, urmărea realizarea unei alianțe dinastice cu familia lui Brâncoveanu, după ce fusese refuzat politicos, dar ferm de Constantin Cantemir.

De altfel, abilul dragoman avusese din timp grijă să îi câștige bunăvoința vanitosului voievod valah, dedicându-i *Istoria Mysiei* (în realitate a Traciei și Daciei antice), compusă pe durata îndelungatei sale șederi la Viena. Mai mult, în prefață se îngrijise să îi măgulească orgoliul, numindu-l „cel mai destoinic conducător din istoria Mysiei" (Țării Românești).

A fost însă răsplătit cu generozitate de voievod, care l-a găzduit la curtea domnească, l-a copleșit cu daruri, iar la plecare, l-a însoțit personal până la Dunăre în fruntea unui mare alai. Fastul ostentativ a caracterizat, de altfel, întreaga ceremonie nupțială celebrată de însuși patriarhul Ierusalimului Dositheos (1669–1707) și petrecerile ce s-au ținut lanț. Îmbinând plăcutul cu utilul, Mavrocordat a reușit, în cele doar zece zile petrecute în Țara Românească (noiembrie 1692), să își atingă toate obiectivele. A perfectat logodna fiului său Scarlat cu domnița Ilinca, fata lui Constantin Brâncoveanu, și l-a convins pe voievodul muntean să îi satisfacă considerabilele pretenții materiale. După toate probabilitățile, acesta s-a angajat încă de acum să îi restituie în rate de câte 2 000 de taleri însemnata datorie a predecesorului său Șerban Cantacuzino. Și tot acum Brâncoveanu a acceptat să îi plătească marelui dragoman o pensie viageră în schimbul susținerii cauzei sale pe lângă sultan și, respectiv, a mazilirii lui Constantin Cantemir. O dovadă incontestabilă în acest sens o constituie întâlnirea pe care a avut-o Mavrocordat cu boierii moldoveni refugiați la București în scopul obținerii unui ajutor pentru scoaterea din domnie a lui Vodă Cantemir. Interesele lui Brâncoveanu și Mavrocordat erau în această perioadă perfect convergente, așa că relația dintre cei doi avea să cunoască mai mulți ani de armonie. Ba chiar, la nevoie, dragomanul avea să îi împrumute cu sume apreciabile pe trimișii la Stambul ai lui Brâncoveanu, cărora banii luați de acasă nu le ajungeau niciodată pentru a potoli lăcomia sultanului și a acoliților acestuia.

În orice caz, în urma vizitei la București, Alexandru Mavrocordat făcuse un pas însemnat în direcția asigurării tronului celui mai bogat dintre principatele române pentru unul dintre fiii săi.

Iar Brâncoveanu își putea relua, cu mai multă încredere în șansele sale de izbândă, intrigile la Poartă pentru mazilirea lui Cantemir. Altminteri, în cursul anului 1692, toate tentativele sale în acest sens eșuaseră lamentabil, în ciuda sumelor considerabile cheltuite, fapt ce îl determinase pe voievod să recurgă și în acest scop la ajutorul influentului dragoman. O numeroasă delegație de boieri moldoveni refugiați

în Valahia (Lupu Gavriliță, Antioh Jora, Paul Bujoreanu etc.) se înfățișase, la Adrianopole, marelui vizir cu un memoriu (*arzmahzar*) mincinos, redactat, chipurile, de către întregul divan domnesc, cu învoirea norodului țării. În cuprinsul acestuia, lui Cantemir i se aduceau învinuiri grave de spoliere a țării și de instituire a unui regim de teroare, căruia îi căzuseră victime atât boierii, cât și oamenii de rând. Credibilitatea acestor acuzații era sporită de niște scrisori ale seraschierului (comandantul oștirilor turcești din zona Moldovei), ce confirmau cel puțin parțial spusele boierilor răzvrătiți. Prinzând însă la timp de veste de mișcările vrășmașilor lui, Cantemir îi trimisese și el la Poartă pe cei mai de seamă dregători moldoveni (hatmanul Lupu, postelnicul Alexandru, marele vistier Iordache Ruset), care izbutiră să întoarcă în mod spectaculos situația în favoarea voievodului lor. Nu numai că marele vizir nu dădu ascultare denunțurilor pribegilor moldoveni, ci îi și dădu pe mâna muftiului pentru a fi judecați. Acesta îi găsi vinovați de răzvrătire împotriva domnului țării și, implicit, a sultanului și dădu un verdict implacabil: *katil* (moarte). Sentința urma să fie dusă la îndeplinire de Constantin Cantemir, care, după experiența cu Costineștii, învățase să nu se mai pripească în executarea pedepselor capitale. Ba chiar procedă cu un remarcabil pragmatism, azvârlindu-i în temniță și silindu-i să își răscumpere pe bani grei libertatea. Este evident că preluarea trădătorilor de la marele vizir îl costase scump pe Cantemir, care nu avea altă posibilitate de a-și acoperi paguba.

Pe de altă parte, iertarea pe care o primeau boierii care umblaseră pe la Poartă cu cele mai grele pâri împotriva domnului lor era de natură să încurajeze pe viitor comportamentele similare. La începutul lui 1693, conflictul dintre voievozii de la București și Iași se agravase, iar reclamațiile unuia împotriva celuilalt la Poartă nu mai conteneau. Dacă în urmă cu un an Cantemir părea a avea permanent câștig de cauză în fața adversarului său, acum lucrurile se schimbaseră radical. Datorită sprijinului lui Alexandru Mavrocordat, dar și sumelor enorme cheltuite (Neculce vorbește, exagerând de bună seamă, de 1 000 de pungi), în calea planurilor lui Brâncoveanu părea a nu mai sta nici o piedică. Acesta obținuse predarea sau exilarea tuturor celor care îl ponegriseră la Poartă și era la un pas de a determina mazilirea lui Constantin Cantemir. Nu mai era însă nevoie...

Voievodul moldovean, trecut bine de șaptezeci de ani, se simțea tot mai slăbit și mai neputincios. Înfățișarea falnică pe care o păstra luptătorul de odinioară era numai o aparență ce ascundea cu greu suferința

pricinuită de boală. Așa cum îl arată portretul de la fosta mănăstire Mera (aflată la 25 de km de Focșani), ctitoria familiei, Vodă Constantin nu era mare la stat, dar era zdravăn și bine legat. Avea sprâncene prelungi, dedesubtul cărora se ițea o privire pătrunzătoare. Fața îi era încă rumenă, deși obrajii i se scofâlciseră de bătrânețe. Nasul acvilin făcea pereche cu buzele groase, deasupra cărora se întindea o mustață bine conturată. Barba stufoasă, albă ca neaua, ce depășea cu mult conturul feței, îi conferea aspectul impunător al unui patriarh. Fusese un om care știuse să se bucure de plăcerile vieții, mâncând și bând bine, așa cum arată cronicarul, dar grijile domniei și neajunsurile bătrâneții îi răpiseră acum vechile desfătări. Singura mângâiere pentru voievodul rămas de ani buni văduv o constituiau clipele petrecute la ceas de taină alături de fiul său Dimitrie. După cină, cei doi stăteau ore întregi la taifas, mai ales în nopțile lungi de iarnă. Uneori, tatăl îi vorbea fiului despre treburile țării, împărtășindu-i din vasta sa experiență militară și politică. Iar beizadeaua îi sorbea cuvintele, căci înțelesese, încă de la întoarcerea de la Stambul, că, pentru a ajunge un principe destoinic, nu se putea mărgini la învățătura pe care i-o ofereau cărțile. De multe ori însă rolurile se inversau, voievodul albit de ani prefăcându-se într-un învățăcel cuminte al fiului său. Acesta îi povestea cu însuflețire până în miez de noapte istorii din vechime ori îi tălmăcea din cărțile sfinte scrise în slavonă. Foarte dragi îi erau lui Vodă predicile Sfântului Ioan Gură de Aur pe care voia să le audă iarăși și iarăși citite de feciorul său.

Ordinele necruțătoare de la împărăție nu îi dădeau însă răgaz de odihnă bătrânului voievod. În luna august a anului 1692, seraschierul Daltaban Mustafa Pașa i-a cerut să participe personal în fruntea micuței oștiri moldovene la asediul cetății Soroca, ce fusese ocupată de poloni. Pentru sănătatea șubrezită a voievodului, această poruncă reprezenta o grea povară. În schimb, Dimitrie se bucura că are prilejul să ia direct parte la o operațiune militară de amploare. Entuziasmul i-a fost de altfel sporit de primirea plină de curtoazie pe care a făcut-o seraschierul în tabăra de la Orhei atât tatălui, cât și fiului. I-a invitat să se așeze la aceeași masă cu el, i-a ospătat regește și i-a înveșmântat cu contășe din blană de samur. Cu această ocazie Dimitrie a putut nu doar să dobândească experiență militară, ci și să constate slăbiciunile armatei turcești. Bazându-se exclusiv pe numărul mare al ostașilor săi, Daltaban Pașa, altminteri un militar rutinat, ce repurtase biruințe atât împotriva arabilor, cât și a nemților, a purces la împresurarea cetății, cu toate că nu deținea artileria de asediu, indispensabilă în asemenea împrejurări.

În aceste condiții, turcii au suferit pierderi grele, evaluate de Cantemir la vreo trei mii de morți, dar s-au încăpățânat să rămână vreo treizeci de zile sub zidurile puternicei fortărețe de pe Nistru. În cele din urmă, au fost nevoiți să se retragă, copleșiți de rușine, permițându-i voievodului să se îndrepte către Iași.

Privațiunile suportate de Cantemir în timpul acestei campanii au determinat agravarea litiazei renale de care suferea. La aceasta s-au adăugat o puternică răceală provocată de vremea rea de la sfârșitul lui februarie 1693, precum și alte suferințe mai vechi, a căror natură exactă ne rămâne necunoscută. În aceste condiții, participarea domnului la fastuoasele ceremonii religioase programate la începutul postului Paștelui nu au făcut decât să îi slăbească sănătatea și așa șubrezită. Cu această ocazie, în capitala Moldovei fuseseră invitați trei dintre cei patru patriarhi ai Răsăritului, Iakovos al Constantinopolei, Gherasimos al Alexandrei și Dositheos al Ierusalimului, pentru a săvârși sfintele slujbe în biserica ctitorită de Vodă Miron Barnovschi. În orice caz, gestul îl prezintă pe Cantemir într-o ipostază mai puțin cunoscută, atribuită îndeobște doar rivalului său Brâncoveanu, aceea de protector al ortodoxiei. Numai resursele financiare modeste l-au împiedicat pe voievodul moldovean să înfăptuiască mai mult în această direcție înspre care îl mânau propriile convingeri. Oricum, nu trebuie uitat că el s-a preocupat de refacerea și de înzestrarea pomenitei mănăstiri Mera, unde a cerut cu limbă de moarte să fie îngropat.

Pe de altă parte, boala relativ îndelungată a domnitorului i-a permis lui Dimitrie să își înlocuiască și să își reprezinte tatăl în mai multe situații oficiale, așa cum s-a întâmplat, de pildă, la masa festivă oferită în onoarea preacuvioșilor patriarhi, de la care bătrânul voievod a trebuit să se retragă imediat din cauza acutizării problemelor sale de sănătate. În acest fel, Dimitrie apărea ca succesorul oficial al părintelui său și își putea pregăti terenul pentru viitoarea urcare pe tron. De altfel, domnul își exprimase în mod deschis dorința de a fi succedat de unul dintre fiii săi.

În ultimele zile ale vieții lui Constantin Cantemir intrigile se țineau lanț și fiecare tabără încerca să tragă cât mai mult profit de pe urma schimbării de domnie. Partizanii cei mai ferventi ai lui Dimitrie erau boierii Rusetești, care exercitaseră o adevărată tutelă asupra lui Constatin Cantemir și își închipuiau că, în condițiile alegerii unui domn tânăr și fără experiență, și-ar fi putut spori încă și mai mult influența. De partea tinerii beizadele se aflau și ostașii țării, pe care Cantemir,

care își începuse cariera ca militar, îi favorizase permanent, întrucât aceștia nădăjduiau că fiul avea să continue politica tatălui. Vădit ostili lui Dimitrie se arătau Costineștii și susținătorii lor, care întrevedeau posibilitatea impunerii unui candidat propriu la domnie și, în consecință, răzbunarea asupra celor responsabili de executarea fraților Velicico și Miron. De departe cel mai redutabil adversar al fiilor lui Cantemir rămânea însă Constantin Brâncoveanu, atât prin extinsele sale relații pe lângă Înalta Poartă, cât și prin disponibilitatea de a cheltui sume enorme pentru impunerea unui om de încredere pe tronul Moldovei.

Luptele pentru succesiune se aflau încă în plină desfășurare, când în ziua de luni, 13/23 martie 1693, bătrânul Cantemir și-a dat ultima suflare. Pentru a putea să îi reglementeze succesiunea în propriul interes, Rusăteștii au tăinuit pentru o zi și o noapte moartea voievodului, răstimp în care au redactat și trimis la Poartă scrisori prin care solicitau, în numele țării, ridicarea în scaun a lui Dimitrie. Concomitent, beizadeaua a procedat la o foarte inteligentă mișcare de reconciliere cu fiii lui Miron Costin și cu alți partizani ai acestuia, cărora le-a garantat siguranța propriilor vieți și averi, invitându-i la Iași la înmormântarea voievodului. Cu această ocazie a avut loc și discuția directă dintre cele două părți soldată cu angajamentul lui Dimitrie de a-i „milui" pe Costinești, în cazul confirmării domniei sale de către sultan.

După luarea acestor măsuri, a putut fi convocat divanul cel mare (19/29 martie 1693), din care făceau parte atât boierii țării, cât și ierarhii și capii oștirii. Aceștia din urmă fuseseră învățați să își manifeste zgomotos opțiunea în favoarea lui Dimitrie, împiedicând în acest fel orice eventuală reacție adversă a boierilor din partida Costineștilor. Și pentru ca totul să meargă strună, Rusăteștii se îngrijiseră să îl convoace la adunare și pe un agă turc care se afla în acel moment cu treburi pe la Iași. În schimbul a numeroase pungi cu aur, ce nu puteau proveni decât tot de la avutul Iordache Ruset, acesta a acceptat să îl îmbrace în caftan pe Dimitrie, ca semn al recunoașterii alegerii. Evident gestul nu implica și întărirea domniei de către sultan, până la obținerea căreia mai era cale lungă. Pentru moment, mai mult de atât nu era însă posibil...

Festivitățile puteau însă începe. Noul voievod s-a așezat în jilțul domnesc alături de aga turc, iar boierii și oștenii s-au perindat prin fața lui, sărutându-i poala veșmântului în semn de supunere. Momentul a fost marcat de sunetul surlelor și al salvelor de pușcă. După încheierea procesiunii toți participanții s-au dus la biserica Sf. Nicolae

Domnesc, unde patriarhul Gherasimos al Alexandriei a ținut slujba de întronizare a noului domn.

Luptele pentru succesiune acaparaseră toate energiile, așa că îngroparea răposatului voievod fusese amânată pentru câteva zile. S-a făcut însă cu multă pompă, la prohod participând toți cei trei patriarhi ai Răsăritului, veniți inițial în țară ca să se roage pentru sănătatea domnului.

Pentru Dimitrie Cantemir, care, cu sprijinul Ruseteștilor, reușise să înfrângă relativ ușor opoziția internă, greul abia acum începea. Confruntarea așteptată cu Constantin Brâncoveanu, puternicul domn al Țării Românești, era complet inegală, așa că tânărul domn a încercat, pe cât i-a stat în puteri, să o evite. Imediat după alegerea sa, i-a trimis cuvinte de pace voievodului de la București, care, cu duplicitatea-i caracteristică, i-a făgăduit tot sprijinul său pe lângă Înalta Poartă. Nu avea însă nici un motiv să i-l acorde, întrucât se simțea suficient de puternic pentru a obține de la sultan tot ceea ce dorea.

Lui Dimitrie nu îi mai rămânea decât să își arunce în luptă toate forțele de care dispunea. Argumentele sale în fața Înaltei Porți erau reprezentate de serviciile aduse împărăției de bătrânul Cantemir, ca și de prieteniile pe care acesta le legase cu unii dregători otomani. Se adăugau desigur pungile pe care erau dispuși să le verse la Stambul Ruseteștii ca să-și păstreze influența în Moldova și să nu încapă pe mâna Brâncoveanului.

Însă domnul Țării Românești, care cheltuise deja sume uriașe la Poartă pentru mazilirea lui Constantin Cantemir, era dispus să plătească oricât i s-ar fi cerut pentru a pune un om de paie pe tronul de la Iași. De asemenea, el se bucura de sprijinul marelui dragoman, Alexandru Mavrocordat, cu care se și încuscrise cu un an înainte. De altfel, rolul acestuia în relegarea lui Dimitrie trebuie să fi fost esențial, așa cum aflăm din *Vita principis Demetrii Cantemirii*, lucrare atribuită orientalistului T. S. Bayer, care afirmă că Dimitrie nu a putut să-și păstreze domnia din pricina intrigilor marelui dragoman Nicolae (eronat, în loc de Alexandru) Mavrocordat. Se dovedea acum, fără putință de tăgadă, că bătrânul Cantemir greșise atunci când refuzase logodna lui Dimitrie cu Maria, fiica dragomanului.

În urma acțiunii concertate a lui Brâncoveanu și a lui Mavrocordat, nici unul dintre atuurile tânărului Cantemir nu a mai contat. La numai trei săptămâni de la alegerea sa ca domn de către divanul țării, în ziua de 8/18 aprilie 1693 a sosit la Iași capugiul Mehmed Cerchez Pașa pentru a vesti numirea ca domn a lui Constantin Duca (1693–1695,

1700–1703), fiul fostului domn Gheorghe Duca (1665–1666, 1668–1671, 1672, 1678–1683) și logodnicul Mariei, fata lui Brâncoveanu. Acesta avea, de asemenea, misiunea de a-i aduce la Constantinopol atât pe Dimitrie, cât și pe boierii Iordache Ruset și Lupu Bogdan, învinuiți de jecmănirea țării. Cunoscând ura pe care le-o purta Brâncoveanu și atotputernicia acestuia la Poartă, cei doi înalți dregători și-au căutat scăparea în Polonia. Cantemir însă a ales să se supună poruncii împărătești, bizuindu-se pe vechea prietenie ce îl lega pe Cerchez Pașa de tatăl său și pe relațiile pe care și le crease la Stambul în timpul șederii sale în capitala imperiului. Soarta sa era însă mai nesigură ca oricând...

III
DIMITRIE CANTEMIR ȘI NICOLAE MAVROCORDAT – ANI DE FORMARE LA STAMBUL (1693–1700)

Viața și preocupările lui Dimitrie în capitala otomană. Educația primită de Nicolae Mavrocordat și frații săi. Politica lui Constantin Duca și căsătoria acestuia cu Maria Brâncoveanu. Dimitrie Cantemir obține domnia Moldovei, dar o cedează fratelui său Antioh (1695), urmărind ocuparea tronului de la București. Personalitatea și politica lui Antioh Cantemir – conflictele cu Constantin Brâncoveanu. Acțiunile lui Dimitrie pentru menținerea domniei fratelui său. Liga Sfântă și ofensiva împotriva Imperiului Otoman. Participarea lui Cantemir la bătălia de la Zenta (1697). Prima sa scriere: Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul. *Încercările literare adolescentine ale lui Nicolae Mavrocordat – Dialogul* Despre viață și moarte. *Căsătoria lui Scarlat Mavrocordat cu Ilinca Brâncoveanu, conflictele dintre ginere și socru, moartea suspectă a lui Scarlat (1699). Pacea de la Karlowitz (1699) și rolul lui Alexandru Mavrocordat în încheierea acesteia. Alexandru Mavrocordat devine consilier intim al sultanului, iar Nicolae mare dragoman. Căsătoria lui Dimitrie Cantemir cu Casanda, fiica fostului domn al Țării Românești Șerban Cantacuzino.*

Odată ajuns la Stambul, tânărul principe trebuia să se dezvinovățească de acuzația de a fi încercat să ocupe tronul Moldovei fără acordul prealabil al Înaltei Porți. De asemenea, el avea să se confrunte cu denunțurile formulate de oamenii lui Brâncoveanu, care reclamau că tatăl său și-ar fi însușit venitul țării, evaluat la 1 000 de pungi, în anul în care turcii iertaseră țara de bir, ca urmare a războaielor necontenite desfășurate pe teritoriul ei.

În realitate, Constantin Cantemir nu se preocupase niciodată de acumularea de averi, lăsând ca bogăția țării să încapă pe mâna boierilor Rusetești. La moartea sa, bătrânul domn nu le-a lăsat fiilor decât vreo 10-15 pungi, preferând ca, din puținul său, să dăruiască 50 de pungi patriarhului de Ierusalim, ca să se roage pentru mântuirea sufletului

său. Totodată, noul domn al Moldovei, Constantin Duca, avusese grijă să confişte şi bruma de avere a Cantemireştilor şi a multora dintre susţinătorii lor, declanşând persecuţii violente împotriva lor.

Nedispunând de resursele financiare consistente, cu ajutorul cărora să risipească şi cea mai serioasă acuzaţie pe care i-ar fi adus-o turcii, Cantemir avea la Constantinopol o poziţie fragilă. Salvatoare pentru el a fost însă protecţia de care s-a bucurat din partea unor vechi prieteni ai tatălui său, precum amintiţii Mehmed Cerchez Paşa, devenit ulterior imbrohor, şi Mustafa Daltaban Paşa, viitor mare vizir. De asemenea, în timp, Dimitrie şi-a creat propria reţea de relaţii în cele mai înalte cercuri otomane, în care fusese acceptat cu uşurinţă atât datorită statului său princiar, cât şi deoarece vorbea foarte bine limba turcă.

Dincolo de amintita nesiguranţă, situaţia lui Cantemir la Constantinopol nu era deloc de plâns. În 1692, profitând de psihoza ce îi cuprinsese pe turci din cauza succeselor militare continue înregistrate de nemţi, el reuşise să achiziţioneze, cu doar 25 000 de taleri, un somptuos palat „împodobit cu grădini şi apeducte" aflat pe malul Bosforului, în localitatea Ortaköy. Aici găsea liniştea necesară pentru a se dedica studiilor şi le putea oferi ospitalitatea cuvenită înalţilor demnitari otomani, pe care voia să îi atragă de partea sa în complicatele intrigi politice privitoare la ţările române. În continuare, pe măsură ce a reuşit să facă rost de bani, Cantemir s-a preocupat de renovarea şi de extinderea palatului, dar şi de decorarea sa cu piese de colecţie. Foarte mândru era, de pildă, de o reprezentare în porfir a zeiţei Nike, încununată cu lauri, pe care o descoperise el însuşi printre ruinele palatului de la Selymbria al împăratului Ioan Cantacuzino. Datând din anul 520 a.C., aceasta o înfăţişa pe zeiţă cu veşmântul în bătaia vântului, conducând cu mâna stângă o cvadrigă, în vreme ce în dreapta ţinea o ramură de palmier. Cu adevărat unice în colecţia lui Cantemir erau portretele sultanilor, copiate după originalele păstrate cu sfinţenie în biblioteca imperială. Pentru a le obţine, principele fusese nevoit să recurgă din plin la ajutorul influenţilor săi prieteni, dar şi să îi ofere bogate daruri lui Leuni Celebi, pictorul-şef al sultanului. În plus, cu timpul, Cantemir avea să reuşească să adune în palatul său o importantă bibliotecă, alcătuită deopotrivă din manuscrise şi cărţi rare, dintre care multe erau dedicate subiectelor de orientalistică.

Concomitent, revenirea la Istanbul îi permitea lui Dimitrie să îşi reia studiile pe care le întrerupsese în toamna lui 1691, când se întorsese în Moldova. Funcţionarea sporadică a Academiei Patriarhale ori

caracterul închis, eminamente religios al învățământului musulman îl obligau pe principe să recurgă la serviciile unor profesori particulari. Nici măcar aceștia nu erau ușor de găsit în capitala otomană, așa că Dimitrie i-a vânat constant pe acei cărturari de la care credea că are ceva de învățat. În acest fel, perioada studiilor sale s-a întins pe mai mult de un deceniu, pe de o parte datorită caracterului extensiv al lecțiilor pe care le primea și, pe de alta, dorinței de a se perfecționa în domeniile sale de interes. Astfel, chiar de la el aflăm că a studiat muzica turcească, pe care ajunsese să o îndrăgească din tot sufletul, timp de nu mai puțin de 15 ani, cu diferiți dascăli dintre cei mai iluștri. De asemenea, deși era de mult trecut de vârsta studenției, în anul 1700, aflând de sosirea în capitala otomană a eruditului Meletios Mitrou, fostul mitropolit de Naupaktos și Arta, Dimitrie i-a solicitat să îi predea unele cursuri. Absolvent al Universității din Padova, ierarhul grec nu se interesa doar de chestiuni teologice (istoria bisericii, omiletică), ci și de astronomie și geografie. De altfel, în acest domeniu, lucrările lui Meletios (*Compendiu de Geografie*, Veneția, 1728; *Geografia veche și nouă*, 1807), bazate atât pe o documentare amplă și riguroasă, cât și pe cercetările proprii efectuate în cursul peregrinărilor sale prin lumea elenă, au constituit un punct de referință pentru învățământul grecesc din timpul stăpânirii otomane. Tot grație lui Meletios, Cantemir a intrat în contact și cu gândirea unor savanți occidentali din epocă, precum Jan Baptist van Helmont (1579–1644), a cărui personalitate a exercitat o intensă fascinație asupra tânărului principe.

Cu aceeași problemă a lipsei unui sistem de învățământ coerent se confrunta și marele dragoman Alexandru Mavrocordat, care își propunea să le ofere copiilor săi o educație strălucită care să le permită afirmarea politică. Asemenea unui adevărat patriarh biblic, acesta zămislise cinci fii (Constantin, 1675, Scarlat, 1678, Nicolae, 1680, Alexandru, 1686, Ioan, 1689) și trei fiice (Ruxandra, 1672, Ruxandra, 1673, Elena, 1682), cărora le prevedea un destin de excepție. În aceste condiții, părintele oscila între a-și trimite băieții la studii în străinătate, unde el însuși își desăvârșise pregătirea, ori a găsi în Istanbul niște profesori merituoși. A optat pentru cea de-a doua variantă, ale cărei rezultate nu erau garantate, cel puțin în privința cunoașterii limbilor occidentale, probabil din dorința de a supraveghea personal evoluția intelectuală a propriilor odrasle. Ca atare, Alexandru și-a încredințat fiii fostului profesor al lui Cantemir, Iakovos Manos din Argos, un erudit conservator, perfect cunoscător al limbii vechi grecești, interesat

aproape exclusiv de teologie și de filosofia aristotelică. De altfel, prin anii de ucenicie petrecuți alături de acesta poate fi, cel puțin parțial, explicată utilizarea exclusivă de către Nicolae Mavrocordat a limbii clasice în scrierile sale, atât filosofice, cât și literare.

Educația elenă a Mavrocordaților a fost, fără doar și poate, completată de cursurile de înțelepciune islamică și de limbi orientale ale lui Yanali Es'ad Efendi, nimeni altul decât grecul renegat care îl inițiase și pe Cantemir în tainele lumii musulmane. Dintre frați, în acest domeniu a excelat mezinul Ioan, care s-a dovedit de-a lungul întregii vieți pasionat de chestiunile de orientalistică. De altfel, în momentul fugii lui Dimitrie Cantemir în Rusia, acesta a reușit, cu ajutorul relațiilor de care dipunea în mediul otoman, să își însușească prețioasa colecție de lucrări de profil adunată de principele român în aproape două decenii petrecute la Istanbul.

Ceva mai dificilă se vădea însă, din cauza lipsei de profesori, învățarea de către vlăstarele lui Alexandru Mavrocordat a limbilor occidentale (latină, italiană, franceză). De aceea, marele dragoman a recurs la serviciile unor străini stabiliți la Constantinopol sau aflați în trecere prin capitala imperială, asemenea italianului Antonio Epis, preceptorul lui Scarlat Mavrocordat. În schimb, dintre dascălii de latină și franceză ai lui Nicolae Mavrocordat ne sunt cunoscuți călugărul iezuit Jacques Pipéri din Chios și celebrul călător francez Aubrey de la Motraye. Mărturia acestuia din urmă este edificatoare pentru felul în care se desfășurau cursurile: profesorul și elevul se întâlneau de două ori pe săptămână, petrecând împreună câte patru ore. Nicolae însă trebuia să studieze mult pe cont propriu și de fiecare dată își îndeplinea cu asupra de măsură sarcina. Progresele sale spectaculoase, ce îl uimeau atât pe dascăl, cât și pe tată, se datorau deopotrivă puterii sale de muncă ieșite din comun și memoriei prodigioase. Tânărul învățăcel putea reproduce din memorie pasaje întregi din autori latini, italieni, arabi sau greci, fapt care îl determinase pe Alexandru să își alinte băiatul cu porecla „Biblioteca mea".

Pentru a-și completa cunoștințele, tânărul studios avea la dispoziție biblioteca tatălui său, pe care acesta se preocupa permanent să o îmbogățească, inclusiv cu achiziții din străinătate. Știm, de pildă, că pe durata șederii sale la Viena Alexandru Mavrocordat a cumpărat mai multe ediții ale clasicilor antici, cu precădere istorici (Herodot, Tucidide, Xenofon, Diodor din Sicilia, Dionysios din Halicarnas, Cassius Dio, dar și Demostene), alături de lucrări ale unor autori contemporani cu

conţinut politic, militar şi istoric, ce au trezit serioase suspiciuni din partea vigilentei cenzuri imperiale. În colecţiile Academiei Române se păstrează mai multe manuscrise subliniate şi adnotate de Nicolae Mavrocordat, laolaltă cu un caiet de exerciţii de greacă veche, limbă pentru care, aşa cum am văzut, acesta manifesta o deosebită afinitate. Ulterior, constatând pasiunea pentru lectură a fiului său, Alexandru Mavrocordat i-a comandat special lucrări de la Veneţia.

Talentul precoce dovedit de odraslele sale îi alimenta speranţele marelui dragoman, determinându-l să facă şi mai multe în folosul viitoarelor lor cariere. Şi cum creştinii din imperiu nu aveau posibilitatea să obţină demnităţi decât în Ţările Române, Alexandru căuta totodată să îşi creeze noi relaţii de rudenie cu familiile domnitoare româneşti şi să favorizeze pătrunderea elementului grecesc în principate. Astfel, în anul 1693, dragomanul a organizat la Adrianopole căsătoria fiicei sale Ruxandra cu Matei, fiul lui Grigore Ghica, fostul domn al Ţării Româneşti (1660–1664, 1672–1673). De altfel, Grigore Ghica se aflase în strânse relaţii cu dragomanul Panagiotakis Nikousios, care îl ajutase să obţină nu numai iertarea, ci şi domnia de la marele vizir Fazâl Ahmed Köprülü.

Pe de altă parte, în schimbul sprijinului acordat de Mavrocordat pentru suirea pe tronul Moldovei, Constantin Duca a fost nevoit să se înconjoare de numeroşi greci din Constantinopol, dornici să obţină dregătorii în principatul român. Mulţi dintre ei erau şi creditorii pretendentului la domnie, care nu avea el însuşi resursele financiare pretinse de Înalta Poartă. Ba chiar şi banii proveniţi de la viitorul său socru, Constantin Brâncoveanu, trebuiau restituiţi cu o dobândă grea.

Aducându-i pe aceşti greci în Moldova, noul domnitor reuşea să îşi creeze o partidă boierească proprie, care îi era în întregime devotată, temperând astfel influenţa Costineştilor, reveniţi în forţă la putere. Într-adevăr, Constantin Duca se înrudea cu această familie şi fusese nevoit să îşi căsătorească sora cu Nicolae Costin, cronicarul, fiul defunctului Miron. Această nouă facţiune, de care Duca se simţea apropiat şi prin educaţia elinească dobândită în mediul constantinopolitan, urmărea să înlocuiască partida boiernaşilor de ţară, ridicaţi de Constantin Cantemir, care îi susţinea pe fraţii Dimitrie şi Antioh. Împotriva adepţilor acestora din urmă noul domn a iniţiat persecuţii dure, azvârlindu-i în temniţă şi supunându-i bătăilor şi torturilor. În acest fel se poate explica şi ura înverşunată pe care o nutrea Dimitrie împotriva străinilor aduşi în Moldova de Duca, pe care îi înfăţişează în

Istoria ieroglifică sub forma unor insecte respingătoare precum „lindinile, păduchii, lipitorile și cârceii". Voievodul își adusese însă tot din capitala imperială o gardă personală alcătuită din 200 de seimeni, cărora le cumpărase uniforme și le plătea o soldă considerabilă.

În aceste condiții, cheltuielile noului domn depășeau cu mult resursele financiare ale țării, secătuite de jafurile neîntrerupte ale podghiazurilor leșești ori ale cetelor prădalnice de tătari. De altminteri, la sosirea în țară, Duca nu găsise în vistierie decât vreo sută de pungi, ce nu au ajuns decât vreme de două sau trei luni. Ca atare, a introdus biruri necunoscute până atunci în istoria fiscală a Moldovei, precum văcăritul, plătibil de toți posesorii de vite, fără discriminare, și de pogonăritul pe păpușoi, dare ce afecta grav cele mai defavorizate pături ale populației, pentru care porumbul devenise principalul aliment. Rolul acestor dări era și acela de a susține cheltuielile exorbitante prilejuite de unele evenimente mondene de la curte.

Cel mai răsunător dintre acestea a fost căsătoria domnului cu Maria, fiica lui Constantin Brâncoveanu, care s-a celebrat, așa cum arată Neculce, „cu mare pofăli și podoabe și cu feliuri de muzice și de pelivănii, de mirare în târgu în Ieși" (iarna lui 1694). Mireasa a sosit în capitala Moldovei însoțită de o suită numeroasă, din care făceau parte, printre alții, mama sa, doamna Stanca, ori stolnicul Constantin Cantacuzino. Toți oaspeții au fost găzduiți pe la curțile boierești, iar petrecerile, acompaniate de felurite spectacole, au durat nu mai puțin de trei săptămâni și au culminat cu ceremoniile din ziua nunții, când voievodul, înveșmântat în haine de gală și purtând pe cap un surguci împodobit cu nestemate, a încălecat pe un armăsar falnic și s-a dus, în fruntea alaiului boierilor, să își ia mireasa de la casa vornicului Gavriliță. De acolo întreg cortegiul s-a deplasat înspre biserica Golia, unde fostul patriarh al Constantinopolului, Iacob, a săvârșit taina căsătoriei. În continuare, nuntașii au străbătut pe jos tot orașul până la curtea domnească, unde era pregătit ospățul cel mare.

Această căsătorie a însemnat pentru Duca, pe de o parte, consolidarea sprijinului lui Brâncoveanu pentru menținerea domniei sale în Moldova, iar, pe de alta, subordonarea sa politică de către abilul principe valah. Acest fapt era însă de natură să îi nemulțumească pe susținătorii interni ai domnului, precum Costineștii, care urmăreau să își impună pe deplin autoritatea, inclusiv în politica externă a țării. Poziția lui Duca era subminată și de denunțurile continue ale Ruseteștilor, refugiați în Polonia, adresate atât pașei de la Camenița ori seraschierului din Oblucița (Isaccea), cât și autorităților de la Constantinopol.

Mult prea sigur pe sine datorită sprijinului pe care îl avea de la Brâncoveanu, Duca a comis, în relația cu Poarta, mai multe greșeli ce aveau să se dovedească fatale. Mai întâi, nu a supravegheat cum se cuvenea carele cu provizii trimise de turci prin Moldova înspre cetatea Camenițe, așa încât acestea au fost capturate de polonezi. Pe urmă, a poruncit executarea unui capugiu-bei, sosit în țară cu misiunea de a colecta în avans haraciul cerut Moldovei și de a constata la fața locului dacă erau adevărate grelele învinuiri ce i se aduceau domnului.

Pe fondul acestor erori, intrigile urzite de frații Cantemir împotriva domnului moldovean aveau tot mai mulți sorți de izbândă. Dornici să se răzbune pe Brâncoveanu și pe acoliții lui, Dimitrie și Antioh puseseră la cale un foarte ambițios plan politic, ce nu se limita la redobândirea tronului de la Iași.

Încă înainte de înscăunarea bătrânului Constantin Cantemir, Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești, își manifestase dorința de a o logodi pe fiica sa Casandra cu unul dintre cei doi băieți ai voievodului moldovean. În 1688, Maria, văduva lui Șerban, trimisese la Iași un om de încredere cu misiunea precisă de a întări logodna Casandrei cu Dimitrie. Abilul Constantin Cantemir nu refuzase din principiu cererea, dar nici nu îi dăduse curs, folosind drept pretext vârsta fragedă a celor două vlăstare domnești și, respectiv, depărtarea la care se aflau (Maria, în Transilvania, iar Dimitrie, ostatic la Constantinopol). În realitate, voievodul moldovean socotea inoportună respectiva alianță matrimonială în conjunctura politică a momentului, în care Șerban era socotit trădător de către turci, iar familia sa căzuse victimă persecuțiilor lui Constantin Brâncoveanu.

În 1695 însă situația se schimbase radical, logodna cu fiica lui Șerban Cantacuzino permițându-i lui Dimitrie Cantemir să se erijeze în succesorul direct al socrului său și să revendice deschis tronul Țării Românești. În plus, alianța cu Cantacuzinii înnobila fără doar și poate familia Cantemireștilor, pe care celelalte dinastii românești o disprețuiau, socotind-o plebee. De altfel, nu ar fi fost prima legătură dintre Cantemirești și Cantacuzini, întrucât același Dimitrie fusese botezat tot de un Cantacuzin, Dumitrașcu Vodă, care îi dăduse de altfel și numele mic. Totodată, tânărului și ambițiosului principe moldovean intrarea în casa Cantacuzinilor îi măgulea orgoliul propriu, făcându-l să se simtă într-un anumit fel descendentul împăraților bizantini, despre a căror glorie auzise atât de des de la dascălul său Ieremia Cacavela.

care capugiul bătea la poartă cu mazilia. Lovitura era cu atât mai dură pentru Duca, cu cât cel care îl înlocuia în scaun era tocmai viitorul său cumnat, căci Antioh Cantemir era de multă vreme logodit cu Maria, sora lui Duca. De altfel, situația voievodului detronat era agravată de seimenii aduși de la Țarigrad, care se adunaseră în fața curții domnești pentru a-și cere soldele neplătite. Totodată, la Iași sosiseră Lupu Bogdan și Iordache Ruset, pregătiți cu un rechizitoriu complet la adresa lui Duca, pe care îl prezentau cu mult aplomb capugiului chiar în prezența domnului mazil. Neavând argumente pentru a se dezvinovăți de acuzațiile boierilor, Duca „se făcè uneori roșiu, uneori galbăn, și-i era mai mari ciuda cum că-i știè toate tainele ce le făcusă și i le dzicè față, în videală", așa cum se exprimă plastic cronicarul. În plus, domnul pierduse în mod neașteptat și ultimul as din mânecă, cu ajutorul căruia spera să poată întoarce situația în favoarea sa: hatmanul Antioh, trimis la Neamț să îl aducă cât mai grabnic în capitală pentru a-l preda turcilor pe conducătorul rezistenței armate antiotomane din Moldova, căpitanul Ilie Turculeț, nu reușise să își îndeplinească misiunea din cauza intervenției prompte a Rusețeștilor. Lui Vodă nu îi mai rămânea decât să se resemneze și să purceadă către Constantinopol, nădăjduind că banii lui Brâncoveanu îi vor putea cumpăra de la Poartă nu doar iertarea, ci chiar domnia. Gândurile sale intime erau însă dezvăluite tuturor de răsfățata lui soție, care bocea și se tânguia în gura mare: „Aolo, aolo, că va pune taica pungă de pungă din București pân' în Țarigrad și, dzău, nu ne va lăsa, și iar ne vom întoarce cu domnia îndărăpt." Din păcate pentru tânăra domniță, Duca avea să revină singur pe scaunul de la Iași, căci Maria lui Brâncoveanu va fi răpusă de ciumă la numai câteva luni de la cea dintâi mazilire a soțului ei.

În aceste condiții, după o scurtă locotenență boierească, în Iași își făcea intrarea Antioh Cantemir. În vârstă de douăzeci și patru de ani, acesta era un brunet chipeș, la fel de cochet ca și fratele său. Tuns scurt, pentru a-și pune în evidență fruntea înaltă, își lăsase o barbă mică, neagră ca pana corbului. Mustața subțire, potrivită cu grijă, îi acoperea colțurile buzelor cărnoase, senzuale, dedesubtul cărora se afla un smoc mare de păr. Ochii negri, pătrunzători vădeau inteligența practică și dibăcia voievodului. De la tatăl său Antioh moștenise aplecarea înspre militărie, dar și o certă abilitate politică, superioară celei a fratelui său Dimitrie. Nu fusese însă niciodată atras de învățătură, pe care o socotea o corvoadă prea puțin folositoare pentru cariera sa. Ajuns voievod la o vârstă fragedă, nu se dovedea dispus

De la intenție la faptă era însă cale lungă, mai ales că Maria Cantacuzino continua să locuiască în Transilvania, iar Brâncoveanu supraveghea cu atenție toate mișcările rivalilor săi. Acest lucru nu părea însă a-i descuraja pe frații Cantemir, dispuși să dea o luptă dură pe termen lung pentru atingerea scopului lor încă nemărturisit, ocuparea ambelor tronuri ale țărilor române. Animat încă de acum de dorința de a se vedea domn la București, Dimitrie procedează la o mișcare ce îi surprinde sau chiar îi dezamăgește pe unii dintre susținătorii săi: refuză domnia Moldovei, pe care o cedează fratelui său Antioh („iară Inorogul [Dimitrie] din bună voie pentru straje în munți [la Poartă] rămâind, pre Fil [Antioh] la moștenirea părintească trimeasă", ne spune principele însuși în limbajul cifrat pe care îl folosește în *Istoria ieroglifică*). Înlocuirea ginerelui lui Brâncoveanu de către Dimitrie în scaunul de la Iași nu ar fi reprezentat o mare lovitură pentru domnul muntean, după cum nici principele moldav nu s-ar fi simțit cu adevărat răzbunat pentru neajunsurile suferite din partea lui Brâncoveanu decât dacă ar fi putut să îi smulgă coroana Valahiei. În acest scop, el decide să rămână la Constantinopol, unde își asumă, alături de boierul Mihalache Ruset, funcția de capuchehaie (reprezentant) al fratelui său, calitate în care putea unelti în voie împotriva lui Brâncoveanu.

Obținerea domniei Moldovei de către Dimitrie, care i-a cedat-o fratelui său, așa cum aflăm inclusiv din relatarea nunțiului papal de la Viena, s-a datorat unui număr de trei factori, a căror coroborare s-a dovedit decisivă. Este vorba, mai întâi, așa cum am văzut, de impardonabilele erori ale lui Constantin Duca, devenit indezirabil în ochii turcilor și care nu a mai putut fi salvat nici măcar de banii lui Brâncoveanu. Pe urmă, Cantemireștii s-au bucurat de susținerea unor înalți demnitari otomani, precum Mehmed Cerchez Pașa imbrohorul, foști prieteni ai lui Vodă Constatin, care vedeau în înscăunarea fiilor săi garanția continuării politicii de fidelitate față de Poartă. În al treilea, dar nu în ultimul rând, domnia lui Antioh a fost asigurată de banii oferiți cu mână largă de Rusetești refugiați în Polonia, care așteptau cu nerăbdare revenirea la putere în Moldova.

Pentru Constantin Duca, vestea mazilirii a sosit însă ca un trăsnet la 8/18 decembrie 1695, tocmai când se pregătea să celebreze cu „surleli" și „pușceli" biruințele obținute împotriva trupelor poloneze ce controlau puncte-cheie de pe teritoriul Moldovei. Voievodul era ferm convins că în acest fel și-a asigurat nu doar prelungirea domniei, ci și recunoștința turcilor pentru serviciile de preț aduse, în clipa în

care capugiul bătea la poartă cu mazilia. Lovitura era cu atât mai dură pentru Duca, cu cât cel care îl înlocuia în scaun era tocmai viitorul său cumnat, căci Antioh Cantemir era de multă vreme logodit cu Maria, sora lui Duca. De altfel, situaţia voievodului detronat era agravată de seimenii aduşi de la Ţarigrad, care se adunaseră în faţa curţii domneşti pentru a-şi cere soldele neplătite. Totodată, la Iaşi sosiseră Lupu Bogdan şi Iordache Ruset, pregătiţi cu un rechizitoriu complet la adresa lui Duca, pe care îl prezentau cu mult aplomb capugiului chiar în prezenţa domnului mazil. Neavând argumente pentru a se dezvinovăţi de acuzaţiile boierilor, Duca „se făcè uneori roşiu, uneori galbăn, şi-i era mai mari ciuda cum că-i ştiè toate tainele ce le făcusă şi i le dzicè faţă, în videală", aşa cum se exprimă plastic cronicarul. În plus, domnul pierduse în mod neaşteptat şi ultimul as din mânecă, cu ajutorul căruia spera să poată întoarce situaţia în favoarea sa: hatmanul Antioh, trimis la Neamţ să îl aducă cât mai grabnic în capitală pentru a-l preda turcilor pe conducătorul rezistenţei armate antiotomane din Moldova, căpitanul Ilie Turculeţ, nu reuşise să îşi îndeplinească misiunea din cauza intervenţiei prompte a Ruseteştilor. Lui Vodă nu îi mai rămânea decât să se resemneze şi să purceadă către Constantinopol, nădăjduind că banii lui Brâncoveanu îi vor putea cumpăra de la Poartă nu doar iertarea, ci chiar domnia. Gândurile sale intime erau însă dezvăluite tuturor de răsfăţata lui soţie, care bocea şi se tânguia în gura mare: „Aolo, aolo, că va pune taica pungă de pungă din Bucureşti pân' în Ţarigrad şi, dzău, nu ne va lăsa, şi iar ne vom întoarce cu domnia îndărăpt." Din păcate pentru tânăra domniţă, Duca avea să revină singur pe scaunul de la Iaşi, căci Maria lui Brâncoveanu va fi răpusă de ciumă la numai câteva luni de la cea dintâi mazilire a soţului ei.

În aceste condiţii, după o scurtă locotenenţă boierească, în Iaşi îşi făcea intrarea Antioh Cantemir. În vârstă de douăzeci şi patru de ani, acesta era un brunet chipeş, la fel de cochet ca şi fratele său. Tuns scurt, pentru a-şi pune în evidenţă fruntea înaltă, îşi lăsase o barbă mică, neagră ca pana corbului. Mustaţa subţire, potrivită cu grijă, îi acoperea colţurile buzelor cărnoase, senzuale, dedesubtul cărora se afla un smoc mare de păr. Ochii negri, pătrunzători vădeau inteligenţa practică şi dibăcia voievodului. De la tatăl său Antioh moştenise aplecarea înspre militărie, dar şi o certă abilitate politică, superioară celei a fratelui său Dimitrie. Nu fusese însă niciodată atras de învăţătură, pe care o socotea o corvoadă prea puţin folositoare pentru cariera sa. Ajuns voievod la o vârstă fragedă, nu se dovedea dispus

să renunțe la nici una dintre plăcerile tinereții. Dedica astfel mult timp vânătorii și altor desfătări lumești, tocmai pentru a uita de grijile apăsătoare ale domniei.

Situația politică, militară și economică pe care o întâlnea Antioh în Moldova era una extrem de delicată. Înainte de toate, domnia lui era permanent amenințată de ostilitatea fățișă a lui Constantin Brâncoveanu, care nu putea accepta cu ușurință înlocuirea ginerelui său din scaunul de la Iași. Pentru a-i tempera intrigile, dar și pentru a-i abate atenția de la adevăratele intenții ale fraților Cantemir, Antioh i-a trimis lui Brâncoveanu o solie de împăcare însoțită de cererea de a-i acorda mâna uneia dintre fiicele sale. Cu diplomația-i caracteristică, voievodul valah nu numai că nu a refuzat prietenia lui Antioh, dar a și depus un jurământ solemn de a nu-și mai supăra cu nimic rivalul. Nu a consimțit însă să i-o dea de soție pe una dintre fetele lui decât cu condiția executării vistiernicului Iordache Ruset și a îndepărtării de la putere a fraților acestuia. Gestul ar fi însemnat însă o veritabilă sinucidere politică pentru Cantemir, care își menținea în mare parte domnia grație asistenței financiare a Rusețeștilor și abilității diplomatice a capuchehaiei sale Mihalache Ruset. În același timp, noul domn a înțeles necesitatea imperioasă de a se elibera, cel puțin în parte, de apăsătoarea tutelă a atotputernicei familii. În acest scop el a încercat să refacă partida boiernașilor de țară ridicați în dregătorii de tatăl său, numai că operațiunea nu a reușit decât în mică măsură din cauza decimării acestora de către Constantin Duca. În paralel, și Rusețeștii acționau discret, dar ferm pentru a împiedica constituirea unui pol rival de putere. Pe de altă parte, îndrăzneața cerere a lui Brâncoveanu, ce a ajuns în mod inevitabil și la urechile Rusețeștilor, a acutizat conflictul dintre domnii de la București și Iași și a provocat un șir de denunțuri la Înalta Poartă. Evident, pârile erau însoțite de nenumărate pungi de bani și peșcheșuri, o grea povară pentru Moldova, secătuită de raidurile dușmane din ultimii ani.

În aceste condiții, Antioh trebuia să acționeze în egală măsură pentru împiedicarea invaziilor străine și pentru refacerea finanțelor țării prin crearea unui sistem fiscal mai suplu și mai eficient. Pentru atingerea primului dintre aceste obiective, el a trimis o solie de pace în Polonia, solicitând retragerea podghiazurilor leșești care pricinuiau multe stricăciuni în țară. Regele Sobieski a acceptat cererea în schimbul angajamentului voievodului de a anunța din timp curtea de la Cracovia cu privire la eventualele atacuri tătărăști. Reușita era cu atât

mai notabilă, cu cât îi lipsea pe tătari de cel mai bun motiv de a pătrunde nestânjeniţi pe teritoriul Moldovei, şi anume lupta împotriva polonezilor, consideraţi inamicul comun. Sub acest pretext, în timpul domniei lui Duca, cetele prădalnice de tătari intrau în Moldova dinspre Bugeac şi jefuiau toată ţara până la cetatea Neamţului, stăpânită de leşi. Merită remarcat şi faptul că tânărul voievod a avut inteligenţa de a abandona, în interesul ţării, politica de permanentă ostilitate faţă de poloni a tatălui său.

În domeniul fiscal, Antioh a decis încă din al doilea an de domnie eliminarea văcăritului, impozit ce reprezenta o povară grea pentru locuitorii ţării, pentru care creşterea vitelor constituia principala sursă de venit. Ceva mai târziu s-a preocupat şi de reglementarea sistemului fiscal, prin introducerea aşa-numitei „rupte" sau „ruptori", impozit anual global în sumă fixă, plătibil în patru rate („sferturi").

Între timp, în ciuda jurământului făcut mai înainte, Brâncoveanu îşi înteţea uneltirile la Înalta Poartă în vederea mazilirii lui Antioh Cantemir. În calea planurilor sale stătea, în primul rând, Dimitrie, care, din inima capitalei otomane, apăra cu mult devotament cauza politică a fratelui său. În aceste condiţii, o soluţie comodă era suprimarea discretă a tânărului principe, care ar fi uşurat alungarea din domnie a fratelui său şi impunerea pe tronul de la Iaşi a unei marionete a lui Constantin Brâncoveanu. În acest scop, domnul valah a trimis la Ţarigrad „un om sigur" învestit cu misiunea precisă de a-l otrăvi pe Dimitrie Cantemir. Ucigaşul cu simbrie nu a izbutit însă să îşi atingă scopul, deşi a beneficiat de sprijinul unui turc influent pe nume Kiurgi Mehmet Celebi, pentru că şi principele moldovean avea prieteni sus-puşi, care i-au comunicat din timp ce se punea la cale împotriva sa. Întărind paza personală, Cantemir a reuşit astfel să scape cu viaţă şi să treacă la contramăsuri împotriva autorului moral al tentativei de asasinat. Lui Brâncoveanu, nemulţumit că planurile îi fuseseră dejucate, nu îi mai rămânea decât să se răzbune pe omul său de încredere, căruia i-a făcut „multe ruşini", aşa cum aflăm din scrisoarea expediată la 7 noiembrie 1696 de Antioh Cantemir lui Scarlatache Ruset, înalt demnitar al Patriarhiei Ecumenice şi fostă capuchehaie a tatălui său.

În această epocă, domnia lui Antioh nu era ameninţată doar de Constantin Brâncoveanu, ci şi de un pretendent foarte activ, dar nu de os domnesc. Este vorba de un anume Davidel, boiernaş de ţară, cu studii în Polonia, care se înrolase în armata leşească, urcând pe treptele ierarhiei militare până la gradul de *rotmistru* (căpitan de cavalerie). Constatând,

în cele din urmă, neputința polonilor de a supune Moldova și, ca atare, de a-i asigura tronul, Davidel și-a trădat protectorii, în căutarea altor căi de mărire. Li s-a adresat, mai întâi, austriecilor, cărora le-a promis închinarea țării în schimbul acordării sprijinului pentru ocuparea domniei. Neprimind nici un răspuns, Davidel s-a refugiat pe teritoriul turcesc, la Camenița, de unde i-a scris hanului tătar Selim I Ghirai (1671–1678, 1684–1691, 1692–1699, 1702–1704), îmbiindu-l cu tot felul de făgăduințe. Printre altele, s-a oferit să îi cedeze zona de nord a Moldovei, ocupată temporar de polonezi. Propunerea nu era doar tentantă, ci și credibilă, întrucât *rotmistrul* cunoștea multe dintre secretele armatei polone, la fel ca și ținutul în care urma să se desfășoare confruntarea dintre cele două oștiri. Ba chiar Davidel l-a călăuzit pe hanul tătar în campania de jaf din Polonia, câștigându-i deplina încredere, deși tentativa de a supune cetățile controlate de leși din nordul Moldovei a eșuat.

Domnia lui Antioh era acum cu adevărat amenințată, întrucât cuvântul hanului tătar, aliat de nădejde al turcilor, cântărea greu în ochii marelui vizir. Situația era cu atât mai delicată, cu cât cei doi urmau să se întâlnească personal pe frontul din Serbia, unde Selim I Ghirai fusese convocat să participe cu trupe la asediul Petrovardinului. Pe Antioh îl vor salva însă devotamentul și abnegația lui Dimitrie. Deși i se ceruse și lui să însoțească trupele sultanului în calitatea sa de capuchehaie, tânărul principe a amânat pentru scurt timp îndeplinirea ordinului, repezindu-se cu „cai de olac" până la Iași, unde petrecu doar patru, cinci zile. Aici îl puse la curent pe Antioh cu privire la amenințările ce îl pândeau, iar cei doi căutară o ieșire din impas. Tot atât de iute pe cât ajunsese la Iași, Dimitrie reuși să se întoarcă la Adrianopole, alăturându-se ordiilor otomane, care se puneau în mișcare cu obișnuita lentoare. În timpul îndelungatului marș către teatrul de operațiuni, Dimitrie izbuti nu doar să fie primit de marele vizir Elmas Mehmed Pașa, ci chiar să îl convingă să renunțe la numirea lui Davidel ca domn al Moldovei, în ciuda intervențiilor în acest sens ale hanului. Reușita constituie, fără doar și poate, o dovadă incontestabilă a prestigiului de care ajunsese să se bucure Cantemir în rândul celor mai înalte cercuri ale puterii otomane.

De altfel, și participarea sa la marea campanie împotriva Imperiului Habsburgic nu trebuie percepută ca o corvoadă, ci ca o șansă oferită principelui de a cunoaște nemijlocit forța militară și tactica de război a celor mai importante puteri din Europa Centrală. Conflictul

dintre turci și austrieci dura, cu mici intermitențe, încă din anul 1663, atunci când marele vizir Fazâl Ahmed Köprülü (1661–1673) declanșase o viguroasă ofensivă otomană în Europa Centrală, îndreptată în egală măsură împotriva Imperiului Habsburgic, a Regatului Poloniei și a Republicii Venețiene. Înalta Poartă reușise astfel să își restabilească autoritatea asupra Transilvaniei, să cucerească insula Creta (1669) de la venețieni și să transforme sudul Ucrainei (Podolia) în provincie otomană (1676). Seria de victorii ale turcilor fusese întreruptă de dezastrul înregistrat sub zidurile Vienei (2/12 septembrie 1683), ce a determinat, de altfel, și coalizarea puterilor creștine în cadrul Ligii Sfinte. Constituită la 21/31 martie 1684, prin Tratatul de la Linz, în Austria, aceasta cuprindea Imperiul Habsburgic, Regatul Polon, Veneția și, ulterior, Rusia (din 1686). Nu avea însă un plan comun de acțiune împotriva necredincioșilor, ci doar reglementa drepturile fiecărui semnatar asupra teritoriilor europene ale Imperiului Otoman. În temeiul acestei convenții, împăratului Leopold I, recunoscut ca suveran al Ungariei, îi era acordat dreptul de a recuceri de la turci fostul regat maghiar și chiar de a anexa Țara Românească și Moldova, în baza pretinsei suzeranități ungare asupra celor două principate extracarpatice. În aceste condiții, generalii imperiali au întreprins în perioada 1684–1688 o strălucită ofensivă care le-a adus câștiguri teritoriale imense (toată Ungaria otomană, dar și părți din Slovenia, Serbia, Bosnia). De pildă, în 1684, ei au cucerit Vișegradul și Pesta, în 1685, Strigoniul (Esztergom) și Neuhäusel (Nové Zámky), în 1686, Buda și Seghedinul, pentru ca, în 1688, să captureze mai multe cetăți din Banat (Lipova, Caransebeș, Orșova, Vidin), dar și din Serbia (Petrovaradin), Bosnia (Banya Luka) ori Kosovo (Priștina). Căderea în același an a Belgradului le-a deschis austriecilor drumul către inima Imperiului Otoman, care în aceste împrejurări era forțat să ceară pace. Nu s-a întâmplat însă așa din cauza contraofensivei conduse de marele vizir Fazâl Mustafa Köprülü (1688–1691), care a fost posibilă datorită dizlocării a numeroase trupe germane de pe frontul de est pentru a fi trimise pe linia Rinului, unde Imperiul se confrunta cu Franța lui Ludovic XIV. În aceste condiții, otomanii, ajutați de trupele lui Constantin Brâncoveanu, au reușit să îi înfrângă pe imperiali la Zărnești (11/21 august 1690), readucând sub ascultare Transilvania, unde l-au încoronat ca principe pe Imre Thököly, conducătorul ungurilor revoltați împotriva dominației habsburgice. Totodată, în toamna lui 1690 au recucerit

întreaga Serbie (inclusiv Belgradul) și o mare parte a Banatului. Succeselor otomane le-a pus însă capăt bătălia de la Slankamen (în Voivodina) de la 19 august 1691, unde turcii au fost zdrobiți, în ciuda clarei superiorități numerice. În următorii ani, operațiunile militare au tărăgănat, fapt care le-a permis ambelor tabere beligerante să își refacă forțele în vederea confruntării decisive, care devenise acum inevitabilă.

În 1697, pe teritoriul Serbiei se aflau față în față marea oștire otomană comandată de însuși sultanul Mustafa II și armata imperială aflată în subordinea principelui Eugeniu de Savoia, strateg militar de geniu. Disproporția dintre efectivele celor două armate era evidentă, întrucât turcii dispuneau, după mărturia lui Cantemir, de nu mai puțin de 135 000 de luptători, în vreme ce imperialii nu reușiseră să adune decât 46 000 de ostași, la care urmau să se adauge contingentele aliate. Totuși, din punctul de vedere al pregătirii trupelor și al înzestrării cu armament, balanța înclina de partea austriecilor.

Inițial sultanul și-a concentrat efectivele în zona Belgradului, în vreme ce Eugeniu se afla la circa 160 de kilometri nord-vest, la Seghedin. În urma unor îndelungate deliberări, turcii au decis să se îndrepte către Banat și Transilvania, a căror apărare fusese drastic diminuată prin deplasarea de trupe pe frontul din Serbia. Au trecut astfel Dunărea, înaintând către Timișoara, moment în care au aflat că și o parte a imperialilor îi urmează, pătrunzând în Voivodina și apropiindu-se de cetatea Titel, de pe malurile Tisei. Această veste i-a determinat să se întoarcă, pentru a nu-și lăsa spatele descoperit. Trecerea Tisei s-a dovedit însă extrem de anevoioasă, ca urmare a rezistenței îndârjite a artileriei austriece care ocupase poziții pe malurile fluviului. Pierderile turcilor în această operațiune sunt evaluate de același Cantemir la circa 3 000 de oameni. După traversarea Tisei, otomanii s-au îndreptat către cetatea Petrovaradin (lângă Novi Sad), pe malurile Dunării, la asedierea căreia au purces imediat, construind un nou pod peste fluviu. La auzul acestor vești, Eugeniu de Savoia a parcurs într-o singură zi cei peste 70 de kilometri ce separă Seghedinul de Petrovaradin, în ciuda încercărilor disperate ale tătarilor de a-i stăvili înaintarea. Sosirea atât de grabnică a imperialilor i-a luat prin surprindere pe turci, care nu se puteau hotărî dacă să accepte sau nu o confruntare în câmp deschis, caz în care și-ar fi putut valorifica avantajul superiorității numerice. Pentru luarea unei decizii a fost convocat divanul imperial, în care s-au iscat discuții furtunoase. În cele din urmă, a prevalat opinia lui Cogea Geafer Pașa, veteran al răz-

boaielor cu austriecii, care pledase cu mult avânt pentru amânarea confruntării. Sultanul însuşi, cu grosul trupelor turceşti, a pornit imediat înspre nord, pe drumul pe care tocmai veniseră imperialii, cu scopul declarat de a cuceri Seghedinul. Mutarea deloc inspirată trebuie pusă pe seama iresponsabilităţii conducătorilor militari otomani care luau decizii de importanţă vitală mânaţi exclusiv de orgolii şi ambiţii.

Retragerea turcilor i-a determinat în mod firesc pe imperiali să pornească pe urmele lor. În avangardă se afla cavaleria maghiară, care a reuşit să zdrobească ariergarda otomană şi să îi captureze comandantul, pe Cogea Geafer Paşa, care le-a oferit austriecilor informaţii preţioase despre trupele musulmane. Ştirea despre dezastrul ariergardei şi apropierea ameninţătoare a trupelor imperiale a produs panică în rândul turcilor, care ajunseseră până la Zenta (azi Senta), o fortăreaţă modestă pe malul Tisei, la circa 35 de km de Seghedin. În aceste condiţii, sultanul a dispus construirea imediată a unui pod peste Tisa. Ordinul a fost îndeplinit cu o viteză uimitoare, iar padişahul a reuşit astfel să treacă în siguranţă pe malul stâng al fluviului. Nu la fel s-a întâmplat cu grosul trupelor otomane, atât din pricina sosirii prompte a armatei austriece la Tisa, cât şi a încăpăţânării marelui vizir Elmas Mehmed, care tărăgăna traversarea, în ciuda ordinelor tot mai insistente ale sultanului. Hotărât să repurteze o biruinţă strălucită, ori altfel să câştige cununa de martir al Islamului, el se încăpăţâna să dea imediat lupta decisivă cu imperialii. Aceasta a devenit, de altfel, inevitabilă după distrugerea parţială a podului de vase peste Tisa la trecerea unor cirezi de vite.

În după-amiaza zilei de 11 septembrie 1697, imperialii au întreprins un prim asalt împotriva turcilor aşezaţi în spatele a două rânduri de care şi a unei duble palisade, precedate de un şanţ de apărare. Uşurinţa cu care a fost respins acest atac l-a determinat pe Eugeniu de Savoia să recurgă la o tactică mai complexă. A trimis un corp expediţionar pe un braţ secat al Tisei, realizând o încercuire prin lateral a duşmanilor, în vreme ce artileria austriacă a nimicit şi resturile podului de peste fluviu, tăindu-le astfel turcilor orice posibilitate de scăpare. În această situaţie de o extremă gravitate, în tabăra otomană a mai izbucnit şi o revoltă a ienicerilor, care i-au măcelărit pe mulţi dintre comandanţii armatei (viziri, paşale, ofiţeri), rămaşi pe malul drept al Tisei. În aceste condiţii, soarta bătăliei era pecetluită. Înconjurându-i din toate părţile pe turci, imperialii au pornit un atac furibund, străpungând cu uşurinţă sistemul de apărare inamic. În ciuda rezistenţei îndârjite, turcii au fost

măcelăriți până la unul, întrucât traversarea apelor învolburate ale Tisei era aproape imposibilă. Listele oficiale de victime ale bătăliei, pe care a avut ocazia să le consulte Cantemir, vorbesc de pierderea a 14 070 de ieniceri, 7 000 de arnăuți, 3 700 de topcii și gebegii, dar și a 15 pașale cu trei tuiuri și 27 cu unul sau două tuiuri. Printre cei căzuți la datorie se număra însuși marele vizir Elmas Mehmed. În mâinile imperialilor încăpeau, printre altele, tezaurul și sigiliul oficial al împărăției, dar și haremul sultanului, precum și 87 de tunuri.

Cantemir se sfiește să dea amănunte cititorului despre soarta sa în această bătălie, mulțumindu-se să precizeze că „am scăpat și eu cum am putut". Greutățile și umilințele prin care a trecut în acele clipe pot fi însă ghicite din mărturisirea că, de fiecare dată când rememorează cele petrecute la Zenta, este cuprins de *oroare*. Depășind obstacolul psihologic, principele se încumetă să schițeze un tablou deopotrivă veridic și zguduitor al vicisitudinilor pe care le aveau de înfruntat supraviețuitorii dezastrului militar. Lipsiți de comandanți, soldații rătăceau fără țintă, călăuziți numai de instinctele cele mai elementare pentru a căror satisfacere nu se dădeau în lături să săvârșească orice nelegiuire. Foametea făcea ravagii în rândurile lor, împingându-i să prade tot ce le ieșea în cale, în vreme ce seceta cumplită din acea vară, ce secase toate apele, îi determina să îi rănească sau chiar să îi ucidă pe cei care încercau să le-o ia înainte ca să-și astâmpere setea atunci când întâlneau o sursă de apă. Și mai apăsător era climatul de insecuritate psihologică ce domnea pretutindeni. Necontenit se răspândeau alte și alte zvonuri, cum că sultanul ar fi fost capturat de imperiali, trădat de propriii oșteni sau chiar ucis. Nu se știa niciodată de unde pot lovi dușmanii, așa că orice necunoscut era socotit un inamic și tratat ca atare.

Dincolo de primejdiile și neajunsurile prin care a trecut, participarea directă la bătălia de la Zenta i-a permis lui Cantemir să tragă mai multe concluzii despre puterea militară a Imperiului Otoman. Având însă în vedere faptul că principele asistase la poate cel mai mare dezastru din istoria de până atunci a turcilor, concluziile sale riscau să fie unilaterale și să îl determine să creadă că sfârșitul împărăției era aproape. Cantemir putea constata că, în ciuda numărului mare de ostași și a valorii incontestabile a unora dintre combatanți, pe care chiar el îi elogiază fără rezerve, armata turcilor avea o conducere incompetentă ce lua decizii esențiale sub imboldul patimilor și al rivalităților personale. De asemenea, principele nu avea cum să nu observe indisciplina gravă din rândurile armatei, care provoca revolte cu un efect

funest chiar atunci când trupele ar fi trebuit să fie pe deplin unite ca să-și înfrunte cu succes adversarul. Aceste concluzii vor juca un rol major în opțiunea politică a lui Cantemir, atunci când va trece cu atâta ușurință de partea rușilor lui Petru cel Mare, convins că puterea militară otomană putea fi lesne zdrobită.

Ulterior, în lumina experienței nefericite de la Stănilești din 1711, voievodul va fi nevoit să își modifice sensibil opiniile despre forța armatei otomane. Pe seama acestor noi convingeri pot fi puse și considerațiile sale dintr-o amplă notă ce însoțește relatarea bătăliei de la Zenta în *Istoria Imperiului Otoman*, pe care a scris-o, așa cum se știe, în timpul exilului său în Rusia. În această lucrare, Cantemir le oferă conducătorilor creștini de oști o serie de indicații în privința felului în care ar putea fi învinși necredincioșii, lăsând totodată impresia că o izbândă în contra lor este deosebit de anevoioasă.

Din textul complicat și oarecum confuz, ce trădează în mod inevitabil lipsa pregătirii militare a lui Cantemir, rezultă că, înainte de a porni la luptă, generalul creștin trebuie să se asigure că bravura soldaților săi este similară celei a turcilor și că subordonații dispun de munițiile și proviziile necesare pentru o confruntare prelungită. Ulterior, este recomandabil să evite pentru mai multe zile ciocnirea, determinându-i pe turci să înceapă atacul. Respingerea acestuia se cuvine să se facă printr-o înaintare lentă, dar hotărâtă a creștinilor, ce îi va induce în eroare pe necredincioși. Eventuala retragere a acestora din urmă trebuie să îi determine pe creștini să pornească fără teamă în urmărirea lor, căci numai așa pot obține biruința deplină.

*

* *

Campania din Serbia în care s-a aflat în primejdia de a-și pierde viața și în care a îndurat nenumărate privațiuni l-a făcut pe Cantemir să capete un acut sentiment al zădărniciei lucrurilor și să mediteze îndelung la nestatornicia sorții. Frământat de aceste gânduri, de îndată ce a ajuns în siguranță la Adrianopole, s-a apucat să scrie o lucrare prin care oferea un răspuns și o soluție la propriile întrebări și tribulații din acea perioadă. Lucrând febril asemenea omului stăpânit de neliniști existențiale, dar și cu ardoarea tânărului dornic de afirmare, principele a reușit ca în doar câteva luni (decembrie 1697 – iunie 1698) să termine o carte de peste 200 de pagini. Intitulată *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul*, această scriere

le oferă creștinilor soluții de viață pământească menite să le asigure mântuirea sufletului și, ca atare, viața de veci. Este alcătuită din trei cărți cu o structură diferită: prima îmbracă forma unui dialog cu accente polemice între înțelept (în fapt, bunul creștin) și lume, pe tema lucrurilor oferite de aceasta din urmă și a atitudinii pe care se cuvine să o aibă oamenii față de ele. Cea de-a doua carte reia și dezvoltă ideile formulate de înțelept sub forma unei pledoarii susținute de un potpuriu de citate vetero- și neo-testamentare, pe când cea de-a treia reprezintă traducerea tratatului de etică *Stimuli virtutum, fraena peccatorum* compus de teologul unitarian Andreas Wissowatius (Wiszowaty) (1608–1678). În afara celor trei cărți, ediția bilingvă (română-greacă) a *Divanului* ieșită din teascurile tipografiei domnești din Iași la 30 august 1698 mai cuprinde o epistolă dedicatorie a lui Dimitrie către fratele său Antioh, un text prin care eruditul grec Ieremia Cacavela le recomandă cu multă căldură cititorilor scrierea fostului său ucenic, dar și câteva anexe, ce conțin, printre altele, așa-numitele zece porunci ale stoicilor.

Dedicând *Divanul* fratelui său, aflat atunci pe tron, Dimitrie își asigura, în primul rând, publicarea imediată a scrierii, ce s-a realizat în tipografia domnească la numai două luni de la predarea manuscrisului. De asemenea, prin profesarea publică a dragostei pe care i-o purta și prin laudele exagerate pe care i le aducea, urmărea să își consolideze sprijinul absolut indispensabil al lui Antioh pentru atingerea îndrăznețului său obiectiv de acaparare a domniei Țării Românești. De altfel, chiar și asemuirea celor doi frați cu polii pământului (*arcticus* și *antarticus*) ar putea reprezenta o referire cifrată, în maniera *ieroglifică* dragă lui Dimitrie, la aspirația lor de a ajunge în fruntea celor două principate românești.

În plus, în cuprinsul acestei epistole dedicatorii, Dimitrie își informează cititorul cu privire la natura scrierii pe care o are în față: „un de floricele cules și legat mănuncheaș", adică o antologie din operele altor autori, fără pretenții deosebite de originalitate. Aceste flori sunt însă adunate „nu de pimintești, ce cerești ogoară", fiind „neveștedzitoare" și „cu nestricătoriu miros", metaforă prin care principele ține să sublinieze valoarea creștină, ziditoare, definitorie pentru opera sa.

În ceea ce o privește, recomandarea lui Cacavela către cititori este animată de entuziasmul firesc care îl cuprinde pe profesor („plugariul care la holda minții tale am ostenit") în fața performanței elevului care la numai douăzeci și cinci de ani publică o operă atât de iscusită („cu ritoricesc meșteșug împodobită"), neabătându-se în nici un fel

de la îndrumările maestrului. Dincolo de sentimentele personale, eruditul grec subliniază și cele două merite pe care le socotește esențiale în scrierea lui Cantemir. Este vorba, pe de o parte, de aplicarea strălucită a tuturor principiilor retorice („o întru tot împărătescă ritorică!"), atât la nivelul structurii lucrării, cât și al stilului, ce constituie, în viziunea sa, o culme a scrisului în limba română („a voroavii înfrumusețare, pre cât a moldovinescului niam limbă a cuprinde poate"). Pe de altă parte, el laudă creștineasca râvnă a principelui, autorul unei lucrări ce respectă întru totul învățătura ortodoxă, aducând astfel cuvenita slavă lui Dumnezeu. Pe deplin convins de meritele lui Cantemir, Ieremia a fost probabil cel care i-a sugerat principelui traducerea și publicarea *Divanului* și în limba greacă. În acest fel, tânărul cărturar putea deveni cunoscut nu doar în spațiul românofon, ci și în rândul tuturor creștinilor din Imperiul Otoman a căror limbă de cultură era greaca. De altminteri, tălmăcirea operei lui Cantemir nu în graiul antic, accesibil doar unui cerc restrâns de inițiați, ci în limba populară a epocii, înțeleasă de toți grecii, urmărea citirea acesteia de un public pe cât se putea de larg. Ideea trebuie să îi fi aparținut aceluiași Cacavela, originar din insula Creta, unde, până la cucerirea otomană din 1669, se dezvoltase o viguroasă literatură în limbă populară. Și tot învățatul grec este, după toate probabilitățile, traducătorul operei lui Cantemir, de a cărei editare s-a ocupat personal.

Din punctul de vedere al filiației, *Divanul* lui Cantemir se încadrează în genul literar medieval al *disputelor dintre suflet și trup*, bine reprezentate începând din Antichitatea târzie atât în lumea apuseană (Boethius, Bernard de Clairvaux, Hidelbert, Peyre d'Aulvergne, Jacopone da Todi), cât si în cea răsăriteană (Grigorie de Nazianz, Efrem Sirul, Philippos Monotropos, Michael Choniates). Dintre acestea, *Dioptra* (*Oglinda*) lui Philippos Monotropos (sau Filip Solitarul), autor bizantin de secol XI, fusese tradusă în epocă și circula sub formă manuscrisă în țările române, putând fi consultată de tânărul principe. Punctele de contact dintre aceasta și opera cantemiriană sunt numeroase (tema, personajele, planul cărții), dar nu suficiente pentru a transforma *Divanul* într-o imitație sau o pastișă. Ba chiar soluția de viață pe care o propun cei doi autori cititorilor este complet diferită: astfel, Filip pledează pentru retragerea înțeleptului din lume în solitudinea mănăstirii, în vreme ce Cantemir îndeamnă la rămânerea în lume și la supunerea acesteia cu armele virtuților creștine. În afara *Dioptrei*, principele folosește și chiar citează lucrările unor scriitori antici (Aristotel, Cicero,

Seneca, Diogene Laerțiu, Sextus Empiricus, Augustin) sau moderni (Pietro Bizzari), români (Miron Costin, Dosoftei) sau străini, ortodocși (Grigorie de Nazianz), catolici (Bernard de Clairvaux, Pierre Bersuire), protestanți (Andreas Wissowatius) sau chiar musulmani (Saadi). Traducerea operei unui teolog unitarian și includerea ei într-o scriere ce se pretindea ortodoxă nu trebuie să mire, întrucât în veacul XVII biserica Răsăritului avea o atitudine foarte binevoitoare față de protestanți, cu care urmărea să se alieze în lupta împotriva prozelitismului catolic în Orient. Totodată, în preluarea unor expresii sau imagini din *Grădina cu trandafiri* (*Gulistan*) a poetului persan Saadi, principele are grijă să nu săvârșească nici o abatere canonică. Împrumuturile sunt însă revelatorii pentru atașamentul pe care îl simțea deja din această epocă pentru cultura și literatura Orientului.

Utilizarea tuturor acestor surse nu impietează însă asupra originalității cantemiriene a primei și celei de-a doua cărți a *Divanului*. De altfel, originalitatea nu era decât un element secundar în cazul unei opere cu finalitate morală practică. Pentru a-și atinge scopul propus, autorul trebuia, în primul rând, să fie convingător, iar nu să exprime idei proprii ieșite din comun. Atâția alți gânditori păgâni sau creștini de dinaintea lui Cantemir susținuseră nestatornicia sorții, zădărnicia lucrurilor lumii, ori egalitatea bogaților și a săracilor în fața morții, numai că unii o făcuseră într-un mod palid și convențional, iar alții știuseră să confere o vigoare nebănuită acestor locuri comune. În ceea ce îl privește, principele, stăpânit de elanul începuturilor literare și întru totul pătruns de mesajul etic creștin, pe care i-l inculcase maestrul său Cacavela, se exprimă cu entuziasm și convingere, izbutind deseori să dea viață unei materii prin excelență neatractive, așa cum este pledoaria pentru practicarea virtuților și evitarea plăcerilor lumești.

Pentru reușita dialogului etico-religios dintre Înțelept și Lume erau însă necesare și alte calități, pe care textul lui Cantemir nu le întrunește, precum participarea la discuție a unor interlocutori de valori sensibil egale, înarmați amândoi cu argumente pertinente, pe care să fie capabili să le susțină în mod convingător, ori existența unei progresii logice, coerente a disputei. În *Divan* însă, Lumea se înclină foarte repede și convențional în fața opiniilor Înțeleptului, în vreme ce autorul lasă impresia că dialogul s-ar putea la fel de bine încheia imediat sau ar putea continua la nesfârșit. Totuși, acesta prinde pe alocuri viață, mulțumită expresiilor populare utilizate și mai ales insultelor pline de culoare pe care Înțeleptul și Lumea și le aruncă fără rețineri („o, zbura-

tule de minte“, „o, puțin socotitorule, dară ochii de ce triabă îți sînt“, „ai ce lătrătoare și de minciuni spuitoare ești“, „o, sărace, oame, cum maică minciunelor și izvor de cuvinte deșerte te făcuși“ etc.). Tot așa, atunci când se exprimă natural, fără să încerce să își supună scrisul unor tipare procustiene autoimpuse, tânărul principe compune pagini memorabile de proză românească. Din păcate, nu realizează prea mult în această direcție din pricina concepțiilor pe care și le conturase despre limba literară. Cu toate că, în mod paradoxal, privilegia exprimările populare, el și-a propus să creeze un stil literar opus vorbirii cotidiene. Și a căutat să realizeze acest lucru nu atât prin selecția lexicală, cât prin modificarea completă a topicii firești a limbii. Astfel, Cantemir plasează verbul la finalul frazei, separă negația de verb („nu mă cătră toți de ocară face“), conjuncția „să“ de formele de conjunctiv („ca să cu un cuvânt dzic“, „să mă cumplit chinuiesc“), auxiliarul de verbul la perfectul compus („au acea minunată și de toată lumea lăudată și în toate unghiurile a rătundzelii pământului zidit beserică“), sau viitor („te vei după svintele dumnădzăiești porunci bine și cum să cade chivernisi“, „vei toate cu vederea cerca“) ori antepune atributele („alor tale învățături întâiu odraslă“, sau complementele („dară nu ai istoriile citit“). Opțiunea, inspirată probabil de lecturile sale în limba latină, dar ignorând total practica din limbile europene moderne, îngreunează sensibil lectura textului. Totodată, ea creează și un contrast evident cu traducerea greacă, juxtapusă a *Divanului,* redactată într-o limbă contemporană, limpede și curgătoare. La nivel lexical, influența latină asupra limbii cantemiriene e însă limitată, întrucât *Divanul* nu este o scriere filosofică, ce ar fi impus crearea unei terminologii românești specializate, ci una cu conținut religios, domeniu în care limba română beneficia deja de un vocabular format. Cu toate acestea, Cantemir utilizează câteva neologisme pe care ține să le expliciteze pentru profani („substanție, adecă postanovanie, adecă suptstare a tot lucru“, „prezenție, adecă totdiauna împreună ființă“, „țircumstanțiile, adecă împregiurstările“). Ceva mai însemnat este aportul lexical grecesc, pe care prozatorul nu se preocupă întotdeauna să îl adapteze tiparelor limbii române: praxis, macrocosmos, microcosmos, stratig, distihon, sirine (acestora moldovenii „fete de mare le dzic“), piatra magnisului (magnetul), comedii, plazmă (creatură), organe.

Dincolo de imperfecțiunile menționate, pe care ochiul critic modern nu le poate trece cu vederea, *Divanul* a marcat un însemnat pas înainte pentru tânără literatură de limbă română. Acesta constituia prima carte

originală de gândire etico-religioasă, oricum mult mai interesantă pentru public decât mai tot ce se publicase în veacul XVII. Și acest lucru este dovedit fără putință de tăgadă de succesul înregistrat de opera lui Cantemir în cele două secole succesive, în care a cunoscut o largă difuzare în tot spațiul românesc (inclusiv în Transilvania), atât sub formă tipărită, cât și manuscrisă.

*

*   *

Mai precoce în ale scrisului decât Cantemir, Nicolae Mavrocordat se încumetă să își încerce pana încă de la șaptesprezece ani. La această vârstă fragedă el redactează un dialog intitulat *Despre viață și moarte*, din care Constantin Erbiceanu a editat numai câteva fraze de început. Într-un stil retoric grandilocvent, tânărul Nicolae se indignează în legătură cu tirania psihologică pe care o exercită moartea asupra oamenilor, neîngăduindu-le să se bucure nici măcar o clipă în liniște de plăcerile vieții. În continuare, el își propune să lămurească chestiunea raporturilor dintre viață și moarte prin intermediul unui dialog la care participă mai multe personaje, precum „oamenii iubitori ai materiei și ai lumii", „sufletele bărbaților înțelepți", Moartea și judecătorii. Așa cum aflăm de la Alkis Angelou, care a avut acces la manuscrisele lui Mavrocordat, este vorba de o operă inspirată, sub raportul arhitecturii literare, de dialogurile lui Lucian din Samosata, scriitor satiric din secolul II p. C., extrem de îndrăgit de iluminiști (inclusiv de Voltaire) pentru vivacitatea și causticitatea spiritului său. Ideile vehiculate de Nicolae provin însă de la sofistul platonizant Maxim din Tyr (secolul II p.C.) și, respectiv, din dialogul pseudo-platonic *Axiochos*. Opțiunea filosofică apare cu totul surprinzătoare în condițiile în care elenismul din vremea stăpânirii otomane uitase pe de-a-ntregul doctrina lui Platon, restrângându-și sfera intereselor filosofice exclusiv la aristotelism. Ba chiar și profesorul lui Nicolae, Manos din Argos, era un adept îndârjit al învățăturilor Stagiritului. Ca atare, cel mai probabil este ca tânărul studios să fi intrat în contact cu Platon prin intermediul cărților procurate de tatăl său din Apus, ipoteză susținută și de faptul că el se inspiră dintr-un dialog apocrif care, datorită accesibilității sale, cunoscuse o uriașă popularitate în Occidentul Renașterii. Interesul lui Mavrocordat pentru Platon nu a fost însă unul pasager, ci l-a însoțit de-a lungul întregii vieți, întrucât corespundea unei afinități spirituale autentice.

Același lucru este valabil și în cazul preferinței viitorului domn pentru Lucian din Samosata, sub înrâurirea căruia a compus mai multe dialoguri, rămase îndeobște inedite (*Despre cei trei oboli*, *Falsul filosof sau Tăicuțul*, *Zeflemitorul sau Jucătorul de zaruri*). Dincolo de toate, cel mai notabil ni se pare faptul că tânărul Nicolae se apucă să scrie la șaptesprezece ani, nu doar pentru a face un exercițiu retoric, ci și din dorința de a găsi un răspuns la neliniștile existențiale ce îl frământau la vârsta adolescenței.

În paralel, el urmărea cu cea mai mare atenție evoluțiile politice din Imperiul Otoman și din Europa, sub atenta îndrumare a tatălui său, care îl pregătea pentru a-i succede în funcția de mare dragoman. În schimb, fratelui său, Scarlat, Alexandru Mavrocordat îi prevedea o strălucită carieră politică în principatele române. În acest scop, la împlinirea vârstei de șaptesprezece ani, în 1697, s-a grăbit să îl căsătorească cu Ilinca, fiica lui Brâncoveanu, cu care era, de altfel, logodit încă din 1692. Ceremonia s-a desfășurat cu mare pompă în capitala Țării Românești, unde mirele și părintele său au intrat în tovărășia preotului grec Nicolae din Sinope și a mai multor feciori de boieri trimiși să îi întâmpine pe înalții oaspeți. Dornic să îl impresioneze pe marele dragoman și să-și etaleze bogăția, Brâncoveanu i-a dăruit lui Scarlat, ca zestre pentru Ilinca, o sută de pungi de galbeni, precum și echivalentul altor două sute în pietre prețioase, dar și venitul anual al mai multor sate și moșii. De asemenea, l-a numit în dregătoria de paharnic, rânduindu-l printre apropiații săi care îl însoțeau în toate deplasările prin țară. Momentul festiv a fost însă umbrit de o furtună devastatoare ce a produs numeroase victime și pagube materiale, năruind chiar mai multe lăcașuri de cult.

Inițial, Constantin Brâncoveanu nu realizase amploarea ambițiilor lui Scarlat sau, mai exact, ale tatălui acestuia, așa că acceptase cu mult entuziasm încuscrirea cu Mavrocordații, gândindu-se doar că în acest fel își va asigura susținerea marelui dragoman pentru păstrarea domniei. Ulterior însă, când a constatat că ginerele său țintește mult mai sus decât modesta dregătorie de paharnic, conflictul a devenit inevitabil. Acesta este atestat, de altfel, de cronica lui Radu Popescu, ce nu evocă doar „pricinile“ (certurile) dintre Brâncoveanu și Scarlat, ci și învinuirea adusă voievodului de a-și fi otrăvit ginerele, în urma acutizării disensiunilor dintre ei. Deși un susținător fidel al cauzei lui Nicolae Mavrocordat, amintitul cronicar nu îndrăznește să prezinte drept o realitate certă acuzația provenită din cercurile influentei familii grecești.

Oricum ar fi stat, în realitate, lucrurile, moartea lui Scarlat Mavrocordat, la 28 iulie 1699, a fost în acel moment deosebit de convenabilă pentru Brâncoveanu, care scăpa astfel, după nici doi ani, de ambițiosul său ginere. S-a grăbit astfel să îl îngroape cu multă cinste în „tinda mitropoliei“ și să îi dea de veste părintelui despre tristul eveniment.

Pe de altă parte, moartea lui Scarlat afecta în mod iremediabil relațiile de prietenie dintre marele dragoman și domnul Țării Românești. Din acest moment, deși va căuta să păstreze aparențele, în măsura în care avea nevoie de susținerea financiară a voievodului, Alexandru Mavrocordat nu doar că îi va retrage lui Brâncoveanu sprijinul, ci îi va și submina poziția pe lângă Înalta Poartă. Concomitent, decesul lui Scarlat îi deschidea fratelui mai mic al acestuia, Nicolae, perspectiva unei cariere strălucite la gurile Dunării. Deși survenită prematur, moartea fiului de dragoman s-a petrecut suficient de târziu pentru a salva statutul de autonomie al principatelor române. Într-adevăr, pentru că urmărea să își impună fiul în fruntea Țării Românești sau a Moldovei, Mavrocordat s-a luptat cu multă îndârjire în timpul negocierilor de pace de la Karlowitz (astăzi, Srijemski Karlovci în Serbia) pentru rămânerea celor două principate sub ascultarea Înaltei Porți.

Pierderile militare uriașe suferite în cursul bătăliei de la Zenta coroborate cu epuizarea economică a Imperiului Otoman îi determinau în mod inevitabil pe turci să urmărească încheierea unei păci de compromis cu adversarii din cadrul Ligii Creștine. La acești factori se adăuga decizia Franței, singurul aliat european al otomanilor, de a pune capăt, prin tratatul de la Rijswijk (20 septembrie 1697), Războiului de Nouă Ani în care avusese de înfruntat o largă coaliție europeană formată din Anglia, Spania, Imperiul Habsburgic și Țările de Jos. Rămasă astfel singură în fața mai multor dușmani, Înalta Poartă ezita totuși să solicite încetarea ostilităților, pentru a nu părea că se recunoștea învinsă. De asemenea, se temea de pretențiile exagerate pe care le-ar fi putut formula austriecii, foarte mândri de recentele lor succese militare.

Marele dragoman Alexandru Mavrocordat a înțeles dorința liderilor otomani, dar și necesitatea stringentă pentru Imperiu de a încheia pacea și și-a dat totodată seama că i se oferea prilejul de a dobândi recunoștința Înaltei Porți și de a-și extinde faima în întreaga Europă. În acest scop, s-a mișcat cu multă abilitate între conducătorii otomani și reprezentanții diplomatici ai Austriei la Constantinopol, menajându-le orgoliile și dându-i fiecăruia impresia că cealaltă parte este cea care

solicita încheierea păcii. În plus, pentru a determina Imperiul Habsburgic să accepte tratativele, dragomanul a obținut, prin mijlocirea lui Charles de Ferriol, ambasadorul lui Ludovic XIV la Stambul, ca Franța să realizeze o importantă concentrare de trupe în zona Rinului. Pentru austriecii vlăguiți, la rândul lor, de războaiele necontenite din ultimii ani, perspectiva unui nou conflict în Apus constituia un argument solid în favoarea încetării ostilităților cu Imperiul Otoman. De asemenea, pentru a crea în rândul opiniei publice turcești și internaționale un climat propice încheierii păcii, Mavrocordat a redactat un discurs despre pace, care a cunoscut o largă circulație sub formă manuscrisă.

Deși își doreau pacea, principalii beligeranți nu erau dispuși să trateze direct, ci doar prin interpuși. Ca atare, Alexandru Mavrocordat a cerut mai întâi ambasadorului Angliei pe lângă Înalta Poartă, lordul Paget (începând cu 27 decembrie 1697), iar ulterior și celui olandez, Jakob Collyer (de la 31 martie 1698), ca țările lor să accepte în mod oficial rolul de mediatori și să transmită adversarilor Turciei condițiile de pace agreate de otomani. Era vorba de acceptarea, cu anumite rezerve, a principiului *uti possidetis*, propus de austrieci, adică a consfințirii, prin tratatul de pace, a stăpânirii asupra acelor teritorii cucerite prin luptă și de cererea de demantelare a fortărețelor din zonele frontaliere. Dincolo de orice principii, otomanii nu se împăcau însă cu gândul pierderii Transilvaniei, ocupate de Casa de Austria, pretinzând recăpătarea de către provincia intracarpatică a vechiului ei statut de autonomie.

În urma acceptării rolului de mediatori de către Anglia și Țările de Jos, ambasadorii celor două țări au cerut și celorlalte puteri din Liga Creștină să participe oficial la negocierile de pace. Astfel, în ciuda diverselor sale reticențe, Imperiului Habsburgic i s-au alăturat, rând pe rând, Veneția (4 aprilie 1698), Polonia (13 mai 1698) și Rusia (iulie 1698).

Acordul rapid al tuturor beligeranților de a se așeza la masa tratativelor a stârnit entuziasmul sultanului Mustafa II, care l-a răsplătit cu o generoziate nemaiîntâlnită pe artizanul acestei reușite diplomatice. Calificându-l în termeni ditirambici, fără precedent în tradiția otomană, drept „cel mai de vază dintre cei mai străluciți ai poporului lui Messia și vestit printre cei mai mari ai creștinătății", padișahul i-a acordat lui Alexandru Mavrocordat funcția de consilier intim, *mahrem-i-esrar* (literal, „păstrătorul secretelor", în greacă *ex aporriton*) și titlul rezervat principilor europeni de *illustrissimus* (gr. *eklamprotatos*). În această calitate, fostul dragoman devenea cu adevărat părtaș la toate secretele Imperiului Otoman, având dreptul de a fi prezent la întâlnirile înalților demnitari otomani (viziri, caimacami etc.) cu reprezentanții puterilor

străine și își sporea considerabil veniturile, primind un salariu anual de 8 000 de scuzi. Atotputernicia lui Mavrocordat pe lângă sultan este dovedită, mai mult decât orice, de decizia de numire în funcția de mare dragoman, devenită vacantă ca urmare a avansării sale, a fiului său Nicolae, pe atunci în vârstă de doar optsprezece ani. Toate aceste onoruri dobândite chiar înaintea încheierii păcii făceau să crească în mod nemăsurat ambițiile Exaporitului, pentru care nimic nu mai părea acum cu neputință. Din acest moment el și-a schimbat și atitudinea față de domnitorii țărilor române, al căror suzeran ajunsese să se considere, pretinzându-le să i se adreseze cu titlul de „luminăția voastră", așa cum arată principele Dimitrie Cantemir în *Istoria Imperiului Otoman*. De asemenea, de acum înainte Mavrocordat va acționa deschis pentru ocuparea tronului de la București sau Iași de către fiii săi.

Pe de altă parte, meritele diplomatice ale Exaporitului în aducerea la masa negocierilor de pace a părților beligerante nu pot fi puse în nici un fel la îndoială, odată ce sunt recunoscute și de adversarii săi, printre care și Dimitrie Cantemir. Deși îl gratulează pe Mavrocordat cu epitetul de „urzitor de minciuni", principele moldovean se entuziasmează totuși în fața abilității cu care a izbutit acesta să îi apropie pe reprezentanții marilor puteri aflate în conflict.

După ce beligeranții au convenit asupra necesității încheierii păcii, mai rămânea să se stabilească locul de desfășurare a tratativelor și, respectiv, componența delegațiilor fiecărui stat. După respingerea, rând pe rând, a mai multor orașe, precum Viena, Buda, Debrecen ori Szalankemeny, s-a optat pentru mica localitate Karlowitz (astăzi, Sremski Karlovci), situată pe malul Dunării, la 8 kilometri de Novi Sad. Pe 24 octombrie 1698, aici s-au reunit trimișii Imperiului Otoman Mehmed Rami și Alexandru Mavrocordat, ai Casei de Austria, conții Wolfgang von Öttingen-Walerstein și Leopold Schlick al Poloniei, contele Stanislaw Malachowski al Veneției, cavalerul Carlo Ruzzini, și al Rusiei, Procopie Bogdanovici Voznâțin. În ciuda faptului că toți participanții la negocieri acceptau *de iure* principiul *uti possidetis*, în realitate pretindeau numeroase încălcări ale acestuia. Astfel, Austria solicita să îi fie atribuite atât Țara Românească, cât și Moldova, în baza pretinsei suzeranități pe care o exercitase cândva asupra acestora regatul Ungariei, cucerit acum de Habsburgi de la turci. Polonia revendica provincia otomană Podolia și chiar întreaga Moldovă, cu toate că nu reușise să ocupe decât unele cetăți din nordul principatului (Soroca, Suceava, Câmpulung, Neamț) și câteva mănăstiri fortificate. În ceea

ce o privește, Poarta se pronunța în favoarea redobândirii statutului de autonomie a Transilvaniei, argumentând că regiunea nu fusese ocupată de Habsburgi prin forța armelor, ci silită prin vicleșuguri să accepte protecția imperială.

Aceste revendicări contestabile și contestate erau susținute de o amplă activitate diplomatică. Astfel, încă înaintea reunirii delegaților la Karlowitz, imperialii îl trimiseseră în Țara Românească pe călugărul Elias Mattejanich pentru a solicita reînnoirea închinării țării, stipulate de o înțelegere din ianuarie 1689, ce rămăsese, desigur, literă moartă. La fel au procedat și polonii, ai căror soli (Moro și Arbănaș) soseau tot în aceeași perioadă la București cu propuneri similare de acceptare de către Brâncoveanu a suzeranității regelui lor August II cel Puternic (1697–1706, 1709–1733). În linia politicii sale de expectativă și de păstrare a bunelor relații cu toate puterile europene, voievodul muntean nu a respins aceste solicitări, dar nici nu le-a dat curs, așteptând să vadă ce turnură aveau să ia tratativele de pace. Pentru a fi cât mai bine informat cu privire la mersul acestora, el obținuse încă din iulie 1698 de la Înalta Poartă dreptul de a-și trimite capuchehaia, pe Ianache Porfyritis (Porfirița) la Karlowitz. De asemenea, domnul întreținea corespondență și cu Alexandru Mavrocordat, cuscrul său, care îi aducea, la rândul său, la cunoștință condițiile acceptate de beligeranți.

Discuțiile progresau însă lent, lovindu-se inclusiv de obstacole protocolare puerile, precum ordinea intrării plenipotențiarilor în cortul în care urmau să aibă loc tratativele. Impasul a fost depășit datorită ingeniosului Alexandru Mavrocordat, care a propus confecționarea unui cort cu patru intrări care să le permită negociatorilor să pătrundă concomitent în spațiul destinat deliberărilor. Inițiativa a fost unanim aplaudată de toți cei prezenți, iar, în amintirea ei, austriecii au construit în 1817 așa-numita Capelă a Păcii sub forma unui cort turcesc cu patru intrări.

Dintre chestiunile aflate în litigiu, situația neclară a Moldovei, parțial ocupată de polonezi și revendicată și de austrieci, îngreuna în mare măsură progresul negocierilor. Spre norocul principatului românesc, de Moldova erau legate interesele directe ale lui Alexandru Mavrocordat: așa cum, în perioada 1693–1695, pe scaunul de la Iași șezuse ginerele lui Brâncoveanu, Constantin Duca, Exaporitul spera ca, prin intervențiile reunite ale sale și ale lui Brâncoveanu, pe tron să ajungă acum fiul său, Scarlat paharnicul, proaspăt ginere al domnului muntean. În aceste condiții, menținerea Moldovei sub suzeranitate

otomană era prioritară pentru Mavrocordat. Prin negocieri separate cu reprezentanții Poloniei și Austriei, el a reușit să îi convingă să renunțe la pretențiile lor asupra Moldovei, oferindu-le alte compensații și dovedindu-le că solicitările lor nu se bucurau de susținerea generală a participanților la tratative. Astfel, Polonia, a cărei contribuție la operațiunile militare ale Ligii Sfinte din ultimii ani fusese modestă, urma să primească Podolia, cu impunătorul oraș fortificat Camenița. Deși un important cap de pod al expansiunii otomane înspre nord, Camenița era aprovizionată și apărată cu dificultate de către turci, iar greul era în mare parte suportat de Moldova, mereu solicitată să ofere „zaherea" pentru Camenița. Totodată, stăpânirea otomană a Podoliei le oferea polonilor pretextul efectuării de raiduri militare în nordul Moldovei. În aceste condiții, retrocedarea Cameniței constituia o mare ușurare pentru principatul român, căruia, grație abilității în negocieri a lui Mavrocordat, urmau să îi fie restituite și cetățile ocupate anterior de poloni (Soroca, Suceava, Câmpulung, Neamț). Părea că Moldova urma să poată în sfârșit să se refacă după mulți ani de războaie purtate pe teritoriul ei.

Pentru a-i convinge pe austrieci să renunțe la pretențiile lor atât asupra Moldovei (devenită vasală a Imperiului prin tratatul semnat la Sibiu în 15 februarie 1690 de trimișii lui Constantin Cantemir, dar niciodată pus în practică), cât și asupra Țării Românești (închinate, așa cum am văzut, la începutul domniei lui Brâncoveanu), Mavrocordat a fost nevoit să își folosească din plin iscusința diplomatică. După îndelungi tergiversări, ce păreau a conduce negocierile într-un impas, el le-a oferit drept compensație imperialilor stăpânirea deplină a Transilvaniei, ce le fusese inițial refuzată cu multă fermitate. Provincia intracarpatică era însă mai puțin importantă pentru Înalta Poartă decât Țara Românească și Moldova, care îi aduceau fiecare în parte un venit incomparabil mai mare. Nici Mavrocordat nu avea mari foloase de pe urma Ardealului, cu toate că în 1687, de pildă, obținuse de la „principele Transilvaniei și cele trei națiuni" un împrumut de 2 240 de ducați.

Ajungându-se la aceste soluții, tratatul de pace a putut fi încheiat la 26 ianuarie 1699 între Imperiul Otoman, pe de o parte, și Imperiul Habsburgic, regatul Poloniei și Republica Venețiană, pe de alta, întrucât Rusia se retrăsese, în prealabil, de la negocieri, nemulțumită că nu i se asigura ieșirea la Marea Neagră. Pacea de la Karlowitz consfințea pierderea de către Imperiul Otoman a întregii Ungarii și Transilvanii, cu excepția Banatului de Timișoara, transformând Austria în vecinul

direct al principatelor române. În schimb, Polonia trebuia să se mulțumească numai cu Podolia și Ucraina Occidentală, fiind totodată obligată, așa cum am văzut, să restituie Moldovei cetățile cucerite în ultimii ani. Câștiguri teritoriale însemnate obținea însă Veneția, căreia îi erau adjudecate Peloponezul, insula Lefkada și mai multe orașe pe coasta Dalmației în schimbul evacuării zonelor ocupate din Epir.

Fără îndoială, tratatul de la Karlowitz consfințea reculul major al Imperiului Otoman în Europa, numai că pierderile suferite de turci se datorau înfrângerilor succesive pe câmpurile de bătaie, iar nu performanțelor slabe ale reprezentantului lor diplomatic. Ba chiar, reușita lui Mavrocordat de a-i fi convins pe plenipotențiarii puterilor rivale să renunțe la unele teritorii cucerite prin forța armelor (mai multe cetăți din Banat și din Bosnia, în cazul austriecilor, câteva orașe din Epir, în cel al Veneției și niște fortărețe din nordul Moldovei, în cel al polonilor) este cu totul notabilă. De altfel, și Exaporitul era conștient de reușită, după cum o dovedește scrisoarea adresată cuscrului său, Constantin Brâncoveanu, imediat după încheierea negocierilor, în care se mândrea cu faptul de a fi obținut pe cale pașnică noi posesiuni pentru imperiu. La rândul său, sultanul Mustafa II, care se resemnase de mult cu pierderea Ungariei, a fost mulțumit de prestația lui Mavrocordat la Karlowitz, dăruindu-i, în semn de recunoștință, o mantie din blană de zibelină. Mult mai entuziast s-a arătat, desigur, împăratul Leopold, care i-a dăruit Exaporitului cincizeci de mii de piaștri și un corpus al Istoriei Bizantine. Dincolo de orice îndoială, prin participarea la negocierile de la Karlowitz, Alexandru Mavrocordat nu doar a ajuns în centrul atenției întregii Europe, ci a și câștigat stima celor mai importanți conducători politici de pe continent. Conștient că rezultatul păcii de la Karlowitz era realizarea majoră a carierei sale, Mavrocordat a dispus, nu fără orgoliu, ca epitaful său să înceapă astfel: „Cel care a făcut tratatul și i-a împăcat pe otomani și pe nemți și pe ruși și pe polonezi și pe venețieni".

Întărirea Moldovei în urma tratatului de la Karlowitz îi stimula pe frații Cantemir să procedeze la luarea unor măsuri vizând consolidarea propriilor poziții în lupta pentru putere în principate, devenită tot mai acerbă din pricina implicării directe a Mavrocordaților. Ca atare, Antioh a considerat că sosise momentul să pună în aplicare vechiul plan de alianță matrimonială cu Cantacuzinii, mai ales că tânăra Casandra, fiica fostului domn al Țării Românești Șerban Cantacuzino, cu care Dimitrie era logodit încă de prin 1684–1685, împlinise acum șaisprezece ani. Însă Casandra și mama ei trăiau în exil în

Transilvania, unde mişcările le erau atent supravegheate de oamenii lui Constantin Brâncoveanu, hotărât să împiedice prin orice mijloace proiectata căsătorie. Voievodul muntean se temea nu doar de pretențiile pe care le-ar fi putut ridica în acest fel Dimitrie Cantemir asupra domniei Țării Românești, ci și ca nu cumva rivalul său să folosească împotriva sa informațiile compromițătoare obținute de la văduva lui Cantacuzino. Pentru ca planurile Cantemireştilor să se îndeplinească era așadar nevoie și de păstrarea unui secret deplin și de acordul, cel puțin tacit, al autorităților austriece. În acest scop, Antioh l-a trimis la Brașov în iarna anului 1699 pe vornicul Vasile Pureci, om de încredere și rudă a sa prin alianță, pentru a o aduce în mare taină la Iași pe tânăra Casandră. Voinicul a dat dovadă de o deosebită iscusință, reușind să obțină permisiunea „ghenărarului" de la Brașov de a pleca cu domnița munteană, în ciuda dezacordului oficial al autorităților imperiale, aflate în cele mai bune relații cu Brâncoveanu. Viitoarea mireasă a ajuns în siguranță la Iași, unde a fost găzduită în casele vistierului Iordache Ruset, cel căruia Brâncoveanu îi ceruse nu de mult capul de la Antioh Cantemir. Abia în acest moment, domnul Moldovei i-a scris fratelui său să vină cât mai grabnic de la Stambul pentru nuntă, care probabil a avut loc în cursul lunii mai 1699, „cu mare veselie", „după obiceiul domnilor". Iar pentru a marca victoria lor asupra lui Brâncoveanu, Cantemireștii i-au adresat acestuia invitația de a participa personal la ceremoniile prilejuite de căsătoria lui Dimitrie. Uzanțele diplomatice l-au obligat însă pe voievodul Țării Românești să-și calce pe inimă și să îl trimită la Iași pe aga Ianache Văcărescu cu bogate daruri de nuntă. Adevărata atitudine a lui Brâncoveanu față de Dimitrie Cantemir reiese din însemnările sale de taină, în care principele moldovean este numit în turcă, în loc de *beyzade* („fiu de domn"), *boczade* („fiul scârnăviei").

După căsătorie, perechea princiară s-a instalat în casele din Iași cumpărate de Constantin Cantemir de la Simina, soția fostului vistiernic Vasile Gheuca, unde este probabil să se fi născut și prima lor fiică, Maria (29 aprilie 1700). La scurt timp după acest fericit eveniment, Dimitrie și-a luat doamna și „tot agarlâcul" și s-a dus să locuiască la Țarigrad, aruncându-se, plin de hotărâre și speranță, în vâltoarea luptei pentru tronul Țării Românești. Aceasta se dovedea însă mult mai dură decât se așteptase principele moldovean, întrucât, pe lângă Brâncoveanu, el avea acum un nou adversar, aproape la fel de redutabil, în persoana lui Nicolae Mavrocordat, fiul atotputernicului Exaporit.

IV
DIMITRIE CANTEMIR ȘI NICOLAE MAVROCORDAT – ÎN LUPTĂ PENTRU DOMNIA PRINCIPATELOR ROMÂNE (1700–1709)

Dificultățile lui Cantemir la Constantinopol. Întâlnirea cu Meletios Mitrou și cu gândirea lui Jan Baptist van Helmont. Întreaga învățătură a lui Jan Baptist van Helmont *și* Imaginea de nezugrăvit a științei sacre. Micul compendiu asupra întregii învățături a logicii. *Intrigi și lupte pentru putere între Brâncoveanu, Cantemirești și Mavrocordat. Antioh Cantemir este înlocuit cu Constantin Duca (1700). Politica vindicativă a acestuia și sporirea fiscalității în Moldova. Tulburările la Poartă generate de încheierea păcii de la Karlowitz – marele vizir Mustafa Daltaban Pașa îi trage la răspundere pe Mehmed Rami și Alexandru Mavrocordat; cei doi reușesc să își elimine adversarul, iar Rami îi ia locul. Brâncoveanu este chemat la Adrianopole pentru a fi mazilit și înlocuit cu Nicolae Mavrocordat; își păstrează totuși domnia în schimbul unei substanțiale creșteri a haraciului și obține mazilirea lui Constantin Duca (1703). Antioh pierde domnia Moldovei în favoarea lui Mihail Racoviță ca urmare a intrigilor lui Iordache Ruset, fostul său protector. O rebeliune militară izbucnită la Istanbul duce la înlocuirea sultanului Mustafa II (1695–1703) cu fratele său Ahmed III (1703–1730). Alexandru și Nicolae Mavrocordat se refugiază mai întâi în palatul capuchehaielor Țării Românești de la Constantinopol, iar apoi la Sozopol pe malul Mării Negre; sunt însă relativ repede repuși în drepturi. Mihail Racoviță obține confirmarea domniei, trebuind să se lupte pentru a se dezbăra de tutela lui Brâncoveanu și a Rusteșteștilor. Conflictul dintre Brâncoveanu și Cantemirești se acutizează. Constatând că nu pot triumfa una asupra celeilalte, cele două tabere decid să se împace, recurgând la medierea lui Alexandru Mavrocordat și a lui Dositheos, patriarhul Ierusalimului. Antioh revine pe tronul de la Iași (1705), în vreme ce Dimitrie renunță la pretențiile asupra domniei Țării Românești.* Istoria ieroglifică, *rodul literar al luptelor pentru puterea din principatele române. Mavrocordat îmbină, la rândul său, preocupările politice cu cele literare:* Discursul / Diatriba

împotriva Tutunului *și alte scrieri polemice împotriva lui Mitrofan Grigoras (*Scrisoarea către diaconul Mitrofan, Dialog contra securii nebune care cu învoirea lui Dumnezeu îi conduce pe trântorii din Constantinopol*). Greutățile și înfăptuirile celei de-a doua domnii moldovene a lui Antioh. Neînțelegerile cu Dimitrie. Silit să renunțe temporar la ambițiile sale politice, cel din urmă se dedică studiilor:* Cartea științei muzicii după felul literelor. *Antioh este din nou înlocuit cu Racoviță (1707), care impune o fiscalitate împovărătoare și încearcă să se răzbune pe boierii ce contribuiseră la mazilirea sa. Marele Război Nordic (1700–1721) și implicațiile acestuia asupra țărilor române. Victoria rușilor la Poltava (1709) și refugierea regelui suedez Carol XII pe teritoriul otoman, la Tighina. Mazilirea lui Mihai Racoviță sub pretextul colaborării cu agenții lui Petru cel Mare.*

Revenind în capitala otomană, Dimitrie Cantemir avea să trăiască un lung șir de dezamăgiri. Astfel, speranțele sale de a ocupa grabnic scaunul Țării Românești pe temeiul înrudirii sale cu Cantacuzinii și având susținerea unor înalți demnitari turci, printre care și Mehmed Cerchez Pașa imbrohorul, devenit consilier personal (musaip) al sultanului, au fost repede spulberate. În lipsa banilor necesari cumpărării domniei, nici un alt argument nu avea trecere pe lângă Înalta Poartă, mai ales că principele moldovean nu dispunea nici măcar de resursele trebuincioase asigurării unui trai îndestulat la Constantinopol pentru el și familia sa. Într-adevăr, puținele moșii părintești din ținutul Fălciului fuseseră acaparate de Antioh, în vreme ce lui Dimitrie îi rămăseseră doar casele din Iași, ce îi aduceau un venit cu totul modest. De asemenea, domnul Moldovei fie nu deținea sumele necesare obținerii tronului Țării Românești pentru fratele său, fie nu era dispus să i le ofere. Pe de altă parte, acțiunile lui Dimitrie nu aveau cum să nu ajungă la urechea vigilentului Brâncoveanu, care se pregătea să contraatace, urmărind mazilirea lui Antioh din scaunul de la Iași și surghiunirea lui Dimitrie.

În aceeași perioadă, principele a fost silit să înapoieze fostului proprietar somptuosul palat de la Ortaköy, pe malul Bosforului, unde se stabilise încă din 1692. Lovitura era cu atât mai grea cu cât Dimitrie nu doar cheltuise sume însemnate pentru amenajarea palatului, ci și pusese mult suflet. El pierdea acum deopotrivă oaza de liniște, ideală pentru ocupațiile sale intelectuale, și căminul menit a-i adăposti tânăra familie. Din cauza pierderii palatului și a lipsei cronice de bani au izbucnit în mod inevitabil și neînțelegerile cu Casandra. Acestea tre-

buie să fi fost deosebit de grave, din moment ce principele nu șovăie să le amintească în prefața scrierii sale *Sacrosanctae Scientiae Indepingibilis Imago*, unde se plânge că era „constrâns de lanțul conjugal".

Anul petrecut la Iași îl rupsese pe Dimitrie și de mediul intelectual constantinopolitan, propice evoluției sale spirituale, iar lipsurile materiale și grijile casnice neîntrerupe îl împiedicau acum să se dedice cititului și scrisului. Așa se face că el nutrește în această perioadă impresia că nu mai știe aproape nimic în nici unul dintre numeroasele domenii ale cunoașterii asupra cărora se aplecase în anii de dinainte („în gramatică [...] solecisme amestecate cu barbarisme", „în retorică, acumulări dezordonate și var fără nisip", „în logică, tencuială pisată mărunt", „din fizică nu se mai vede nici o urmă", „din toată aria liberală și știința univerală [...] în suflet nu mai iese la iveală nimic"). În aceste condiții, principele va intra într-o criză existențială profundă, pe care va reuși să o depășească doar cu ajutorul mângâierilor filosofiei.

Decisivă se dovedește în acest moment al vieții sale întâlnirea cu Meletios Mitrou, fost mitropolit de Naupaktos și Arta (1682–1687) și viitor arhiepiscop al Atenei (1703–1714), care tocmai sosise la Constantinopol. Cucerit de personalitatea sa, Dimitrie îi devine imediat discipol, luând lecții de la el timp de opt luni. Dintre multele învățături pe care i le putea oferi acesta în domenii diverse precum teologia, filosofia, astronomia, geografia ori științele naturii, principele se arată interesat aproape exclusiv de doctrina învățatului flamand Jan Baptist van Helmont (1579–1644). În opera sa, Cantemir avea impresia că găsea răspunsul la numeroasele întrebări existențiale ce îl frământau în acea perioadă.

În fapt, Jan Baptist van Helmont fusese nu atât un filosof, în sensul propriu-zis al termenului, cât mai degrabă chimist, biolog ori medic, în accepțiunea pe care aceste profesii o îmbrăcau în zorii epocii moderne. Formându-se ca ucenic al lui Paracelsus, dar interesându-se și de cuceririle noii științe experimentale practicate de William Harvey, Galileo Galilei și Francis Bacon, van Helmont a îmbinat alchimia și ocultismul cu fizica și biologia modernă bazate pe experiment și pe metodele inductive. De altfel, tocmai în acest domeniu se plasează descoperirile sale ce au făcut față probei timpului. Printre altele, el a constatat existența gazului ce se degajă la arderea cărbunelui (dioxid de carbon), creând și termenul de gaz (cf. germ. *Geist*, „spirit"). De asemenea, el a descoperit și alte substanțe chimice precum hidrogenul sulfurat, protooxidul de azot, acidul azotic, acidul sulfuric, ori a expli-

cat funcția digestivă a sucului gastric. Pe de altă parte, a urmărit să ofere explicații supranaturale, mistice pentru descoperirile sale experimentale și, pe baza lor, chiar a imaginat o întreagă cosmogonie. La baza universului s-ar afla apa, principiul *pasiv* al tuturor lucrurilor, așa cum afirmase odinioară Thales din Milet. Formarea propriu-zisă a corpurilor s-ar datora însă unui principiu *activ* numit *arheu* sau *spirit seminal* sau *agent seminal*. În schimb, complexitatea existentelor din univers este explicată prin implicarea altor principii active precum *fermenții* ori *blasurile*, ce produc „corpurile compuse", care se deplasează grație *aerului*, cel de-al doilea element al universului, alături de apă. În mod paradoxal, van Helmont, care era un catolic fervent, avea senzația că această teorie se afla în deplin acord cu doctrina cosmogonică prezentată în cartea *Facerii*. Ba chiar, pentru a respecta întru totul litera scrierilor sacre, van Helmont polemiza virulent nu doar cu Platon, ci și cu Aristotel și ceilalți gânditori ai Antichității clasice, vinovați de a fi ignorat sacrul adevăr etern.

Cu totul fermecat de gândirea lui van Helmont, Cantemir se apucă mai întâi să-i copieze cuvânt cu cuvânt 39 de mici tratate dedicate unor chestiuni de fizică (adică originii universului și fenomenelor din natură) și metafizică. Ignoră însă lucrările de medicină sau de biologie experimentală, dovadă a intereselor sale exclusiv filosofice din această perioadă. Manuscrisul autograf păstrat în Biblioteca Academiei Române și intitulat *Ioannis Baptistae van Helmont Physices universalis doctrina* cuprinde nu mai puțin de 820 de pagini, care încep cu un elogiu al gânditorului redactat de Cantemir atât în latină, cât și în română. Din cuprinsul acestuia răzbat deopotrivă entuziasmul și fanatismul neofitului pe de-a întregul convins de infailibilitatea doctrinei la care aderă și indignat de erorile impardonabile pe care le comiseseră de-a lungul timpului toți ceilalți filosofi. Tonul encomiastic la adresa lui van Helmont nu cunoaște nici un fel de limite, gânditorul flamand fiind socotit unicul poseor al adevărului și chiar un nou Ioan Botezătorul (în baza unui joc de cuvinte mai puțin inspirat cu prenumele acestuia) venit să le propovăduiască filosofilor rătăciți înțelepciunea autentică a „nebiruitei credințe creștine". Elogiile deșănțate dedicate flamandului alternează cu ocările aruncate reprezentanților principalelor școli filosofice vechi („întinat cu prepus și părelnic syloghizm", „nerușinoasa Peripatetică", „deșerte și vânturoase platonicești voroave mari", „Academica, grețoasa a golimii sărăcie") și chiar culturii antice în general („ellinescile buiguiri", „a ellinimii împuțite

[...] scârnăvii"). În nici trei ani de la compunerea *Divanului înțeleptului cu lumea*, lucrare în care își exprima prețuirea pentru gândirea mai multor autori clasici, inclusiv a mult hulitului acum Aristotel, tânărul Cantemir și-a schimbat radical opiniile. Influența doctrinei lui van Helmont este în această perioadă covârșitoare și unilaterală.

Dimitrie nu se mulțumește doar să copieze operele magistrului său pentru a le avea oricând la îndemână, ci intenționează să le aducă la cunoștința publicului românesc, așa cum depune mărturie traducerea în limba maternă a elogiului menționat. De asemenea, el va folosi textele din opera gânditorului flamand drept sursă de bază a scrierii sale filosofice *Sacrosanctae Scientiae Indepingibilis Imago* (*Imaginea de nezugrăvit a științei sacre*). Aceasta a fost elaborată într-un interval de timp foarte scurt, cuprins între aprilie 1700, când Cantemir se afla încă la Iași, unde i se năștea prima fiică, și luna septembrie a aceluiași an, data mazilirii fratelui său Antioh, prezentat în prefața scrierii ca aflându-se încă pe tronul Moldovei. Rapiditatea redactării trebuie explicată deopotrivă prin entuziasmul fără margini pe care îl resimte Cantemir pentru opera idolului său și prin faptul că *Sacrosanctae Scientiae* este o scriere cu un grad scăzut de originalitate, constând în mare parte din preluări de la van Helmont. Astfel, secțiunea din cartea a III-a a *Sacrosanctae Scientiae* dedicată explicării fenomenelor meteorologice se inspiră din tratatele *Meteoron Anomalum* și *Terrae Tremor* ale lui van Helmont, în vreme ce cartea a IV-a constituie o prelucrare a lucrării *De tempore* a aceluiași autor. La fel, cartea a V-a dedicată cvadruplei forme a lucrurilor urmează cu fidelitate opera lui van Helmont *Formarum ortus* și semnalarea corespondențelor poate continua. Greu de explicat rămâne însă faptul că Dimitrie nu îl citează deloc pe gânditorul flamand. Ba chiar, în prefața la *Sacrosanctae Scientiae*, îi lasă cititorului impresia că se află în fața unei scrieri cu totul originale, rod al cunoașterii profunde și respingerii critice personale a întregii filosofii a omenirii („din nou iau în mână pe autorii științei profane și examinez cu multă băgare de seamă părerile filosofilor cu renume", „observ că toate doctrinele și învățăturile lor sunt pline de neînțelegeri, presărate peste tot de contraziceri și mânjite de larva unei minciuni de negrăit"), pe care își propune să o înlocuiască cu „știința sacră".

Remarcată se cuvine și opțiunea lingvistică a lui Cantemir, care abandonează acum româna în favoarea latinei, cu toate că nu se simte deloc mulțumit de felul în care se exprimă în această limbă, pe care

o definește metaforic drept „un Latium filtrat în Sciția". Alegerea sa a fost cel puțin parțial determinată de limba sursei (van Helmont), pe care o putea astfel prelua / prelucra cu mai multă ușurință, fără a mai face efortul de a o traduce. Pe de altă parte, scriind în latină, Cantemir viza un public mult mai larg și, în special, apusean, asemenea celui căruia i se adresa gânditorul flamand.

Sacrosanctae Scientiae este alcătuită dintr-o precuvântare / epistolă, închinată fostului său profesor Ieremia Cacavela, și șase cărți. Cartea I cuprinde o gnoseologie creștină, iar cea de-a II-a prezintă geneza universului în lumina teoriilor lui van Helmont. Urmează o trecere în revistă a progresului creației într-o permanentă raportare la datele veterotestamentare (cartea a III-a), o descriere a diverselor fenomene din natură și o teorie a timpului, ce combate cu virulență opiniile pe această temă ale lui Aristotel și ale Școlii Peripatetice (cartea a IV-a). Cartea a V-a abordează problema cauzelor și chestiunea universaliilor, în vreme ce cartea a VI-a se ocupă de subiecte precum harul divin, predestinarea și liberul-arbitru. Dintre toate cărțile, prima are un caracter cu totul aparte, având cele mai mari șanse de a constitui, alături de epistola dedicatorie, o creație originală a principelui moldovean.

Amintita prefață / epistolă conține la rândul ei două secțiuni clar definite. Prima reprezintă o biografie subiectivă, un text confesiv impresionant prin sinceritate, ce revelează cititorului tribulațiile principelui din perioada tulbure a adolescenței. Anii fericiți ai copilăriei târzii în care se bucura de îndrumarea spirituală a lui Cacavela, dar și de afecțiunea caldă a tatălui Constantin Cantemir, ce „nu ezita să viziteze în fiecare zi de trei și de patru ori sala" în care studia fiul său, au fost întrerupți brutal, Dimitrie trezindu-se peste noapte singur în mediul ostil de la Constantinopol. Adolescentul avea astfel senzația că era surghiunit, resimțind în mod dureros lipsa fraților, a prietenilor și, mai mult decât orice, a mentorului său Cacavela, de care avea cea mai mare nevoie atunci când se afla la „vârsta cea mai alunecoasă și cea mai spre pericol șovăitoare". Nici măcar obținerea domniei de către Antioh Cantemir nu a îmbunătățit radical situația, „necazurile dese" continuând să se abată atât asupra lui Dimitrie, cât și a fratelui și amicilor săi. Având în vedere că se adresa, în primul rând, profesorului său, pe care îl considera un al doilea tată (îi spune, de altfel, „reverende părinte"), Dimitrie nu ezită să își deschidă inima și să își deplângă fără rețineri soarta. Sentimentele ce se degajă din text sunt atât dezamă-

girea, cât și resemnarea și echilibrul interior înspre care îl conduc pe principe credința creștină și filosofia.

Cea de-a doua secțiune a epistolei către Cacavela prezintă un pretins itinerar spiritual al autorului de la rătăcire la adevăr. Tânărul dornic de cunoaștere și stăpânit de neliniști existențiale s-ar fi apropiat, rând pe rând, de operele diverșilor filosofi, constatând că nici unul dintre ei nu izbutise să descopere Adevărul. Eșecul lor se datora, după Cantemir, faptului că se bizuiseră pe datele oferite de simțuri, ori se încrezuseră în puterea rațiunii. În viziunea sa, singura și adevărata știință, „cea sacrosanctă", se bazează exclusiv pe revelația divină, către care se îndreaptă, în cele din urmă, „cu devoțiune" principele. Numai aceasta permite realizarea unui „portret al Adevărului", scopul fundamental al lui Cantemir, ce reiese din însuși titlul lucrării.

Aceste idei sunt dezvoltate, de altfel, pe parcursul primei cărți din *Sacrosanctae Scientiae*, mai sărace în material filosofic, dar remarcabile sub aspect literar și imagistic. În căutările sale spirituale, tânărul Cantemir are parte de trei întâlniri succesive, ce îi călăuzesc pașii pierduți. Este vorba mai întâi de întâlnirea cu „un amic sincer și tovarăș credincios", de fapt un duh, ce îl însoțește de-a lungul primei etape a itinerarului său spiritual. Urmează apoi discuția dintre autor și propriul intelect personificat, pentru ca, în cele din urmă, să intre în contact cu „Tatăl Timpului", „un bătrân de o profundă și venerabilă etate, mai vechi decât zeul zilelor [...], de o frumusețe încântătoare, înalt la statură, cu ochi sclipitori din care picura veselia, cu fața vioaie și nobilă, cu glas dulce, cu vorba suavă și cu grai foarte plăcut și elocvent". Este vorba, după toate probabilitățile, de însuși creatorul universului, de Dumnezeu Tatăl, a cărui imagine coincide cu cea a științei sacre. Autorul intenționează să realizeze un portret cât mai fidel al Acestuia, cu toate că El nu se lasă zugrăvit de către muritori, așa cum o arată și titlul scrierii lui Cantemir: *Sacrosanctae Scientiae Indepingibilis Imago*. Totuși, tânărul dornic de cunoaștere nu se dă cu ușurință bătut, recurgând la toate ustensilele unui adevărat pictor („întinsesem penelul muiat în culoare și mâna spre pânză", „de pe scaunul pe care eram așezat pentru a picta [...] m-am prăbușit [...] peste niște scoici în care erau culorile", „îmi adun paletele, văd culorile atât de încurcat amestecate" etc.). De altfel, metafora picturii revine ca un laitmotiv de-a lungul întregii cărți întâi, conferindu-i unitate și forță plastică. Alături de aceasta, la sporirea dramatismului textului contribuie în mod esențial și implicarea afectivă profundă a autorului în demersul

său filosofic, pe care îl trăiește la intensitate maximă. Astfel, Cantemir i se prezintă cititorului cum „se îndoia cu îngrijorare din fundul pieptului“ „cu buze mute, cu multe suspine și dese oftaturi“, cum „se tăvălea în nămolul unei periculoase deznădejdi“, cum se prăbușea „ca lovit de paralizie“ și zăcea „la pământ aproape fără nici o suflare“, atunci când constata că nu era în stare să ajungă la adevărata cunoaștere. Participarea emoțională se concretizează și în folosirea unui limbaj polemic dur la adresa adversarilor de idei. Astfel, Aristotel este calificat drept „fiul întunericului și părintele obscurității păgânești“, ale cărui „vorbe monstroase“ aveau să îi atragă blestemele întregului univers, inclusiv ale „lemnelor, pietrelor, mărilor, fluviilor și chiar ale viețuitoarelor lipsite de intelect“, în vreme ce ateii sunt considerați „niște bipezi bruți“. Libertatea de limbaj se manifestă și prin utilizarea unor expresii populare, colocviale („eram pictor și credeam prostește că în această artă țin iepurele de urechi“, „mă lăsai în voia unei tăceri de pește“). În acest fel, textul cărții întâi a *Sacrosanctae Scientiae* (și într-o mult mai mică măsură cel al următoarelor cinci ce adoptă exprimarea sobră a lui van Helmont) capătă o coloratură literară și plastică foarte pronunțată, complet neobișnuită într-o lucrare filosofică ori teologică.

Eșecul autorului de a contura un portret al Tatălui Timpului cu mijloacele pe care le au la dispoziție oamenii robiți simțurilor și rațiunii este compensat de decizia creatorului de a i se revela și chiar de a-i explica semnificația fiecărui element al înfățișării sale (sceptrul din mâna dreaptă, arcul și săgeata din stânga, diadema de aur cu raze alcătuite din nestemate, veșmântul multicolor ce îi acoperea tot corpul). De altfel, teza sa fundamentală din *Sacrosanctae Scientiae* este aceea că știința sacră unică, iar nu divizată sau multiplă asemenea celei profane, nu este accesibilă decât credinciosului, prin revelație. Ba chiar această opinie este împinsă la consecințele ei extreme, odată ce Cantemir califică drept „frivole“ și „arogante“ orice preocupări științifice, cum ar fi, de pildă, cele istorice, de care se simțea personal atras, dar pe care le abandonase în mod deliberat, ca urmare a concepției citate („încetai de a mai scutura documentele vechi și mă decisei să muncesc numai pentru a zugrăvi imaginea titlului cărții“). Plasându-se pe pozițiile fanatismului creștin, el condamnă în bloc toată tradiția culturală laică, antică și modernă, inclusiv acele părți care fuseseră asumate cu dragă inimă de Biserica Ortodoxă, ca, de pildă, logica lui Aristotel.

Era evident că această poziție îl conducea pe tânărul principe într-un punct mort, împiedicându-l să desfășoare orice activitate creatoare.

În plus, *Sacrosanctae scientiae* avea toate șansele de a-i displăcea și lui Ieremia Cacavela, căruia Cantemir i-o expedia pentru a-și exprima o opinie avizată și chiar a efectua unele corecturi pe text, în măsura în care găsea de cuviință. Fără doar și poate, critica dură a aristotelismului și a teoriilor logice ale Stagiritului nu putea fi foarte bine primită de autorul unui amplu tratat de logică scolastică, așa cum era învățatul cretan. Intitulat *Institutio logices ad mentem neotericorum philosophorum* (*Învățătura logicii pentru învățăceii în ale filosofiei*), acesta a fost identificat în 1877 de Grigore Tocilescu la Biblioteca Academiei Teologice din Lavra „Sfântul Serghie" de lângă Moscova. Este vorba de o lucrare cu finalitate pur didactică cuprinzând o introducere în știința logicii (*eisagoge*) și o logică propriu-zisă, ce pune accentul pe *predicabile* și *predicamente*, dar se ocupă, pe scurt, și de termeni și silogistică. Este foarte plauzibil ca aceasta să fi fost utilizată de Cacavela drept manual menit să completeze cursurile ținute lui Dimitrie Cantemir. Oricum ar sta lucrurile, *Institutio* a ajuns în mod indubitabil la cunoștința principelui moldovean, care s-a arătat foarte interesat de *Logica* maestrului său, hotărând chiar să o prelucreze sub forma unei lucrări proprii pe care a intitulat-o *Compendiolum universae logices institutionis* (*Mic compendiu asupra întregii învățături a logicii*).

Data elaborării acestei lucrări nu poate fi, din păcate, stabilită cu exactitate. Dispunem doar de un *terminus ante quem* reprezentat de anul 1705, cel al compunerii *Istoriei ieroglifice*, în prefața căreia Cantemir făgăduiește să ofere curând cititorului „toată învățătura *Loghicăi*" în limba română. Afirmația principelui dovedește că în acea epocă el depășise faza anti-logică din vremea redactării *Sacrosanctae scientiae*. Deși nu dispunem de argumente peremptorii, înclinăm să credem că el urmărea să traducă în 1705 în română o lucrare proprie relativ recentă, iar nu una din prima tinerețe, deci de dinainte de 1700, anul în care a fost redactată *Sacrosanctae scientiae*. De altfel, înspre această interpretare ne conduce și menționarea de două ori în prefața *Micului compendiu* a „luminii naturale / vitale", ce îi permite omului să ajungă la cunoașterea directă și infailibilă a adevărului, concept foarte drag lui van Helmont, dar, ce-i drept, utilizat și de Cacavela. Privit prin această prismă, *Micul compendiu* ar marca revenirea lui

Cantemir la matca gândirii aristotelice / scolastice a maestrului său, după criza de misticism din *Sacrosanctae scientiae*.

Într-o măsură și mai mare decât aceasta din urmă, *Micul compendiu* este o scriere cu originalitate redusă, rod probabil al dorinței lui Cantemir de a aprofunda domeniul logicii pe urmele profesorului său. Pe de altă parte, nici materia în sine nu se preta prea bine unei tratări originale. Așa cum a arătat Alexandru Surdu, care a confruntat cu multă acribie *Micul compendiu* și *Învățătura logicii*, opera lui Cantemir conține un singur capitolaș de câteva rânduri (I, 17) ce nu își găsește corespondentul în scrierea-sursă. Intitulat „Despre pronunțare", acesta se ocupă de raporturile dintre complexul sonor și semnificația cuvintelor. În rest, principele moldovean fie transcrie cu exactitate textul profesorului său, fie îl prescurtează. O contribuție personală însemnată o constituie totuși încercarea de a da o definiție proprie a logicii, prin modificarea celei oferite de profesorul său („Logica este arta instrumentală a filosofiei, care se ocupă cu cuvintele ce semnifică lucrurile prin concept și după ale cărei reguli, ordonate fiind instrumentele raționale, facem deosebirea dintre adevăr și fals"). Alteori, dorința lui Cantemir de a rezuma originalul duce la erori, ca în cazul explicitării *copulei*.

Ba chiar și scurta introducere la *Compendiu* are în centru același motiv al păcatului săvârșit de Adam și Eva la instigarea diavolului, ce i-a aruncat pe oameni departe de „lumina adevărului" (Cacavela) sau de „acea lumină de nestins" (Cantemir). Cu toate acestea, cu nemăsurata sa bunătate și iubire de oameni, Dumnezeu le-a dăruit muritorilor, după Cacavela, o „făclie" care să îi călăuzească în beznă: logica, „metoda de a cuvânta cu sens, de a deosebi adevărul de neadevăr și – spre a sfârși cu un singur cuvânt – de a cunoaște adevărul". Dezvoltând literar afirmațiile profesorului său, Cantemir califică logica drept „leac împotriva înveninatei boli" a oamenilor, „cheia celor mai ferecate porți ale filosofiei" ori „deschizătoarea și dezvăluitoarea înțelepciunii și a nemăsuratelor comori". Ba chiar, își exprimă prețuirea pentru „bărbații vrednici și înțelepți" ce au transmis logica urmașilor, adevărată palinodie pentru insultele aduse lui Aristotel și peripateticienilor în *Sacrosanctae scientiae*. Având în vedere îndatorarea extremă a operei discipolului față de cea a maestrului, apare straniu faptul că Dimitrie nu simte nicăieri pe parcursul tratatului dorința de a-și exprima recunoștința față de Cacavela sau măcar de a-i menționa numele.

*

* *

La sfârşitul lui august 1700, atunci când Dimitrie îşi finaliza probabil opera filosofică *Sacrosanctae scientiae*, lucrurile ajunseseră să se precipite din punct de vedere politic. Intrigile Cantemireştilor pentru înlăturarea lui Brâncoveanu de pe tronul Ţării Româneşti îl determinaseră pe acesta să îl trimită la Constantinopol pe unchiul său, spătarul Mihail Cantacuzino, cu misiunea de a obţine, indiferent de preţ, mazilirea lui Antioh Cantemir şi numirea pe scaunul de la Iaşi a unui om de casă al domnului muntean. Nemaiavând încredere aproape în nimeni, nici măcar în fostul său ginere Constantin Duca, Brâncoveanu îl sprijinea acum pe un obscur negustor din Galaţi, pe nume Toderaşco, chipeş, dar „mai rău şi mai spurcat şi mai varvar şi mai tiran" decât care nu „era alt om pe aceli vremi în ţară", aşa cum se exprimă Ion Neculce în *Letopiseţul Ţării Moldovei*. În lupta cu Brâncoveanu, Dimitrie a încercat să şi-l atragă de partea sa şi pe dragomanul Alexandru Mavrocordat, după cum aflăm de la cronicarul Radu Greceanu („ci începuse a să atinge şi de Costandin vodă Brâncoveanu [...] cu multe feluri de împoncişături, înnălţându-se cu firea, că cu priatenii lor ce avea la Poartă, anume Alexandru Mavrocordat tergimanul şi Mihalache Ruset, vor putea face doar vreo mişcare celuia ce cu pace şi linişte domniia şi ţara îşi păzea"). Principele moldovean socotea că sosise momentul favorabil pentru o astfel de apropiere, mai ales că, după moartea ginerelui său Scarlat, Brâncoveanu suprimase pensia viageră pe care i-o plătea anterior Exaporitului. În fapt, Cantemireştii nu erau încă în stare să înţeleagă că Mavrocordat nu se mai mulţumea cu statutul de simplu arbitru între diversele familii domnitoare române, ci revendica deja tronurile principatelor pentru familia sa. În aceste condiţii, el le-a refuzat ajutorul Cantemireştilor, cu toate că se afla în relaţii tensionate cu Brâncoveanu. De altfel, preconizata mazilire a lui Antioh reprezenta şi pentru el o ocazie de a încerca impunerea lui Nicolae pe tronul de la Iaşi.

În realitate însă, evoluţia evenimentelor nu i-a dat întru totul câştig de cauză nici măcar domnului Ţării Româneşti şi cu atât mai puţin Exaporitului. Îmbiat de consistentele daruri ale lui Brâncoveanu, marele vizir Amgeazade Köprülü Hüseyin Paşa a acceptat să îl mazilească pe Antioh (14/24 septembrie 1700), dar s-a gândit, cu pragmatismul specific demnitarilor otomani, să stoarcă bani şi din altă sursă. Iar în acel moment fostul domn Constantin Duca era dispus să plătească

atât cât i se cerea numai să obțină din nou domnia. Mai mult chiar, acesta avusese norocul de a-l găzdui în palatul său din Constantinopol pe contele Wolfgang von Oettingen, sosit la Istanbul pentru a întări pacea cu Imperiul Otoman consfințită prin tratatul de la Karlowitz. Intervenția diplomatului austriac în favoarea lui Duca a constituit pentru puterea otomană un argument în plus ca să îi restituie acestuia domnia Moldovei.

Văzându-și acum visul cu ochii, Constantin Duca urmărea, în primul rând, să se răzbune pe boierii care îi aduseseră grele învinuiri la Poartă cu prilejul mazilirii sale din 1695 și, pe urmă, să își recupereze, pe spinarea locuitorilor țării, considerabila datorie contractată în vederea obținerii primei (mai 1693–8/18 decembrie 1695) și celei de-a doua domnii în Moldova (septembrie 1700–4 iunie 1703). În acest scop, înainte de a ajunge el însuși la Iași, a trimis acolo un capugiu cu firman împărătesc pentru prinderea vistierului Iordache Ruset și a hatmanului Lupu Bogdan, dar aceștia au reușit să își găsească scăparea peste hotare cu ajutorul lui Antioh. Evident, furia neputincioasă a lui Duca s-a revărsat asupra Cantemireștilor, pe care i-a pârât la Poartă, obținând chiar întemnițarea lui Antioh, mult prea sărac pentru a-și răscumpăra libertatea. Totodată, l-a trimis pe vărul său primar Dumitrașco Buhuș în Țara Românească cu misiunea precisă de a-l împușca pe Lupu Bogdan, refugiat acolo.

Eșuând însă în această acțiune, Duca și-a schimbat cu o sută optzeci de grade politica față de boierii fugari, cărora le-a promis iertarea și le-a garantat averile, sperând că în acest fel avea să îi determine să se întoarcă în țară. Intenționa, pe de o parte, să pună capăt plângerilor împotriva sa pe care boierii le trimiteau necontenit la Poartă și, pe de alta, să aibă de la cine extorca bani, așa cum va face cu Iordache Ruset și Lupu Bogdan, după revenirea lor în Moldova („le lua împrumutări mari, pungi de bani și-napoi nu le mai da nemic“). Nu izbuti însă să își îndeplinească decât parțial planurile, întrucât unii boieri au continuat să se bucure de protecția lui Brâncoveanu, în ciuda firmanului obținut de Duca, ce îi obliga să se repatrieze.

În aceste condiții, pentru Duca principala soluție de a-și recupera banii era creșterea exponențială a impozitelor. Astfel, în scurtă vreme, *sferturile* „ruptei“ lui Antioh au devenit opt [*sic!*], în loc de patru pe an, iar, ceva mai târziu, domnul a reintrodus văcăritul pe care același Cantemir îl suprimase cu greu blestem asupra celui care l-ar mai strânge din țară. Nemulțumit de sumele colectate, Duca Vodă a adăugat și

alte dări, precum goștina de oi, desetina de stupi, ori vinăriciul, precum și biruri prilejuite de unele sărbători islamice (*barieamlâcul, mucareame, cearasăul*). Grație acestei politici fiscale, voievodul și-a permis nu doar efectuarea unor cheltuieli exorbitante cu ocazia evenimentelor de seamă din viața propriei familii, ca, de pildă, botezul unui fiu de către voievodul de Kiev, Dimitrie Golițin, aflat în trecere prin Moldova, ci a și ctitorit mai multe lăcașuri de cult. Astfel, în anul al doilea al domniei, Duca a zidit din temelii la Galați o mănăstire cu hramul Adormirii Maicii Domnului și a refăcut mai multe lăcașuri sfinte în Iași, precum mănăstirea lui Danco, cea a lui Vasile Vodă Lupu din Copou, ori Biserica Albă, unde a ridicat și case domnești, la fel ca la Mitropolie. Aceste înfăptuiri prin care domnul Moldovei urmărea fără doar și poate să rivalizeze cu Brâncoveanu au fost posibile în condițiile în care Duca refuza să îi restituie acestuia datoria bănească, fapt ce a sporit și mai mult tensiunea în relațiile dintre cei doi.

În plus, Duca nu a evaluat corect nici reacția boierimii autohtone și a țării în fața creșterii exagerate a fiscalității. Pe de o parte, neputând face față valului de nemulțumiri, el a fost silit nu doar să renunțe la unele impozite, ci și să își ceară iertare în mod solemn în fața divanului domnesc. Pe de altă parte, măsurile luate au determinat refugierea și mai multor boieri în Țara Românească.

De altfel, nici evoluțiile din capitala Imperiului Otoman nu erau de natură să întărească poziția lui Duca Vodă. La 4 septembrie 1702, Mustafa Daltaban Pașa, vechiul prieten al lui Constantin Cantemir, reuși să cumpere cu șaizeci de mii de galbeni funcția de mare vizir de la muftiul Feiz Ullah Effendi Es Seid, căruia sultanul Mustafa II nu îi refuza nimic. Dincolo de relația privilegiată cu fostul voievod al Moldovei, primul demnitar otoman îi era îndatorat personal și lui Dimitrie, care, aflându-se din întâmplare în cancelaria chehaiei atunci când copistul scria ordinul de exilare al lui Daltaban, se dusese imediat la acesta pentru a-l înștiința să își ia toate măsurile de prevedere. Ca atare, în acest moment Antioh nu numai că era eliberat din temniță, ci devenea pretendentul cel mai credibil pentru reocuparea tronului de la Iași. Așa cum arată Chezarie Dapontes, el s-a întâlnit cu Daltaban Pașa la Nicomedia (Izmit), în drumul acestuia spre capitală, obținând de la marele vizir promisiunea că va căpăta domnia Moldovei pentru sine și pe cea a Țării Românești pentru Dimitrie.

Alarmat de aceste evoluții, Brâncoveanu procedă la o îndrăzneață acțiune menită a-l văduvi pe Antioh Cantemir de solidul sprijin de care se bucura în rândul cercurilor boierești autohtone. Pentru a nu da în

nici un fel de bănuit, el îl trimise în Moldova cu o misiune aparent religioasă pe mitropolitul Cezareei Capadociei (din aprilie 1702) Chrysanthos Notaras, nepotul lui Dositheos, patriarhul Ierusalimului. Este vorba de nimeni altul decât viitorul patriarh al Ierusalimului (1707–1729), unul dintre marii ierarhi și cărturari ai Greciei înrobite, apărător al ortodoxiei în fața opresiunii otomane și a propagandei catolice și autor al unei ample opere ce acoperă domenii variate, precum teologia, matematica, istoria și geografia. În realitate, acesta își asumase spinoasa misiune diplomatică de a-i convinge pe Iordache Ruset și pe boierii fideli acestuia să își trădeze binefăcătorul și salvatorul, pe Antioh Cantemir, și să treacă de partea lui Brâncoveanu. În schimb, voievodul de la București urma să îi acorde lui Nicolae Ruset, fiul marelui vornic, mâna fetei sale Ancuța, garantând astfel atotputernicia boierului în principatul de la răsărit de Carpați. Ba chiar, lui Iordache i se dădea posibilitatea de a-l desemna personal pe viitorul domn susținut de Brâncoveanu în persoana unei rude ale sale, spătarul Mihalache Racoviță. Această misiune îndrăzneață ce s-a soldat cu o reușită deplină, în mare măsură datorită abilității lui Hrisant, servea însă foarte bine și cauza Mavrocordaților, cu care nu este exclus ca ierarhul să se fi înțeles, de asemenea, în acest sens. De altfel, relațiile de strânsă amiciție dintre Hrisant și Nicolae Mavrocordat sunt atestate încă din această perioadă, de pildă, de o scrisoare din 4 noiembrie 1701, în care dragomanul îi mulțumește călduros clericului pentru trimiterea unei cărți în latină.

Pe de altă parte, numirea lui Daltaban Pașa ca mare vizir constituia o lovitură foarte grea pentru Alexandru Mavrocordat și fiii săi. Adept fanatic al cauzei războinice, demnitarul turc îl învinuia pe Exaporit că s-a lăsat cumpărat la Karlowitz de reprezentanții puterilor creștine și a cedat teritorii aparținând Imperiului Otoman, mânat doar de propriul interes financiar. Cel mai mult îl îndurera pe noul mare vizir pierderea unor cetăți din Bosnia pe care chiar el le smulsese austriecilor cu prețul multor vieți, dar și renunțarea fără luptă la inexpugnabila Cameniță, simbol al expansiunii islamice către nord. De asemenea, Daltaban considera că Mehmed Rami Reis Effendi și Alexandru Mavrocordat îl dezinformaseră pe sultan cu privire la situația militară reală a imperiului, lăsându-l să creadă că otomanii nu mai erau în stare să continue lupta împotriva puterilor creștine. Stăpânit de furie, i-a chemat imediat la el pe cei doi, aruncându-le reproșuri grele și vorbe de ocară („au lipsit creierii capului vostru care mai bine erau umpluți cu paie", relatează Cantemir). Iar după această întâlnire a început să acționeze

deschis pentru condamnarea și executarea Exaporitului și a amicului acestuia. Temeiurile dușmăniei lui Daltaban față de Mehmed Rami erau însă mai multe și mai vechi. Astfel, pe când Daltaban era guvernator al Bagdadului, unde repurtase biruințe strălucite împotriva arabilor răsculați, Mehmed Rami îl pârâse la vizir că ar fi trecut de partea rebelilor, obținând chiar condamnarea sa la moarte.

Acest Mehmed Rami era, înainte de toate, un poet și un cântăreț de talent, care reușise să ajungă la curtea otomană datorită faimei de scriitor câștigate în cercurile intelectuale din Constantinopol. De altfel, și discursul ținut de el în fața delegaților de la Karlowitz cu privire la puterea Veneției a fost unul cu o pronunțată coloratură literară. În cadrul acestuia a asemănat, printre altele, Imperiul Otoman și pe cel Habsburgic cu doi luptători care se iau dezbrăcați la trântă, iar Serenisima Republică cu un hoțoman ce le fură veșmintele de preț și apoi se fălește cu bravura sa. Pentru carierea lui Mehmed Rami, întâlnirea decisivă a fost cea cu Alexandru Mavrocordat, deja mare dragoman, atunci când el fusese numit *reis effendi* (ministru de externe). Abilul grec a înțeles imediat că Mehmed poate reprezenta „instrumentul" (cum spune Cantemir) ideal prin care să îndeplinească în interes propriu acele acțiuni neîngăduite unui creștin în Imperiul Otoman. Totodată, Mehmed Rami și-a dat seama că supunerea față de Mavrocordat poate constitui pentru el cheia unei fulminante ascensiuni politice. Astfel, datorită intereselor comune între aceștia s-a legat o relație strânsă.

Unitatea de gândire și de acțiune dintre cei doi, dovedită în timpul negocierilor de pace de la Karolwitz, era acum pusă la grea încercare de primejdia de moarte care îi amenința. Și de această dată, Mavrocordat avea să fie creierul întregii acțiuni, iar Rami brațul menit a pune în aplicare planurile excogitate de Exaporit. Acesta realiza cu toată claritatea că orice reconciliere cu Daltaban era cu neputință, întrucât marele vizir era ferm convins că gloria de odinioară a Imperiului Otoman putea fi restaurată doar prin răsturnarea actualei conduceri otomane lâncezite și corupte, preocupate doar de propria înavuțire, iar nu de interesele țării. Aceasta ar fi trebuit, în viziunea sa, înlocuită cu o ierarhie militară, nouă și dinamică, în stare să reia cu succes campaniile împotriva creștinilor. Bizuindu-se pe nemulțumirea crescândă a populației, dar și pe sprijinul necondiționat din partea trupelor, Daltaban nu a ezitat să pună la cale un plan de asasinare a marelui muftiu Feiz Ullah Effendi, veritabilul conducător al Imperiului, căruia

sultanul, preocupat mai mult de partidele de vânătoare și de petreceri, nu îi ieșea cu nimic din cuvânt. În aceste condiții, singura șansă pentru Mavrocordat și Rami era să contraatace cu multă virulență, instigându-l pe muftiu împotriva lui Daltaban și încercând să obțină cel puțin demiterea, dacă nu chiar lichidarea acestuia. Instruit până în cele mai mici amănunte de către Mavrocordat cu privire la felul în care trebuia să vorbească, Rami s-a dus într-o audiență de taină la marele muftiu, cerându-i să fie protejat în fața lui Daltaban și convingându-l că și el însuși este amenințat de planurile de răzbunare ale marelui vizir. Spusele lui Rami au fost confirmate de chehaia lui Daltaban, care, trădându-și stăpânul, i-a dezvăluit lui Feiz Ullah intențiile acestuia de a-l asasina. Într-adevăr, Daltaban plănuia să îl invite la masă pe muftiu, unde o slugă ar fi urmat să-l sugrume cu o funie bine unsă cu săpun. Imediat după aceea vizirul era pregătit să provoace o revoltă a ienicerilor, fideli cauzei sale, care ar fi pretins de la sultan executarea marelui muftiu, a lui Mehmed Rami și a lui Mavrocordat.

Astfel, artizanii păcii de la Karlowitz nu numai că scăpau nevătămați, ci câștigau și recunoștința marelui muftiu pe care îl preveniseră cu privire la planurile marelui vizir. În aceste condiții, atunci când Feiz Ullah smulgea de la sultan ordinul de executare a lui Daltaban, funcția de mare vizir îi revenea lui Mehmed Rami Pașa (25 ianuarie 1703). În acest moment, Alexandru Mavrocordat dobândea o putere și o influență mai mari ca oricând, putând revendica, cu șanse considerabile de reușită, scaunul Țării Româneșt pentru fiul său Nicolae, acum în vârstă de douăzeci și trei de ani. Așa cum atestă redacția de taină a cronicii lui Radu Greceanu, Mavrocordat l-a convins pe prietenul său Mehmed Rami să îl cheme pe Constantin Brâncoveanu la Adrianopole, cu speranța de a găsi temeiuri suficiente de a-l mazili și a-i încredința domnia lui Nicolae Mavrocordat. Planurile nu erau deloc ușor de îndeplinit, întrucât voievodul Țării Românești fusese confirmat ca domn pe viață și avea la Poartă susținători puternici, pe care îi răsplătise de-a lungul anilor cu sume considerabile de bani. De curând însă, comisese greșeala de a-i refuza un plocon de cincizeci de pungi atotputernicului muftiu Feiz Ullah, care se pregătea de nunta fiicei sale.

Ca atare, porunca de a se înfățișa la Adrianopole pentru a săruta poala împărătească, adusă în aprilie 1703 la București de imbrohorul Kuçuk Selin Aga, s-a abătut ca un trăsnet asupra lui Brâncoveanu. Cuprins de panică, voievodul s-a îmbolnăvit de erizipel. Problema de sănătate i-a oferit însă un binevenit pretext pentru a amâna plecarea

şi a încerca să revoce pe diverse căi ordinul sultanului. El s-a arătat dispus să plătească oricât, numai să nu fie nevoit să se deplaseze la Adrianopole. Ambasadorul Franței la Înalta Poartă Charles de Ferriol, în general bine informat, vorbeşte de 400 000 de scuzi, pe când un raport venețian din epocă ridică suma oferită de Brâncoveanu la 800 000 de taleri. Autoritățile otomane erau însă de neclintit în hotărârea lor. Temându-se că ar urma să fie nu doar mazilit, ci şi întemnițat şi chiar executat, domnul era tentat să nu se prezinte la Poartă. Era exact ceea ce aştepta vicleanul Exaporit, care putea obține în acest fel fără nici o dificultate detronarea lui Brâncoveanu şi înlocuirea lui cu Nicolae Mavrocordat. Dându-şi seama de consecințele funeste pentru țară ale unui refuz al voievodului, unchii şi sfetnicii săi Constantin şi Mihail Cantacuzino l-au convins, în cele din urmă, să se supună poruncii împărăteşti.

După mai multe săptămâni de tărăgănări, la 5 mai 1703 Brâncoveanu a părăsit capitala, însoțit de numeroşi boieri de frunte, şi a început un lent marş, de aproape o lună, către Adrianopole, cu toate că în epocă distanța dintre cele două capitale putea fi străbătută fără probleme în zece zile. Profitând de pretextul convalescenței, Brâncoveanu se deplasa cu o extremă încetineală, pentru a le oferi răgaz trimişilor săi la Poartă să înduplece cu bani pe cât mai mulți dintre influenții demnitari otomani. Îndeplinind ordinul sultanului şi necruțând nici o cheltuială, Brâncoveanu micşora considerabil şansele lui Mavrocordat de a-şi vedea visul cu ochii.

În aceste condiții, Exaporitul, mereu grijuliu să păstreze aparențele, a ieşit la 29 mai în întâmpinarea lui Brâncoveanu, care poposise la Arnavutköy (Arnăutchioi), lângă Adrianopole. Ascunzându-şi cu abilitate sentimentele, voievodul român i-a făcut o primire fastuoasă, dăruindu-i, printre altele, un cal frumos împodobit, o blană de samur şi 1 000 de zloți. A doua zi Brâncoveanu a fost vizitat şi de rivalul său direct Nicolae Mavrocordat, cu care a schimbat, fără doar şi poate, obişnuitele amabilități diplomatice. Este foarte probabil ca, în ciuda darurilor primite, Alexandru Mavrocordat să fi continuat acțiunile în vederea mazilirii lui Brâncoveanu. Aşa se explică faptul că, deşi sosise la Adrianopole la 28 mai, el a fost primit în audiență la vizir abia pe 9 iunie. În acest interval, după cum susține cronicarul Radu Popescu, voievodul n-ar fi avut „voe să se înpreune“ cu nimeni „ş-avea mare întristare“, afirmație ce trebuie interpretată în sensul încercării lui Mavrocordat de a-l izola, pe cât posibil, pe Brâncoveanu. Cu toate acestea, oamenii

de încredere ai voievodului au acționat cu multă eficiență, iar generozitatea lui Brâncoveanu i-a luat prin surprindere chiar și pe cei mai hulpavi potentați otomani, cum ar fi muftiul Feiz Ullah Effendi, care a primit niște sume atât de mari, încât a trecut necondiționat de partea voievodului român. Iar când rezervele financiare aduse de la București s-au epuizat, Brâncoveanu a trimis în țară după alți bani. Astfel, la 10 iunie, din capitala Țării Românești sosea Toma Bulucbașa, aducând cu el alte câteva sute de pungi, dintre care cel puțin 200 au fost dăruite sultanului, 50 mamei acestuia, iar 30 lui *căzlar aga*. Iar atunci când i s-a cerut să sporească haraciul, voievodul a acceptat fără să clipească o creștere astronomică de la 280 de pungi la 520.

În aceste condiții, Mavrocordat nu se mai putea măsura cu voievodul român, trebuind să se recunoască, cel puțin temporar, învins și să își îndrepte revendicările exclusiv spre scaunul Moldovei, ocupat de domni cu o dare de mână considerabil mai mică. Nici pentru formularea acestor pretenții nu era acum momentul favorabil, întrucât însuși vizirul Mehmed Rami, încântat de câți bani reușise să stoarcă de la Brâncoveanu, îi înaintă acestuia propunerea de a deveni domn atât al Țării Românești, cât și al Moldovei. La insistențele unchiului său, stolnicul Constantin Cantacuzino, îngrozit de perspectiva plății de către Țara Românească și a haraciului Moldovei sărăcite, Brâncoveanu fu, în cele din urmă, silit să respingă această propunere, care, fără doar și poate, îi surâdea. De pe poziția de forță pe care se afla, voievodul Țării Românești izbuti totuși să obțină de la marele vizir mazilirea domnului Moldovei, Constantin Duca, fostul său ginere, devenit între timp dușman fățiș (4 iunie 1703).

În plus, drept mulțumire pentru banii împărțiți cu generozitate în dreapta și în stânga, el redobândea acum domnia pe viață și era primit, la 15 iunie 1703, într-o scurtă audiență la padișah, împreună cu fiul său Ștefan și cu patru boieri de seamă (marele ban Cornea Brăiloiu, marele logofăt Diicu Rudeanu, marele spătar Mihail Cantacuzino și marele postelnic Dumitrașco Caramanlâul). Rolul de tălmaci și-l asuma însuși Exaporitul, iar nu fiul său Nicolae, care își făcea încă ucenicia de dragoman, participând probabil la întâlnirile de mai mică însemnătate. De altfel, Mavrocordat nu a avut prea multe de tradus, întrucât Mustafa II i-a adresat lui Brâncoveanu doar câteva cuvinte de o extremă platitudine, o consolare mult prea palidă pentru sacrificiile financiare uriașe pe care trebuia să le accepte țara. Îi spuse doar „să chivernisească adecă țeara, raiaoa bine, precum și până acum și pâinea cu care

l-a miluit să-i fie halal". De bună seamă, voievodul a trebuit să sărute podeaua înaintea preaputernicului sultan, dar a ieșit din audiență triumfător și orgolios, ca un adevărat principe. A încălecat pe un armăsar frumos împodobit adus din grajdurile împărătești și, în fruntea a patruzeci de boieri, înveșmântați în caftane dăruite de Poartă, dar și cu alai de slujbași otomani (ceauși, paici) și cu mult norod a pornit înspre Patriarhia Ecumenică, unde a fost primit cu mult fast de întâi-stătătorul Bisericii Ortodoxe, care a săvârșit o slujbă festivă.

După aproape o lună (11 iulie 1703) Brâncoveanu revenea în triumf la București, unde își celebra cu și mai mult fast victoria. Mai întâi, a convocat la curte întreg divanul, în fața căruia imbrohorul a dat citire hatișerifului prin care padișahul îi reconfirma pe viață domnia Țării Românești. Apoi toți cei prezenți i s-au închinat, sărutându-i mâna dreaptă și primind în dar caftane scumpe din blană de samur. Atmosfera festivă a fost marcată și de douăsprezece salve de tun. Pe urmă, toată curtea a ascultat liturghia arhierească săvârșită de un sobor de preoți condus de Atanasie, patriarhul Antiohiei. Ceremoniile s-au încheiat cu un somptuos ospăț, la care au fost poftiți toți cei prezenți. Iar pentru ca succesul său să fie cunoscut și generațiilor viitoare, Brâncoveanu a dispus ca, în palatul său de la Mogoșoaia, să fie realizată o mare frescă ce reconstituia călătoria sa la Adrianopole prin cele trei momente principale ale acesteia: drumul către împărăție, audiența la sultan, revenirea sa triumfală în capitala Țării Românești. Dincolo de entuziasmul voievodului, cheltuielile pe care le presupusese reconfirmarea domniei, estimate la 600 000 de mii de taleri (deși condica de cheltuieli a lui Brâncoveanu vorbește de numai 170 000), coroborate cu creșterea substanțială a haraciului, constituiau o grea povară pentru țară.

*

* *

Între timp, către Iași se îndreptau mai multe sute de spahii trimiși de Iusuf Pașa, seraschierul de la Babadag, pentru a-l captura pe Duca Vodă și a-l conduce cât mai grabnic la Stambul. Ca să nu-i dea în nici un fel de bănuit, aceștia îi transmiseseră că se îndreaptă înspre nordul Moldovei pentru a regla un diferend cu polonii, cerându-i să îi găzduiască într-un conac din apropierea capitalei. Cum Duca acceptă fără rezerve solicitarea, a doua zi în zori spahiii împânziră curtea domnească, răpindu-i voievodului orice șansă de scăpare. După mai multe zile de captivitate, în care în țară făcea legea vrăjmașul cel mai mare

al domnului, Iordache Ruset, devenit între timp caimacam, Duca reuși să trimită un om de încredere la seraschier cu daruri bogate (600 de galbeni, o blană, un cal și un șoim). În schimbul acestora, obținu un nou firman, în care se arăta că nu ar fi fost de fapt mazilit, ci chemat la Țarigrad împreună cu boierii pentru a se închina padișahului. În plus, vornicul Iordache Ruset era înlocuit din postul de caimacam cu logofătul Ion Buhuș, unul dintre puținii boieri rămași fideli domnului. Revenit pe o poziție de forță, Duca a trecut, cu ajutorul oștenilor turci, la represalii împotriva boierilor ce jubilaseră la mazilirea sa și începuseră să umble cu pâri pe la Poartă. Prin tot Iașiul spahiii îi fugăreau pe bătrânii dregători, scoțându-i pe unii „din podul divanului, pre alții din vistierie și de la umblători, că se umpluse toate gaurile de dânșii. Și mulți se lepăda, jurându-se turcilor că nu sunt boiari, ca și sfântul apostol Petru, când s-au lepădat de Domnul nostru Iisus Hristos, înaintea evreilor".

În cele din urmă, mai toți boierii ostili lui Duca au fost fie puși în lanțuri, fie ținuți sub o pază militară strictă. Ba chiar și preasfințitul Sava, mitropolitul Moldovei, a fost caterisit din porunca voievodului. Totodată, sub pretextul că avea nevoie de merinde pentru lungul drum ce îl aștepta, Duca rechiziționă toate alimentele din rezervele curții („și bucatele și vinul și grâul, până într-un cap de ață, de au lăsat numai pietrile seci") și le transportă până la Galați, unde le încărcă pe corăbii cu destinația Constantinopol. În cele din urmă, purcese și el cu mare pompă înspre Adrianopole, ca să nu dea în nici un fel de bănuit că urmează să fie mazilit („tot domnește, din conac în conac, tot cu surle și cu tobe și cu trâmbiceri leșești").

Însă luarea cu forța la Istanbul a boierilor ostili, pentru a nu le permite să acționeze împotriva sa mai înainte ca el să ajungă la Poartă, era o armă cu două tăișuri. Pe de o parte, îi împiedica pe aceștia să trimită pâri necontenite la vizir înainte ca Duca să își fi aranjat treburile cu acesta, dar, pe de altă parte, le permitea să ajungă la Adrianopole, unde să se plângă direct la dregătorii otomani de împilările la care îi supusese voievodul. Mai ales că unii boieri reușiseră să scape de urmărirea spahiilor și se refugiaseră în Țara Românească unde se uniseră cu alți pribegi moldoveni, ce știau de la Brâncoveanu că Duca fusese înlocuit din domnie. La îndemnul voievodului Țării Românești, aceștia porniră către Constantinopol, pentru a obține numirea pe scaunul de la Iași a spătarului Mihalache Racoviță, așa cum convenise mai înainte Brâncoveanu cu vistiernicul Iordache Ruset. Totodată, domnul mun-

tean avu grijă să împiedice prin orice mijloace deplasarea la Adrianopole a boierilor fideli cauzei lui Antioh Cantemir, precum hatmanul Lupu Bogdan.

La rândul său, Duca, din dorința de a evita denunțurile boierilor, a scris la Poartă pentru a obține un firman de arestare a acestora de către turci, numai că și aceștia, intuind demersurile voievodului, au dobândit un alt firman ce le garanta libertatea. În aceste condiții, marșul falnic al lui Duca înspre capitala provizorie a imperiului nu putea avea decât un final așteptat, mazilirea domnului și exilarea la Kavala, pe țărmul de nord al Mării Egee. Se împlineau astfel vorbele lui Brâncoveanu, care se exprimase cu trufie și cinism, incapabil să prevadă soarta cruntă ce îl aștepta și pe el în 1714: „Eu am mers la Poartă și am venit și voi face să meargă și acela [Duca] [...] și nu se va mai întoarce." Pentru boierii moldoveni, pedeapsa administrată de turci lui Duca era însă mult prea blândă, așa că au adresat nenumărate jalbe vizirului, determinându-l să îl cheme pe fostul voievod de la Kavala și să îl aducă în fața cadiului sub învinuirea „c-au stricat țara și i-au jăcuit cu feliuri și feliuri de obicie". Fiind târât de la un judecător la altul, acesta și-a risipit toată avuția, ajungând chiar pentru o bucată de vreme în închisoarea datornicilor și sfârșind în cele din urmă la Stambul într-o sărăcie lucie, fără a mai avea, desigur, posibilitatea de a revendica domnia.

În schimb, Antioh Cantemir acționa cu tot mai multă hotărâre pentru redobândirea tronului părintesc, ce părea acum că nu-i mai putea scăpa din mână. Pe de o parte, el a reușit să își asigure sprijinul necondiționat al mai multor demnitari otomani, inclusiv a lui Cealâk Ahmed, aga ienicerilor, a cărui putere era în continuă creștere pe fondul slăbirii autorității administrației civile a Imperiului. Pe de altă parte, el s-a întâlnit cu boierii moldoveni adunați lângă Adrianopole, promițându-le că va suporta din resurse proprii cheltuielile necesare numirii sale în funcție, iar aceștia i-au dat cuvântul de onoare că îl vor susține pe lângă marele vizir. Antioh nu se îndoia câtuși de puțin de făgăduința lor, întrucât în cursul primei sale domnii luase destule măsuri în favoarea boierilor, iar în fruntea demnitarilor strânși la Adrianopole se afla Iordache Ruset, căruia îi salvase de curând viața, expunându-se vendetei lui Constantin Duca. Așa că fostul voievod al Moldovei stătea liniștit și „aștepta din ceas în ceas ca să margă să îmbrace caftan de domnie".

În realitate, tocmai acela de la care nădăjduia cel mai consistent sprijin, vistiernicul Iordache Ruset, a uneltit ca Antioh să piardă tronul

Moldovei. Înțeles cu Brâncoveanu în privința ridicării în domnie a spătarului Mihalache Racoviță, acesta i-a convocat pe partizanii fostului domn Constantin Duca, îngroziți de o posibilă revenire la putere a lui Antioh Cantemir, căruia îi pricinuiseră neajunsuri însemnate. Le-a garantat cu jurământ nu doar deplina impunitate, ci și conservarea tuturor privilegiilor din vremea protectorului lor și a obținut astfel susținerea liderului lor, postelnicul, grec de neam, Panaiotache Morona. Bun cunoscător atât al limbii turcești, cât și al practicilor politice otomane, acesta a întocmit un arz în care solicita numirea lui Mihalache Racoviță pe scaunul Moldovei. De asemenea, a știut să profite cu multă abilitate de climatul de extremă tensiune ce domnea în Adrianopole, unde stătea să izbucnească o rebeliune militară. Pentru a obține cale liberă la sultan, el i-a amăgit pe ieniceri, spunându-le că se duce, împreună cu boierii moldoveni, să se plângă de marele muftiu, a cărui demitere constituia un obiectiv primordial al militarilor. Totodată, el a izbutit să folosească în interes propriu temerile sultanului, dispus să facă destule concesii, numai să liniștească valul de nemulțumiri din imperiu. Astfel, obținerea tronului pentru Mihalache Racoviță s-a realizat cu deosebită ușurință și rapiditate. Fostul spătar a putut chiar face nazuri, pretinzând că nu este interesat de domnie, „ca și fata cie ce dzisă unui voinic: Fă-te tu a mă trage, și eu oi merge plângând“, după cum se exprimă în mod deosebit de plastic cronicarul Neculce.

Nebănuind în nici un fel intrigile adversarilor săi, Antioh Cantemir a fost luat complet prin surprindere de numirea pe scaunul de la Iași a spătarului Mihalache, devenit între timp Mihai Vodă Racoviță. Cuprins de panică, a alergat într-un suflet la aga ienicerilor, căruia i-a promis sume considerabile de bani, numai să obțină de la vizir abrogarea firmanului de numire a lui Racoviță. Cealâk Ahmed îi dădu ascultare lui Antioh și se repezi la Mehmed Rami, pe care îl găsi în compania noului domn moldovean. Neținând seama de prezența acestuia, începu să vocifereze, pretinzând că banii lui Antioh sunt absolut necesari pentru plata lefii ienicerilor, tot mai nemulțumiți că nu își primiseră la timp drepturile. Era însă prea târziu pentru că actul oficial de numire fusese deja redactat și Racoviță îmbrăcase caftanul de domnie. Așa cum arată cronicarul, „cu un cifertu mai înainte de-r hi sosât inecer aga la vizirul, lua iar Antiohi-vodă domnia“.

Dar nici măcar scaunul lui Racoviță nu era pe deplin garantat, întrucât zilele marelui vizir și chiar ale sultanului Mustafa II erau numă-

rate. Executarea lui Daltaban Pașa, foarte popular atât în rândurile opiniei publice, cât și ale armatei, care îl socoteau „un mare erou al epocii" (potrivit lui Cantemir), legându-și de el speranțele unui reviriment militar al Imperiului Otoman, a stârnit un val uriaș de indignare la Constantinopol. În plus, numirea în locul lui Daltaban a lui Mehmed Rami, un scriitor lipsit de experiența administrativă necesară pentru a face față cerințelor viziratului într-un moment de criză, nu era deloc de natură să liniștească spiritele. Nemulțumirea generală era alimentată și de comportamentul marelui muftiu Feiz Ullah, care, fie scosese la mezat cele mai importante funcțiile laice și religioase din imperiu, fie le încredințase unor membri ai propriei familii. Astfel, caimacam (guvernator) al Constantinopolului ajunsese, la doar optsprezece ani, Köprülü Abdullah Pașa, pentru singurul merit de a fi ginere al muftiului. Și totul pe fondul indolenței sultanului Mustafa II, retras la Adrianopole, unde se putea dedica în voie vânătorii, creșterii ogarilor, ori altor plăceri lumești.

Scânteia revoltei ce plutea în aer a fost aprinsă de atitudinea iresponsabilă a caimacamului față de gebegii, militari însărcinați cu asigurarea armamentului și transportul acestuia pe front. Abdullah Pașa nu doar că le-a refuzat plata soldelor restante, ci a ordonat chiar arestarea și executarea celor ce își manifestaseră public nemulțumirea. Porunca sa nu a putut fi însă dusă la îndeplinire, întrucât gebegiii s-au răsculat cu toții, atrăgându-i de partea lor pe ieniceri, dar și elemente ale clerului musulman. În aceste condiții, caimacamul a fost silit să fugă din palatul său pe o ușă dosnică, permițându-le răsculaților să acționeze în voie. Aceștia s-au reunit în Atmeidan (fostul hipodrom bizantin), unde și-au formulat deschis revendicările (în primul rând, executarea muftiului, a vizirului și a colaboratorilor celor mai apropiați ai acestora) și au ales o nouă conducere politică și religioasă (Kiasibi Mehmed Effendi – mare muftiu, Dorogean Ahmed Pașa – mare vizir, Firari Hasan Pașa – caimacam al Constantinopolului etc.). De asemenea, au organizat o armată de circa cincisprezece mii de oameni, care în scurt timp a pornit către Adrianopole. Sultanul își adună în grabă trupele europene și se pregăti de rezistență, numai că oștile sale fraternizară, în cele din urmă, cu rebelii.

Acum totul părea pierdut pentru marele vizir Mehmed Rami, căruia nu îi mai rămânea altă putință de scăpare decât fuga. Ca atare, el și-a schimbat veșmintele și, însoțit de doar doi slujitori, s-a adăpostit la Varna (23 iulie 1703). La fel a procedat și Alexandru Mavrocordat,

al cărui cap era în egală măsură cerut de răsculați. În disperare de cauză, el a bătut la poarta palatului capuchehaielor Țării Românești (Vlah Saray), cu toate că relațiile sale cu Brâncoveanu nu erau în acea epocă dintre cele mai cordiale, așa cum rezultă și din prezentarea salvării lui Mavrocordat de către boierii munteni pe care o face cronicarul oficial Radu Greceanu. Exaporitul este înfățișat „cu lacrăme rugându-se boiarilor", iar aceștia scăpându-l din primejdie „ca niște creștini, călcând lucrurile lui cele păgânești ce făcuse și adusese țarai, ci lăsându-l în judecata lui Dumnezeu". Indiferent de sentimentele pe care le nutreau, pentru a le îngădui să iasă neobservați din oraș, oamenii lui Brâncoveanu i-au înveșmântat pe Mavrocordați, tatăl și fiul, în straie orientale simple, pe Alexandru „înfășurându-l cu o burcă și încingându-l cu sahaidacele", iar pe Nicolae „îmbrăcându-l cu un ceapcân tătărăsc". Apoi i-au dat în grija a doi călăreți care i-au condus până la Sozopol, pe malul Mării Negre, unul dintre locurile favorite de retragere a protipendadei grecești în timpul stăpânirii otomane.

Nu la fel de norocos a fost muftiul Feiz Ullah Ahmed, asupra căruia răsculații și-au revărsat toată ura. I-au bătut cuie în genunchi și l-au supus la alte neumărate cazne pentru a-l face să mărturisească unde își ascunsese averile devenite proverbiale. Nu au putut însă afla nimic, întrucât muftiul îndura impasibil toate chinurile, invocând numai dreapta răzbunare a lui Allah. În cele din urmă, l-au omorât și i-au supus trupul unor profanări cumplite, pentru că ar fi părăsit, chipurile, legea islamică în favoarea credinței creștine. Ca atare, rebelii au chemat pe un preot grec, care, în loc să săvârșească slujba cuvenită de înmormântare, i-a târât cadavrul prin tot orașul, psalmodiind zeflemitor fraza „scârnăvie e-n sufletul tău" (*σκατά εις την ψυχήν σου*).

Îngrozit de cele întâmplate, sultanul acceptă fără ezitare toate revendicările răsculaților. Îi confirmă pe capii acestora în funcțiile pe care și le arogaseră și făgădui că îi va preda în mâinile lor pe fostul vizir Mehmed Rami și pe consilierul de taină Alexandru Mavrocordat, de îndată ce va fi reușit să îi captureze. Nici una dintre aceste concesii nu i-a folosit, căci la 22 august 1703 rebelii l-au proclamat sultan pe fratele său, Ahmed III (1703–1730).

Inițial, acesta a lăsat impresia că le este foarte recunoscător celor care îl aduseseră pe tron, numai că, foarte curând, după ce s-a întors la Constantinopol și și-a consolidat puterea, a trecut la lichidarea metodică nu doar a fruntașilor răscoalei, ci și a soldaților de rând participanți la acțiune („timp de cinci luni au fost aruncați noaptea și înecați în canalul constantinopolitan mai bine de paisprezece mii de

soldați care sau participaseră, sau numai știuseră de rebeliune și, în afară de aceștia, încă o mulțime de pașale, ofițeri și alți comandanți de armată. Numai două persoane au avut fericirea de a scăpa, adică Kulchehaia Divu Ali Aga și Firar Hasan Pașa" – arată Cantemir, observator atent al acelor evenimente).

Revenirea lui Ahmed nu doar la politica, ci și la persoanele agreate de fratele său era de natură să încurajeze reîntoarcerea lui Alexandru Mavrocordat și a fiului său din exil. De altfel, și primul mare vizir al lui Ahmed III, Kavanoz Ahmed Pașa (22 august – 16 noiembrie 1703) era un vechi prieten al Exaporitului, fapt care l-a determinat pe acesta din urmă să se întoarcă la Constantinopol, unde, între timp, revenise și curtea otomană. Sacrificând importanta sumă de 200 de pungi din rezervele sale strategice, Mavrocordat a obținut printr-un hatișerif al lui Ahmed III (în decembrie 1703) repunerea sa și a fiului său în toate drepturile anterioare, în vreme ce marii viziri aveau să se schimbe unul după altul mai repede ca niciodată.

*

* *

Încurajat de transferul rapid al puterii în mâinile noului sultan, Mihai Racoviță a sosit și el, împreună cu numeroși boieri în capitala imperiului, unde, la 23 septembrie 1703, a sărutat poala lui Ahmed, care i-a dăruit cuca de domn, oficializând astfel numirea fostului spătar în scaunul de la Iași. De acolo s-a îndreptat către capitala Moldovei, unde slujba oficială de ungere a fost săvârșită la 19 noiembrie 1703 de un sobor de ierarhi condus de Grigorie, fost arhiepiscop de Ohrida.

Noul domn provenea dintr-o puternică familie boierească autohtonă, ce știuse să își întărească poziția prin alianțe dinastice în ambele principate române. Înainte de toate, se legase prin mai multe fire de atotputernicul neam al Cantacuzinilor, dar și de cel al Rusețeștilor. Printre altele, Mihai Racoviță era văr de al doilea cu Constantin Brâncoveanu, și el tot un Cantacuzin pe linie feminină. Pe de altă parte, atunci când înrudirea cu potentații munteni nu îi era de mare folos, Racoviță a avut grijă să se căsătorească cu Safta, fiica lui Constantin Cantemir, care l-a răsplătit cu dregătoria de mare comis (mai 1692–1693). Deși aceasta a decedat de timpuriu, Racoviță a fost în continuare considerat un membru al familiei Cantemireștilor, primind în timpul primei domnii a lui Antioh demnitatea de mare spătar (decembrie 1695–septembrie 1700). Acest lucru nu l-a împiedicat, evident, ca, atunci când s-a

ivit ocazia, să își trădeze fostul cumnat, cu scopul de a revendica pentru sine tronul Moldovei. De altfel, Mihai Racoviță a dovedit de-a lungul anilor o abilitate rară și o capacitate uimitoare de adaptare la diferite condiții socio-politice, reușind, cu toate că era domn pământean, să obțină mai multe domnii inclusiv în plină epocă fanariotă, ultima în Țara Românească în perioada 1741–1744 (!).

În prima sa domnie, îndatorarea față de Brâncoveanu și de Rusetești îi îngrădea însă orice libertate de mișcare, împiedicându-l inclusiv să ia măsuri pentru buna chivernisire a Moldovei, mai ales că aceștia din urmă avuseseră grijă ca, prin posturile ocupate, să își asigure controlul deplin asupra voievodului. Astfel, Iordache Ruset devenise mare vornic al Țării de Jos, fratele său Manolache, mare postelnic, în timp ce alți doi frați, Mihalache și Scarlatache îl reprezentau pe domn la Poartă. Din aceste poziții ei îl obligară pe Racoviță să îi întemnițeze și să îi supună la cazne pe boierii din partida lui Duca, chit că Iordache Ruset le jurase solemn că nu îi va supăra cu nimic. De asemenea, Ruseteștii cu toate neamurile și slugile lor, dar și rudele domnului obținuseră imunitate fiscală deplină, fapt ce afecta grav finanțele țării, punând sub semnul întrebării posibilitatea îndeplinirii obligațiilor crescute față de Poartă ca urmare a deselor schimbări de viziri. Pentru a rezolva această problemă, Racoviță Vodă procedă la arendarea colectării impozitelor către „ciocoi“, practică generatoare de grave abuzuri împotriva țăranilor birnici și elimină orice scutire fiscală acordată cârciumilor. În ciuda lipsei cronice de bani, domnul găsi totuși resurse financiare pentru a construi sau reface mai multe biserici.

Totodată, pentru a scăpa de tutela Ruseteștilor, Racoviță își numi în dregătorii-cheie mai multe rude, pe de-a întregul fidele propriei cauze (fratele domnului Dumitrașco Racoviță, mare comis, cumnatul său Ilie Frige Vacă, mare spătar, cumnatul Palade, mare vistier) și încercă să câștige simpatia păturilor inferioare ale popuației, către care manifesta o deschidere nemaintâlnită la ultimii domni moldoveni („care cu ce treabă sau nevoie ar fi avutu nu numai boieri, ce și din cei proști, prea lesne întra de-și isprăvea lucrurile loru“).

Între timp, Brâncoveanu, văzând că tulburarea de la Poartă s-a liniștit, socotea că sosise momentul să treacă la măsuri menite a pune o dată pentru totdeauna capăt intrigilor urzite împotriva sa de Cantemirești. Mai ales că pe Antioh pierderea scaunului Moldovei ca urmare a lucrăturii lui Brâncoveanu îl adusese în pragul disperării, făcându-l capabil de orice. Mai periculos însă rămânea Dimitrie, cu extinsa sa rețea de cunoștințe pe care și-o crease în mediul otoman grație bunei

cunoașteri a limbii turcești. Ca atare, domnul Țării Românești își stabili drept prioritate absolută suprimarea / exilarea acestuia. Desfășurarea exactă, probabil foarte sinuoasă, a acțiunilor lui Brâncoveanu ca și a contraatacurilor Cantemireștilor nu ne este îndeajuns de cunoscută din pricina sărăciei izvoarelor. Este adevărat că luptele dintre Brâncoveanu și Cantemirești sunt descrise pe larg în compoziția literară a lui Dimitrie, *Istoria ieroglifică*, numai că aceasta trebuie privită ca sursă istorică doar cu multă circumspecție. În plus, limbajul abscons al principelui moldovean nu îi permite de multe ori cititorului să stabilească cu precizie corespondentul în realitate al unei afirmații „ieroglifice".

Dincolo de numeroasele incertitudini, se știe că Brâncoveanu a obținut, prin coruperea vizirului Damat Hasan Pașa (18 noiembrie 1703 – 28 septembrie 1704), un ordin de exilare a lui Dimitrie Cantemir în insula Chios. Principele a fost însă prevenit cu privire la soarta ce îl aștepta de prietenul său defterdarul Firari Hasan Pașa, reușind astfel să se refugieze în vila ambasadorului Franței Charles de Ferriol. Acesta l-a primit cu toată solicitudinea, refuzând cu multă demnitate să îl predea autorităților otomane și chiar înfruntându-i atât pe aga trimis de vizir, cât și pe capuchehaia lui Constantin Brâncoveanu. Acolo este probabil să fi rămas principele moldovean până la înlocuirea vizirului ce-i era ostil cu unul favorabil propriei sale persoane, anume Kalaylâkoz Hagi Ahmed Pașa (29 septembrie 1704 – 25 decembrie 1704). Având în vedere că și următorul mare vizir Baltagi Mehmed Pașa (25 decembrie 1704 – 3 mai 1706) era tot un partizan al Cantemireștilor, Brâncoveanu s-a gândit că o împăcare ar fi mai profitabilă pentru sine decât continuarea conflictului ce îi pricinuise până atunci multă cheltuială.

În acest scop, el l-a trimis la Constantinopol pe Ștefan Cantacuzino, fiul stolnicului și viitorul domn al Țării Românești (1714–1716), cu misiunea de a negocia o soluție amiabilă de aplanare a conflictului cu Cantemireștii. În plus, a făcut în așa fel încât mediatorii desemnați să fie unii favorabili propriei cauze, anume Alexandru Mavrocordat, consilierul de taină al sultanului și Dositheos, patriarhul Ierusalimului. Primul îi era îndatorat domnului Țării Românești nu doar pentru numeroasele pungi cu galbeni și daruri primite de-a lungul timpului, ci și din pricina faptului că reprezentanții diplomatici ai lui Brâncoveanu îi salvaseră viața în timpul răzmeriței din 1703. De asemenea, Dositheos tocmai vizitase Bucureștii, unde slujise în Biserica Sf. Gheorghe de

ziua onomastică a lui Brâncoveanu (21 mai 1704) şi discutase cu voievodul nu numai chestiuni religioase, ci și politice.

În urma negocierilor relativ îndelungate şi anevoioase dintre părţi, s-a stabilit ca Brâncoveanu să recunoască domnia lui Antioh, numit în martie 1705 domn al Moldovei, în locul lui Racoviță, ca urmare a intervenţiei marelui vizir Baltagi Mehmed Paşa. Cantemir renunța la pretențiile asupra tronului Țării Româneşti în schimbul unei modeste despăgubiri anuale de 10 pungi, corespunzătoare veniturilor aduse de moşiile din Ţara Românească ale lui Şerban Cantacuzino ce ar fi trebuit să revină soției lui Dimitrie, Casandra. Totodată, ambele părţi se angajau să nu mai trimită la Înalta Poartă denunțuri una împotriva celeilalte.

Deşi rod al unui compromis, înțelegerea îl favoriza mai mult pe Brâncoveanu, care se vedea pus la adăpost de amenințările la un moment dat foarte serioase venite din partea lui Dimitrie, care, silit temporar să renunțe la ambițiile sale politice, nu primea decât o sumă de bani, de bună seamă neîndestulătoare pentru nevoile sale. Cu toate că și-au pecetluit înțelegerea prin jurăminte solemne depuse în fața patriarhului ecumenic Gavriil III, părțile nu aveau câtuși de puțin de gând să le respecte, dacă li s-ar fi ivit prilejul să le încalce cu șanse considerabile de izbândă. Așa că au ținut „această paci, pe cum țin cânii vinerilii", după vorba lui Neculce.

Pentru Dimitrie Cantemir, bătălia dură şi murdară cu domnul Țării Româneşti a constituit sursa de inspiraţie pentru compunerea *Istoriei ieroglifice* (mai–decembrie 1705), un roman memorialistic cu cheie, prima încercare de gen şi chiar cel dintâi text cu adevărat beletristic din literatura română. În cadrul acestuia, personajele din viața reală se metamorfozează în felurite patrupede, zburătoare ori insecte, angrenate într-o luptă fără menajamente pentru puterea politică.

La începutul scrierii, păsările din Împărăția Vulturului (Țara Românească) și patrupedele din țara Leului (Moldova) se adună ca să aleagă un nou epitrop (domn) al Leului în urma mazilirii din scaun a Vidrei (Constantin Duca). Ca urmare a maşinaţiunilor Corbului (Constantin Brâncoveanu), la putere ajunge Struțocămila (Mihai Racoviță), care primeşte drept răsplată şi mâna frumoasei, dar stricatei Nevăstuici / Helge (Ana Dediu Codreanu). În continuare, jivinele se duc în cetatea Epithimiei (Constantinopolul), unde îl mituiesc pe Camilopard (Alexandru Mavrocordat) şi obţin astfel confirmarea alegerii lor. De acolo,

se întorc în țările lor pe care le supun unei exploatări crunte, pricinuind o răzmeriță a muștelor (categoriile sociale de mijloc), pe care nu sunt în stare să o înăbușe. Liniștea conducătorilor este tulburată și de acțiunile Filului (Antioh Cantemir) și, mai ales, ale Inorogului (Dimitrie Cantemir), pe care Corbul își propune să îl captureze. După o primă încercare nereușită, el îi încredințează această misiune Hameleonului (Scarlatache Ruset), dispus să recurgă la orice mârșăvie pentru a-și atinge scopul. Planurile acestuia sunt însă parțial zădărnicite de un alt trimis al Corbului, Uliul (Toma Cantacuzino), care își dă seama de nevinovăția Inorogului și îl susține. Totuși, Hameleonul reușește ca pentru scurt timp să îl dea pe Inorog pe mâna Crocodililor (bostangiii – poliția otomană), dar acesta scapă repede și, profitând de ridicarea unei jigănii mari „din părțile ostroavelor mediteranene" (vizirul Kalaylâkoz Hagi Ahmed Pașa), îl determină pe Corb să caute împăcarea. Aceasta este negociată prin mijlocirea Camilopardului și a biholului de Cina (Dositheos, patriarhul Ierusalimului), fiind prezentată ca un triumf al Inorogului asupra Corbului și a celorlalți vrăjmași ai săi.

În ciuda impresiei pe care o poate crea această sumară trecere în revistă a evenimentelor dramatizate de principe, acțiunea din *Istoria ieroglifică* este complexă și bine închegată, acoperind întreg conflictul dintre Cantemirești și Brâncoveanu de la originile lui cele mai îndepărtate până la încheierea păcii dintre cele două tabere. În scopul de a oferi toate detaliile necesare în vederea înțelegerii acestui conflict, Dimitrie Cantemir recurge la procedeul incursiunii în trecut împrumutat din *Etiopicele* lui Heliodor, prin intermediul căruia prezintă și evenimentele relevante din vremea domniei tatălui său Constantin Cantemir (Monocheroleopardalis). De asemenea, în *Istoria ieroglifică* se întâlnesc mai multe momente de tensiune în care soarta personajului pozitiv, Inorogul, este grav amenințată de dușmani. Totul culminează cu dramatica prindere a acestuia, urmată de o neașteptată răsturnare de situație ce îi permite Inorogului nu doar să scape, ci să își și înfrângă adversarii. Este adevărat însă că progresia acțiunii e uneori lentă, iar amănuntele excesive despre intrigile obscure urzite de diverse personaje îl obosesc și îl nedumeresc pe cititor, mai ales că acesta trebuie să depună un efort continuu pentru a descifra arcanele limbajului cifrat cantemirian. Salvarea însă vine din literaturizarea profundă a materiei istorice, de natură să permită savurarea unor scene sau a unor fraze

dincolo de mersul acțiunii sau de corespondentul în realitate al unor elemente din text.

Recursul la deghizarea animalieră și la limbajul ieroglific are însă justificări și urmărește finalități multiple. Înainte de toate, este evident că, demascând în mod direct perfidia și venalitatea atât a celor cu care tocmai se împăcase, cât și a apropiaților săi și a reprezentanților Imperiului Otoman, Dimitrie risca nu doar să compromită înțelegerea recent încheiată, ci și să își atragă consecințe extrem de grave asupra propriei persoane. Metamorfozarea în animale a personajelor, însoțită de o criptare suplimentară a multor altor realități ori concepte, făcea greu recognoscibile pentru un cititor neavizat personajele ce se ascundeau în spatele măștilor literare. Ideea trebuie să îi fi fost sugerată lui Cantemir deopotrivă de cifrul animalier folosit în corespondența diplomatică secretă a vremii, cât și de lectura *Fiziologului*, carte foarte populară în epoca bizantină și postbizantină, tălmăcită în Țările Române în secolul XVII, ce cuprinde istorioare alegorice cu diverse animale.

Totodată, prin transpunerea în lumea animalelor, conflictele dintre oameni își pierd meschinăria, căpătând o noblețe epică. Odată ce părăsește sfera istoriei și pătrunde în cea a literaturii, Cantemir dobândește alibiul perfect pentru a nu fi obiectiv, pentru a introduce în operă elemente pseudo-reale zămislite de propria fantezie, pentru a se prezenta pe sine ca o paradigmă etică absolută, iar pe adversarii săi ca pe niște jalnice întruchipări ale josniciei și putrejunii morale. În lumea romanului, principele poate da frâu liber egocentrismului, devenind singurul animal supranatural din text, Inorogul, calul alb cu corn în frunte, înzestrat cu puteri miraculoase de a vindeca bolile și de a izgoni răul din lume. În plus, scriind *Istoria ieroglifică*, Cantemir se defulează, se descarcă de pe urma apăsătoarelor tensiuni psihologice acumulate în timpul lungilor și degradantelor lupte pentru putere la care participase, suferind un proces catartic. Totodată, el reușește să obțină măcar în lumea fanteziei un triumf total, deopotrivă moral și simbolic, asupra adversarilor.

Totuși, trebuie remarcat că principele tratează cu toată seriozitatea metamorfozarea oamenilor în animale, căutând să ofere argumente pentru identificarea diverselor personaje istorice cu anumite „jigănii" și manifestând chiar un interes zoologic în sine. De pildă, subordonarea domnului moldovean Mihai Racoviță ori a pretendentului la tron Marco pseudo-Beizade față de Constantin Brâncoveanu, epitropul zburătoarelor, este fin sugerată prin prezentarea acestora sub înfățișarea

Struțocămilei și, respectiv, a Liliacului, adică a unor viețăți percepute ca având o natură intermediară între patrupede și păsări. La fel, Constantin Duca, omul Porții (Împărăția Apelor), devenit domn al Moldovei (Țara Patrupedelor), apare sub masca unui mamifer acvatic, adică a vidrei. De asemenea, Cantemir, oferă descrieri ample ale unor animale precum cămila, leopardul ori hameleonul, în care tratarea literară se îmbină cu observațiile zoologice juste.

Altminteri, personajele *Istoriei ieroglifice* sunt, în general, lipsite de o viață psihologică proprie, prezentându-se drept caricaturi grotești caracterizate, în primul rând, prin josnicie morală îmbinată nu rareori cu prostie sau urâțenie fizică. Reprezentativ din acest ultim punct de vedere este portretul trasat Struțocămilei, jivină diformă („ghibul, gâtul, flocos pieptul, botioase genunchele, cătălige picioarele, dințoasă fălcile, ciute urechile, puchinoși ochii, suciți mușchii, întinse vinele, lăboase copitele Cămilei") și ineptă, dar foarte fudulă („Eu sint un lucru mare și voiu să fiu și mai mare, căci aceasta chipul îmi vrăjește [...] În palaturile împăraților de pururea mă aflu, puterea stomahului atâta îmi ieste de vârtoasă, cât și pre fier și pre foc a amistui poate. [...] de m-ași putea în aer înălța decât toate zburătoarele, așeși și decât Vulturul, mai arătoasă ași fi").

Cel mai complex și mai atractiv personaj al romanului rămâne Hameleonul, o ființă diabolică, maestră a disimulării, capabilă să recurgă la cele mai abjecte stratageme pentru a-și atinge scopurile murdare. Intrat în scenă târziu, acesta ține capul de afiș al celei de-a doua părți a scrierii construite în jurul intrigilor sale. După ce îi trasează un amplu portret după natură, Cantemir acumulează în cascadă corespondentele morale ale înfățișării mereu schimbătoare a acestuia („când să mânie să face verde, când să întristă să face negru, iară când să veseleaște roși cu galbăn amestecat se face. Așijderea și fără pricină în tot feliul de fețe se schimbă, iară mai vârtos în floarea ce-i stă denainte, hiriș într-aceia se mută"). Dincolo însă de caracterizările naratorului ce punctează pe fundal acțiunile Hameleonului, acestea vorbesc de la sine, făcând extrem de convingător portretul dihăniei. Adeptul unei filosofii a răului, marcă a superiorității și puterii, acesta folosește cu o dibăcie remarcabilă arma prefăcătoriei. Se pretinde cel mai devotat prieten al Inorogului și chiar se jură într-o savuroasă manieră populară în legătură cu bunele lui intenții, invocând asupra sa cele mai strașnice blesteme în caz că ar minți („Pre viața mea, o, domnul mieu, dzicea, și pre credința mea, de voi descoperi, de voi grăi sau

din mâni, din cap și din ochi sămn de înștiințare de voi face, în cap urgie, în ochi orbie, în mâni ciungie să-mi vie! Și roada gândului mieu cu amar, cu pelin și cu venin să mănânc"). Cu toate acestea, îl vinde fără nici un fel de ezitare crocodililor, dar atunci când plănuiește capturarea acestuia se arată foarte grijuliu ca nu cumva Inorogul să pățească ceva rău. Și, ca o încununare a duplicității sale, atunci când își atinge scopul, Hameleonul se pretinde extrem de afectat de vestea neașteptată a prinderii bunului și blândului Inorog. Materializarea treptată a planurilor diabolice ale celui dintâi este însoțită în *crescendo* de răbufniri ale indignării lui Cantemir la adresa Hameleonului, concretizate într-o virulență de limbaj rară: „Hameleon, plin de duhul răutății și înflat de vântul fărălegii", „o, Hameleon decât diavolul mai diavol, o, jiganie spurcată și decât toată fiiara mai vrăjmașă și mai sălbatecă", „o, pricaz de năcaz și pacoste pricaznică, Hameleoane, bălaur mic și zmău în venin, Hameleoane, domnul diavolului și dascălul cacodemonului, Hameleoane, fundul răutăților și vârvul vicleșugurilor, Hameleoane, mreajea dracului și painjina tartarului, Hameleoane, o, răutatea răutăților și vicleșugul vicleșugurilor, Hameleoane! O, duh spurcat de tulburare și vivor necurat de amestecare, Hameleoane!").

Creând astfel de personaje, Cantemir se plasează în *Istoria ieroglifică* la antipodul operelor istorice. Ba chiar și scara tâlcuitoare ce însoțea copiile secrete ale scrierii cantemiriene, oferind o pretinsă corespondență în realitate a personajelor literare, nu face altceva decât să îl atragă într-o capcană pe istoric. Chiar dacă a pornit de la date și personaje concrete, principele moldovean le-a transfigurat, deliberat sau inconștient, atât de mult, încât le-a văduvit de aproape orice trăsătură reală. De altfel, *Istoria ieroglifică* nu este notabilă atât prin informațiile istorice, deseori contestabile, cât prin satisfacția estetică pe care o procură cititorului numeroasele sale pagini de literatură autentică.

Fără a putea să intrăm în detalii, remarcăm, printre altele, descrierea deltei Nilului și a cetății aflate acolo (Constantinopolul) cu peisajele ei paradisiace și arhitecturile fantastice. Terifiantă, în schimb, este imaginea capiștei (templul) Pleonexiei (Înalta Poartă), în care tronează zeița Lăcomiei deasupra unui foc infernal, alimentat necontenit de bogățiile lumii. Incontestabilă alură suprarealistă are visul Hameleonului cu șopârla ce „fără sațiu jăratecul păștea [...] și spudza înghițiia, nemică cevași de atâta văpaie betejindu-se", făcându-l în acest fel și pe erou să poftească la tăciunii aprinși. Efectul acestei mese pe săturate

este însă funest pentru Hameleon, care se lamentează apoi într-un colorat limbaj popular. Ca să scape de durerile ce îi rodeau măruntaiele, el „cutreieră toate boltele copacilor, gaurile țărmurilor și crăpăturile pământurilor“, pentru a afla ouă de viperă pe care le înghite pe nerăsuflate. Din acestea ies instantaneu pui, ce îi străpung stomacul și se încolăcesc în jurul trupului lui, sugându-i sângele și supunându-l la cazne vrednice de bolgiile infernului.

În *Istoria ieroglifică* există însă și digresiuni literare fără o legătură organică cu acțiunea romanului, precum amplul basm de sorginte orientală al unui lanț trofic *sui generis* (furnica mănâncă grăunțele guziului cârtiței; la rândul ei, este mâncată de o pasăre, puii păsării, de un șoarece, șoarecele, de o mâță etc.). Acestea nu afectează însă mersul lent al acțiunii și pot fi apreciate ca piese literare autonome. La rândul lor, printr-o incontestabilă prospețime se caracterizează câteva pasaje în versuri ori proză ritmată de inspirație populară, asemenea bocetului întregii firi la prinderea Inorogului („Asupra lucrului ce s-au făcut plângă piatra cu izvoară, munții puhoaie pogoară, lăcașele Inorogului, pășunele, grădinele, cernească-să, pălească-să, veștedzască-să, nu înflorească, nu înverdzască, nici să odrăslească, și pre domnul lor cu jele, pre stăpânul lor negrele, suspinând, tânguind, nencetat să pomenească. Ochiuri de cucoară, voi, limpedzi izvoară, a izvorî vă părăsiți, și-n amar vă primeniți. Gliganul sălbatec viieriu, și-n livedzile lui ursul ușeriu să să facă [...]. Clătească-să ceriul, tremure pământul, aerul trăsnet, nuării plesnet, potop de holbură, întunerec de negură vântul să aducă. Soarele zimții să-și rătedze, luna, siindu-se, să să rușinedze [...]. Tot dobitocul ceresc glasul să-și sloboadză, faptă nevădzută, plecându-să, vadză. Cloșca puii răzsipască. Lobăda Lira să-și zdrobască [...]“.

La sporirea gradului de literaturitate al *Istoriei ieroglifice* contribuie și prezența unui număr foarte mare de discursuri și de scrisori, ce transformă scrierea cantemiriană într-o operă prin excelență retorică, în acord cu intenția principelui exprimată în prefață („deprinderea ritoricească nevoindu-mă, la simceaua groasă ca aceasta, <pre> prea aspră piatră, multă și îndelungată ascuțitură să-i fie trebuit am socoti“). Deși obositoare pentru cititorul modern deprins cu un alt tip de stil literar, acestea nu încetează a reprezenta niște reușite ale genului, în care argumentația logică se îmbină cu o gamă variată de tonuri (satiră, ironie, parodie, pamflet). Stilul retoricizant al lui Cantemir este caracterizat și prin prezența unui număr impresionant de maxime, nu chiar

750 câte invocă principele în cuvântul înainte, dar în orice caz peste 600. Acestea se disting printr-o deosebită varietate: de origine, de conținut, de ton. Multe provin din tezaurul înțelepciunii antice (Cicero, Ovidiu, Horațiu, Marțial etc.), probabil pe filieră indirectă, altele din Orient, în vreme ce destule au o incontestabilă descendență populară românească („socoteala de acasă nu se potrivește cu cea din târg", „cine cu sorbitura dintăi peste știință să arde în lingura de pre urmă de doă ori și de trii ori a sufla i se cade", „gura carea singură pre sine se laudă pute", „leneșul mai mult aleargă și scumpul mai mult păgubește", „picătura cea mai de pre urmă vasul îneacă"). Lipsesc însă aproape total pildele desprinse din înțelepciunea biblică, atât de numeroase în *Divan*, dovadă că Dimitrie Cantemir se emancipase de sub tutela acaparatoare a religiei.

Totodată, *Istoria ierogifică* reprezintă o oglindă fidelă a intereselor culturale și științifice din epocă ale principelui moldovean. Ne întâlnim astfel cu numeroase elemente de logică, ce dețin un rol-cheie în argumentația, bazată pe „sillogrhizme", a Corbului și a partizanilor acestuia în favoarea numirii Struțocămilei în fruntea patrupedelor („Apoi iarășile hotarăle loghicești în sine înturna, dzicând: «Pasirea să oaă, oaăle sint a pasirii. Struțul să oaă, oaă are Struțul. Iată dară că pasire ieste Struțul.» Apoi iarăși ca dintâi, numai într-altă formă siloghizmul înturna: «Pasirea are pene, Strutocamila are pene. Iată dară că Strutocamila ieste pasire.»"). Nu lipsesc nici remarcile etimologice, Cantemir dovedindu-se interesat de limbile orientale („În limba, dară, arăpască, macară că numele ei în patrudzăci și una de feliuri să numește, însă cel mai hiriș, și precum proștilor, așe învățaților mai obiciuit ieste uștiurmurg, carile sarachenii îl tălmăcescu devecuși"). Din punct de vedere filosofic, orizonturile principelui moldovean se extind, îmbrățișând nu doar platonismul și aristotelismul (pe care acum îl stimează în opoziție cu momentul redactării lucrării *Sacrosanctae Scientiae*), ci și atomismul ori stoicismul, iar multe dintre ideile sale s-au limpezit. De asemenea, Cantemir și-a conturat deja cu claritate unele concepții socio-politice pe care va încerca să le aplice în cursul domniei. Pentru el, guvernarea ideală este cea asigurată de un monarh luminat (perceput în opoziție cu tiranul), capabil să își impună autoritatea în fața boierilor și să își apere ca un adevărat părinte supușii.

O mare parte din farmecul *Istoriei ieroglifice* se datorează limbii utilizate de Cantemir. Conștient că graiul matern nu deținea încă sufi-

ciente resurse expresive, cu precădere în unele sfere lingvistice, Cantemir a depus un efort conștient și concertat de îmbogățire a lui. Pe de o parte, s-a preocupat să adune cu grijă și migală și să folosească în *Istoria ieroglifică* elemente prezente deja în limbă, dar cu o utilizare restrânsă, eventual dialectală, neatestate în alte texte anterioare sau contemporane. Pe de alta, și-a îndreptat atenția înspre limbile occidentale, capabile să îi ofere tânărului grai literar românesc materialul lingvistic de care avea atâta nevoie. Spre deosebire de vremea compunerii *Divanului*, în fruntea preferințelor lui Cantemir se află detașat limba greacă, din care el împrumută în *Istoria ieroglifică* circa 250 de cuvinte (212 sunt chiar explicate în glosarul ce precede textul), transformându-l pe principe într-un veritabil precursor al literaturii fanariote. Cu precizarea că Dimitrie preia din limba greacă, pe care o consideră limbă universală a culturii, mai ales concepte abstracte, iar nu denumiri de realități orientale, cum se va întâmpla parțial mai târziu (*anonim, antepathia, antidot, aporia, axioma, anomalia, energhie, exighisis, epitrop, ithica, categorii, catalog, chentru, comitis, metalon, orizon*), dar și destule vocabule dispărute azi din limbă și ininteligibile pentru vorbitorul actual de română ca *apelpisia* „disperare“, *afthadia*, „obrăznicie“, *ahortatos* „nesătul“, *discolii* „greutăți“, *colachie* „lingușire“, *lemarghia* „lăcomie“, *paradosis* „tradiție“, *parigorie* „consolare“). De altfel, el evită pe cât posibil turcismele, privilegiind în plan secund elementele de origine latină sau romanică. Marele merit al scriitorului Cantemir constă însă în felul în care topește materialul lingvistic alogen în masa de cuvinte neaoșe, obținând de multe ori combinații stilistice contrastante de mare efect.

Pe de altă parte, este adevărat că acest vocabular amplu și, în parte, dispărut din limba română contemporană (inclusiv ca urmare a faptului că *Istoria ieroglifică* a rămas inedită până în 1883) constituie o piedică serioasă în calea cititorului actual al lui Cantemir. La aceasta se adaugă frazele lungi și întortochetate (ce-i drept, mai firești decât cele din *Divan*, dar totuși atât de diferite de cele care s-au impus în româna literară a secolelor XIX-XX) și numeroasele expresii codate, a căror descifrare suscită încă dezbateri aprinse printre specialiști. Scriere grea, barocă (uneori însă neașteptat de apropiată de gustul postmodern), *Istoria ieroglifică* poate fi gustată, cu satisfacții nebănuite, doar de acei cititori care au răbdarea să se inițieze în codul lingvistic cantemirian.

*

* *

Spre deosebire de Dimitrie, care putea dedica mai mult timp ocupațiilor literare și, ca atare, putea redacta opere de largă respirație, tânărul Nicolae Mavrocordat era nevoit, din pricina acaparatoarelor îndeletniciri politice, să se mărginească la compoziții succinte și dense, scrise în puținele sale clipe de răgaz. Este cazul, de pildă, al *Discursului / Diatribei împotriva Tutunului* (*Λόγος / Ψόγος κατά της Νικοτιανής*), lucrare cu o datare incertă, compusă totuși probabil înaintea suirii pe tronul Țării Românești. Abordarea unui atare subiect dovedește, înainte de toate, interes față de problemele de actualitate ale societății contemporane, odată ce, în cursul secolului XVII, fumatul se răspândise cu o uimitoare repeziciune în Imperiul Otoman, făcând adevărate ravagii în rândul păturilor celor mai diverse ale populației. În acest context, sultanul Murad IV (1623–1640) fusese deja nevoit să impună primele interdicții împotriva perniciosului obicei. Pe de altă parte, *Diatriba împotriva tutunului* este rodul unei polemici literare, ce dovedește participarea activă a lui Mavrocordat la viața intelectuală din epocă. Fiul Exaporitului își compune scrierea ca răspuns direct la *Elogiul prafului de tutun*, din păcate pierdut, (*Έπαινος περί νικοτιανής κόνεως*), semnat de ieromonahul Mitrofanis Grigoras din Dodona.

Distins erudit, teolog, poet, istoric, rânduit de Cantemir printre cei mai de seamă absolvenți ai Academiei Patriarhale din Constantinopol („mare amator de poezie și fericit imitator al anticilor"), acesta s-a stabilit la începutul veacului XVIII la București, unde, pentru cel puțin un deceniu, a îngrijit cărțile ieșite de sub teascurile tipografiei domnești. În afara scrierii menționate, a compus felurite slujbe, tropare, canoane, dar și epigrame ori poeme ocazionale, plus o foarte interesantă cronică a evenimentelor petrecute în Țara Românească între anii 1714 și 1716, la care a avut ocazia să asiste în mod nemijlocit.

Revenind la Mavrocordat, trebuie să precizăm că el a redactat *Diatriba împotriva tutunului* nu doar pentru a combate un adversar literar, ci și cu un scop practic bine precizat, împiedicarea celor care nu erau încă robi ai patimei fumatului de a cădea sub tirania acesteia. În acest sens, se cuvine remarcat realismul autorului, care nu nutrește mari speranțe de a-i convinge să se lase de fumat pe cei pentru care acest „obicei devenise deja o (a doua) natură". Modalitatea principală prin care Nicolae urmărește să își atingă obiectivul este prezentarea efectelor negative ale tutunului, considerat o adevărată otravă.

În viziunea dragomanului, acestea se manifestă deopotrivă asupra corpului și intelectului. Astfel, fumatul „înnegrește trupul și, distrugând umezeala potrivită, îl face pe acesta să se usuce și, asemenea unui tiran neîndurător, seceră de timpuriu viața. [...] soarbe și suge viața aidoma unei lipitori. [...] înnegrește inima ca un cuptor și umple măruntaiele de negreață [...], face gura urât mirositoare, iar dinții mai negri decât smoala" . Dincolo de teoriile prea puțin compatibile cu știința modernă privitoare la deshidratarea produsă de tutun, ce poate provoca moartea, unele observații ale dragomanului rămân juste, iar imaginile ce le însoțesc percutante. Mai puțin convingătoare sunt însă considerațiile despre efectele fumatului asupra intelectului, pe care acest viciu l-ar „abate de la îndeletnicirea cu acțiunile frumoase și bune". Condamnarea fumatului capătă însă și un temei metafizic, odată ce acesta este socotit o „voluptate" contrară firii, în opoziție cu plăcerile legitime oferite de natură, precum contemplarea astrelor, mirosirea florilor parfumate, savurarea roadelor pământului ori discuțiile cu ceilalți oameni. Plasată inițial alături de spectacolele dramatice ori muzicale sau chiar de reprezentanțiile acrobatice, aceasta se dovedește, la o analiză mai atentă, o falsă plăcere, care, în loc să desfete simțurile, le supune unui intens disconfort: prin gustul amar al tutunului, prin mirosul său respingător ori prin fumul gros „ce nu îi îngăduie fumătorului să vadă nici ce se află la picioarele sale". Din pricina acestuia din urmă, obiceiul fumatului este perceput metaforic ca un preambul al tenebrelor infernului și al chinurilor veșnice în mijlocul flăcărilor iadului.

Secțiunea finală a scurtei pledoarii a lui Mavrocordat împotriva fumatului este și cea mai de efect. Părăsind argumentația propriu-zisă, autorul trasează un portret sarcastic, dar foarte veridic al oamenilor dependenți de tutun. De îndată ce se scoală din somn, aceștia sunt „mânați de o cumplită sminteală și, umblând încoace și încolo asemenea unor ogari de vânătoare, adulmecă tutunul, pentru a se îmbuiba și a-și umple măruntaiele cu funingine". Atunci când nu au apucat să-și ia doza de dimineață, în loc să răspundă cu bunăvoință la salutul apropiaților, fumătorii înrăiți îi copleșesc cu injurii, urlând ca lupii. Nu tânjesc după nimic altceva în afara tutunului, iar, atunci când nu reușesc să și-l procure, sunt cuprinși pe dată de sufocare.

Pentru a-i da replica lui Mitrofan Grigoras, autorul *Elogiului prafului de tututun*, Mavrocordat i-a adresat, în afara *Diatribei*, și o scurtă scrisoare deschisă. Lăsând la o parte orice modestie, dragomanul se compară cu un filosof atoateștiutor solicitat să corecteze opera unui

autor mai puțin experimentat, care, constatând că aceasta nu conține nici un pasaj viabil, o acoperă pe toată cu ceară. În mod concret, el îi reproșează lui Mitrofan utilizarea unui limbaj arhaizant, greu accesibil, destinat a distrage atenția cititorului de la conținutul găunos al lucrării și, respectiv, apelul la argumente de autoritate în scopul de a masca lipsa ideilor proprii care să se susțină. Reproșurile sunt însă punctate cu câteva imagini de efect menite a-l ridiculiza pe Mitrofan, precum cea a balelor, ce se revarsă șiroaie pe barba apologetului tutunului.

Nemulțumit probabil de felul în care și-a combătut preopinentul în această epistolă, Mavrocordat a procedat ulterior la redactarea unui dialog satiric îndreptat împotriva lui Mitrofan. Intitulat metaforic *Contra securii nebune care cu învoirea lui Dumnezeu îi conduce pe trântorii din Constantinopol,* acesta se remarcă prin virulența extremă a limbajului polemic utilizat. Totodată, autorul face în acest dialog dovada unei excelente cunoașteri a literaturii vechi grecești, din care extrage succinte citate (Homer, Anacreon din Teos, Euripide, Aristofan, Lykophron, Galen ori Lucian din Samosata) pe care le presară de-a lungul scrierii sale. Adevărat virtuoz, el reușește să compună o operă ce imită perfect creațiile similare ale lui Lucian din Samosata, atât din punctul de vedere al structurii, cât și al stilului.

Ieșit de la o întâlnire cu starostele trântorilor, Filocles se duce la prietenul său Lykinos pentru a-i cere un lighean în care să vomite, eliminând grețoasele baliverne auzite fără voia lui. Primește mai întâi un vas de aur, pe care îl refuză de teamă că nici Nilul nu va putea curăța mizeria provocată de flecăreala lui Mitrofan și, în cele din urmă, unul ordinar de lut în care se poate descărca. Vomitatul însoțit de sunetele dizgrațioase produse de măruntaiele suferinde ale lui Filocles provoacă uimirea și admirația lui Lykinos pentru îndelunga răbdare a prietenului său, ce izbutise să păstreze atâta vreme în el cumplitele abjecții ale lui Mitrofan. Ușurat și cuprins de o mare bucurie, Filocles îi poate povesti acum amicului său câte a pătimit. Adoptând tiparul elogiilor clasice, care începeau cu proslăvirea patriei ce îl zămislise pe erou, Mavrocordat construiește o diatribă în care informațiile precise despre Mitrofan sunt sensibil mai puțin numeroase decât injuriile. În mod concret, aflăm doar că ierodiaconul s-a născut într-un „oraș din Europa, învecinat cu Peloponezul, odinioară vestit printre polisurile grecești, dar acum aproape pustiit de jafurile succesive ale oștirilor barbare" (în realitate, Dodona se află în inima Epirului, destul de departe de Peloponez), și că și-a părăsit de tânăr pământul natal pentru a se stabili

la Constantinopol, unde s-a dedat plăcerilor, înhăitându-se cu oameni de nimic, „jucând zaruri, destrăbălându-se, scoțând sabia și ducând o viață nedemnă în mijlocul vinului și al tutunului". În continuare, sătul de atâta desfrâu, s-a dedicat studiilor liberale, cu scopul de a propovădui și celorlalți faptele sale spurcate, ceea ce a și realizat prin alcătuirea *Elogiului prafului de tutun*.

Forța polemică a scrierii lui Mavrocordat constă însă în insultele, deopotrivă colorate și diverse, îndreptate împotriva lui Mitrofan. Astfel, acesta este comparat cu „o plantă nefolositoare cu spini, crescută pe o pajiște bună, ce nu are nevoie decât de o seceră ascuțită", ori asemuit cu „un porc ce se tăvălește în scârnăvia și noroiul ticăloșiilor sale". „Maimuță înveșmântată în purpură", „mai certăreț decât cocoșii, mai nerușinat decât câinii, mai viclean ca vulpea, mai răuvoitor decât șarpele, mai lacom ca lupii, mai molatec decât Sardanapal, afundat în dezmățul sibaritic, mai invidios decât Telhinii, mai lingău decât toți lingușitorii, hoțoman, lipsit de evlavie, nepăsându-i de cele dumnezeiești", Mitrofan este prezentat ca o întruchipare a răului pe pământ. De altfel, comportamentul său se află în deplin acord cu aspectul fizic dizgrațios, pe care Mavrocordat, abătându-se acum de la tiparul clasic al elogiului / diatribei, îl prezintă chiar în finalul scrierii ca o încununare a acesteia („lungan, zbârcit, uscățiv, cu carnea trasă, adus din umeri ca o viță de vie din Egipt, [...] cu ochii bulbucați și privirea de lup, nasul lung și răspândind miasme pe nări, buzele atârnându-i ca la cai, dinții negri și impregnați cu cenușa de la nicotină nu pe piele și la suprafață, ci în adâncime și cu neputință de a fi spălați, iar gura urât mirositoare").

Ne-am aștepta ca după redactarea unui astfel de dialog, între Mavrocordat și Mitrofan să se fi dezlănțuit o ură statornică de natură să excludă orice relație ulterioară. Și totuși, atunci când, devenit între timp domnul Țării Românești, a vrut să își publice tratatul *Despre îndatoriri* (București, 1719), Nicolae s-a adresat lui Mitrofan „odrăslitorul relelor", rugându-l să scrie câteva versuri meșteșugite drept prefață. Lovit de o boală cumplită, ierodiaconul a cerut iertăciune că nu putea îndeplini dorința domnului, dar i-a trimis câteva stihuri mai vechi în dialect homeric, compuse cu ocazia ridicării bisericii Sf. Nicolae din București, în care îl proslăvea pe „marele Nicolae" „domnitorul cel cu minte cerească", „lumina înțelepților". Încă o dovadă că la porțile Orientului inimicițiile literare se aprind și se sting

ca un foc de paie și că vorbele de ocară sunt iute date uitării atunci când provin de la cei sus-puși sau sunt răscumpărate cu bani frumoși.

*

* *

Între timp, în martie 1705, Antioh Cantemir ajunsese la Iași, unde își luase în primire îndatoririle de domn. Pentru a nu avea însă multă bătaie de cap și a se putea dedica în voie plăcerilor, căci era, ca și în prima domnie, un mare amator de vânători și de ospețe („libovnicu și desfătătoru la mese mari [...] la preumblări și la vânaturi cu șoimi și cu ogari pururea umbla, de se desfăta și cu mâncări și băuturi"), el îi încredință administrarea treburilor țării cumnatului său, Lupu Bogdan, om chibzuit și devotat Cantemireștilor. Moartea sa fulgerătoare se dovedi însă funestă pentru Antioh, care trebui să apeleze la alți *chivernisitori*, ce nu urmăreau decât propria căpătuire, iar nu apărarea interesului țării sau al domnului. Este vorba de vistiernicul Ilie Cantacuzino și, respectiv, de biv-postelnicul Panaiotache Morona, tocmai cel din pricina căruia Antioh pierduse în 1703 domnia în favoarea lui Mihai Racoviță. Voievodul îi iertase însă purtarea boierului grec, întrucât avea nevoie de un om care să cunoască toate rosturile Înaltei Porți. În schimb, prezența lui Ilie Cantacuzino, vărul stolnicului Constantin, în imediata apropiere a lui Antioh Cantemir aducea cu sine subordonarea directă a Moldovei față de conducerea și interesele Țării Românești.

Dornici de îmbogățire, Cantacuzino și Morona au aplicat o politică fiscală împovărătoare, diferită de cea mult mai suplă urmată de Antioh în prima domnie. Pe lângă dările uzuale, ei au introdus cornăritul („de tot boul de negoț [...] câte un leu"), vădrăritul („doi bani de vadra de vin"), ori mai vechiul fumărit („câte un zlot de toată casa"). Dându-și seama de tulburarea pe care urmau să o provoace acestea în rândurile populației sărăcite, Antioh s-a opus cu înverșunare strângerii birurilor, dar a fost, în cele din urmă, nevoit să le accepte ca urmare a făgăduinței sfetnicilor săi că în acest fel își va achita datoria către Poartă. În realitate însă, toate veniturile țării au intrat în buzunarele celor doi chivernisitori, Antioh trebuind să se mulțumească cu doar cincizeci-șaizeci de pungi strânse în trei ani de domnie, iar datoria către Poartă tot neplătită a rămas.

Aceasta fusese făcută de Mihai Racoviță, care adunase din țară banii pentru „doo biruri și doo bariiamlâcuri", dar uitase să îi trimită

la haznaua împărătească. Lui Antioh i se oferea astfel pretextul ideal pentru a-și pârî adversarul și a obține întemnițarea lui, scoțându-l din lupta pentru recăpătarea domniei. Deși arestat, fostul voievod a izbutit să redacteze și să facă să îi parvină sultanului un arz în care îi aducea grave învinuiri nu numai lui Antioh, ci și marelui vizir Baltagi Mehmed Pașa (25 decembrie 1704 – 3 mai 1706), acuzat că l-a schimbat în mod abuziv cu Antioh, trecând peste voința întregii Moldove. Pentru a se apăra, Baltagi îi ceru lui Cantemir să trimită cât mai mulți pârâși din țară și organiză în divanul împărătesc un răsunător proces al lui Racoviță. Virulența acuzatorilor moldoveni, deopotrivă boieri și simpli apicultori „megieși d-è lui Mihai-vodă, vasluieni tot de cei buni de gură și de pâră", care strigau cât îi țineau bojocii „Vândutu-ne-i, vândutu-ne-i la cochi vechi (mezat) ciocoilor, ca pe mascuri (porci) și ca pe oi", îi uimi pe toți pașii și agii, care văzuseră multe la viața lor. În acest fel, fostul domnitor fu condamnat să plătească din resurse proprii datoria Moldovei și fu strămutat într-o temniță și mai cumplită, la Babageafer.

Pentru moment, Antioh putea sta liniștit dinspre partea predecesorului, numai că amenințări la adresa scaunului său veneau chiar din țară. Încurajat de exemplul lui Mihai Racoviță, care din simplu spătar ajunsese pe scaunul Moldovei, și chivernisitorul Panaiotache Morona începuse să umble după domnie, bizuindu-se atât pe relațiile sale la Poartă, cât și pe banii strânși din jefuirea țării. Totodată, intrigi împotriva voievodului urzea necontenit și Iordache Ruset, nemulțumit de pierderea privilegiilor deținute în timpul primei domnii a lui Antioh. Printre altele, acesta plănuise în secret logodna unei fete a lui Ilie Cantacuzino cu un fiu al lui Brâncoveanu, gest menit să îl facă intangibil pe marele vistiernic al Moldovei, odată ce căpăta protecția directă a redutabilului voievod al Țării Românești. Dibuind aceste manevre, domnul îl aruncă în temniță pe Ruset, dar fu silit relativ repede să îl elibereze în schimbul a doar zece pungi cu galbeni. Neputința voievodului în fața marilor boieri, deveniți atotputernici, era tot mai evidentă. În plus, el nu se mai bucura nici de sprijinul necondiționat al fratelui său Dimitrie, care, nemulțumit că nu fusese răsplătit pe măsură pentru eforturile depuse în vederea recăpătării domniei de către Antioh, decisese să nu îl mai reprezinte la Poartă în calitate de capuchehaie.

Toate aceste probleme îl făcură pe Antioh să acumuleze o mare tensiune nervoasă, ce răbufnea tot mai des. De pildă, atunci când stătea ca judecător în fruntea divanului țării, voievodul, cuprins de furie,

nu se sfia să azvârle cu buzduganul în cei prezenți, ori să le adreseze vorbe de ocară chiar și înalților ierarhi. Printre altele, pe Varlaam, episcopul de Huși, Vodă l-a amenințat că avea să îi radă pletele drept pedeapsă pentru presupusele nedreptăți săvârșite în judecată. Din fericire, mânia lui Antioh nu ținea mult și el li se adresa din nou tuturor „cu glume și cu cuvinte dulci".

În ciuda numeroaselor dificultăți, în scurta sa domnie, Antioh Cantemir a înregistrat totuși două realizări notabile. Mai întâi, a reclădit din piatră biserica mănăstirii Mera, zidită din lemn de părintele său Constantin Vodă și a împrejmuit-o cu o impunătoare incintă fortificată. Până astăzi se păstrează aici portretul ctitoricesc, ce îi înfățișează pe Cantemirești, tată și fiu, în toată măreția lor. În al doilea rând, luând exemplul Academiei Domnești de la București ce funcționa prin grija lui Constantin Brâncoveanu, Antioh s-a preocupat să înființeze și la Iași o instituție de învățământ superior. În acest scop, el a invitat în capitala Moldovei, probabil pe la începutul anului 1707, mai mulți erudiți greci din cercul lui Dositei și Hrisant Notara. Unul dintre ei, ieromonahul Atanasie, i se plânge lui Hrisant, devenit de curând patriarh al Ierusalimului, de condițiile precare de lucru din școală și de lipsa cărților, rugându-l să-i expedieze operele lui Manuil Chrysoloras și ale lui Cato. Dovadă că în Academia de la Iași se studia nu numai greaca, ci, pe model polonez / occidental, și limba latină. Dincolo de greutățile inerente oricăror începuturi, inițiativa prin care Antioh îi dovedea fratelui său Dimitrie că, dacă nu era el însuși un cărturar, cel puțin se dovedea un protector al culturii, se cuvine salutată cu căldură.

Relativa siguranță a domniei pe care o avea Antioh grație marelui vizir Baltagi Mehmed Pașa s-a spulberat odată cu înlocuirea acestuia de către Çorlulu Damat Ali Pașa (3 mai 1706–15 iunie 1710), aflat în bune relații cu Mihai Racoviță, pe care l-a și eliberat imediat din temniță. Dornic să stoarcă cât mai mulți bani de la domnii principatelor române, acesta le-a trimis poruncă în aprilie 1707 atât lui Brâncoveanu, cât și lui Cantemir să participe personal împreună cu boieri, oșteni și salahori la fortificarea cetății Tighina, unde urma să se mute reședința seraschierului pe fondul creșterii amenințărilor rusești asupra Imperiului Otoman. De bună seamă, Brâncoveanu a plătit suma de care era nevoie pentru a nu trebui să se ducă el însuși în cetatea de pe Nistru, în vreme ce Antioh, dornic să facă economie, a purces cu mic cu mare într-acolo. Cum nu avea nici suficienți oșteni ori muncitori, nici bani ca să tocmească zilieri de prin partea locului, domnul

Moldovei a scos la lucru „toată curtea și boiarii cei mari și pe cei mici și toate dregătoriile". Iar apoi „de rușinea boiarilor" s-a apucat să sape și el șanțuri spre uimirea tuturor turcilor din preajmă și chiar a pașei de Bender, care, necrezându-și ochilor, exclama ironic „Aferim, bei". Nici măcar această supremă umilire nu i-a fost câtuși de puțin de folos lui Antioh, întrucât Poarta avea nevoie de galbeni, iar nu de un muncitor în plus. Așa cum aflăm din *Cronica lui pseudo-Amiras*, Ciorlulu Damat Ali Pașa a decis să îi mai dea o șansă lui Antioh, cerându-i fără sfială 130 de pungi pentru a-l menține în funcție. Cum voievodul era convins că a adus niște servicii mult prea prețioase imperiului pentru a putea fi schimbat din domnie, a refuzat, iar ordinul de mazilire a sosit implacabil la 20 iulie 1707. După o scurtă perioadă de arest în cetatea Tighinei, Antioh a fost condus sub escortă militară la Țarigrad, unde s-a alăturat fratelui său Dimitrie.

În ultimii ani, Dimitrie trecea din nou printr-o perioadă mai puțin fastă a existenței sale. În urma înțelegerii cu Brâncoveanu din 1705, fusese silit să renunțe cu inima grea la orice ambiție politică pentru a-i asigura lui Antioh tronul Moldovei. Sacrificiul fusese mare și Dimitrie îl percepea ca atare, așteptând din partea fratelui său o dovadă de recunoștință pe măsură, manifestată, în primul rând, pe plan financiar, odată ce nevoile materiale ale principelui creșteau neîncetat. Între timp familia sa sporise cu încă trei copii, Matei (n. 18 octombrie 1703), Constantin (n. 29 iulie 1705), Șerban / Serghei (n. 11 august 1706), pe lângă cele două fete, Maria (n. 29 aprilie 1700) și Smaragda (n. 14 aprilie 1701). De asemenea, lui Dimitrie îi trebuiau permanent sume considerabile de bani pentru a-și termina noua reședință, un palat pe colina Sangeaktar Yokușu din Fanar, început de socrul său Șerban Cantacuzino. Deși investise în acest palat nu mai puțin de treizeci și cinci de mii de galbeni, fostul domnitor nu apucase să ridice decât incinta exterioară a complexului, grădina și zidurile locuinței propriu-zise.

Speranțele lui Dimitrie dinspre partea lui Antioh erau însă zadarnice, întrucât fratele său nu era doar zgârcit, ci și destul de sărac, de vreme ce veniturile țării încăpeau, așa cum am văzut, pe mâinile unor boieri ca Ilie Cantacuzino sau Panaiotache Morona, ori erau folosite pentru plata datoriilor către Înalta Poartă. În consecință, era de așteptat ca Dimitrie să nu primească „nici un ban de cheltuială" de la Antioh, de purtarea căruia se plângea în dreapta și în stânga, amenințând că urma să își schimbe și el atitudinea față de cel pe care îl slujise până atunci cu deplin devotament. În aceste condiții, pentru a-și întreține

numeroasa familie, Cantemir s-a văzut nevoit să desfășoare diverse activități lucrative, nu întotdeauna compatibile cu statutul său princiar. Mai întâi, a predat lecții particulare de teorie și practică muzicală, disciplină absentă din programa școlilor otomane, unor persoane din înalta societate constantinopolitană, precum Davul Ismail Effendi, vistierul sultanului, și, respectiv, Latif Celebi, adjunctul acestuia. Pe urmă, cum „știia dzice de bine în tambură (tc. *tanbûr*, un fel de chitară cu două coarde duble și una simplă) cât nici un țarigrădean", Cantemir mergea pe la ospețele date de diverși potentați otomani, unde îi distra pe convivi cu propriile compoziții muzicale.

Mai vechea sa pasiune, muzica turcească, s-a dovedit în această perioadă deopotrivă extrem de serioasă și de acaparantă, de vreme ce, pentru a aprofunda acest domeniu, inclusiv din punct de vedere teoretic, principele a fost nevoit să renunțe temporar la celelalte interese științifice. Într-adevăr, între încheierea *Istoriei ieroglifice* (1705) și suirea sa pe tronul Moldovei (1710), Cantemir nu a mai scris nici o lucrare în vreun alt domeniu în afara muzicii, cu toate că era mai liber ca niciodată. Unica sa operă databilă în acest interval este tratatul *Kitâb-ü 'ilm-il musikî 'âlâ vedjh-il hurufât* (*Cartea științei muzicii după felul literelor*), dedicat sultanului Ahmed III, deci compus ulterior anului 1703. În cadrul acestuia, principele își propune să întreprindă o tratare teoretică a muzicii orientale, după două veacuri de absență a unei tentative similare, perioadă în care muzica turcească se emancipase complet de sub tutela celei persane. De asemenea, el urmărește să rezolve și cea mai acută problemă a muzicii din imperiu, anume absența unei notații muzicale, prin crearea unui sistem propriu bazat pe literele alfabetului turcesc. Este adevărat că încercări în acest sens existaseră atât în lumea arabă (al-Kindi, mort în 874, al-Farabi, mort în 950), cât și în cea persană (Safi al-Din, în 1294, Abd al-Kadir, în 1435) ori turcă (Abd al-Aziz b. Kamal al-Din, activ sub Mehmed II (1451–1481), Ahmed-oghlu Șükrullah), numai că ele fie se plasează într-o epocă îndepărtată de cea a lui Cantemir, fie au un caracter sporadic.

Manuscrisul autograf al lucrării lui Cantemir, păstrat la biblioteca Institutului de Turcologie din Istanbul, studiat și tradus cu multă pasiune de muzicologul Eugenia Popescu-Judetz, cuprinde două părți clar distincte, tratatul teoretic propriu-zis și o amplă culegere de melodii. Cel dintâi prezintă, rând pe rând, semnele sunetelor muzicale, practica și explicarea științei muzicii, așa cum o percepe Cantemir, o clasificare

proprie și o analiză a modurilor utilizate de otomani, structura suitei de concert (*fasl*) și execuția muzicii în funcție de gen.

Pentru a acoperi scara muzicală de două octave plus un ton a tamburei (de la re la mi), instrumentul otoman clasic, principele recurge la cele treizeci și trei de litere ale alfabetului arab, în vreme ce durata sunetelor este marcată prin cifrele 1, 2, 3, 4, 6 și 8 (1 = optimea, 2 = pătrimea, 3 = pătrimea cu punct, 4 = doimea, 6 = doimea cu punct, 8 = nota întreagă), plasate dedesubtul literei aferente notei respective. Acordul dintre valorile notelor și numărul timpilor din ritmul în care se cântă melodia se realizează prin instituirea a trei trepte ale tempoului (mare, mică și foarte mică). Nu sunt însă notate în nici un fel pauzele ori notele ornamentale.

În noua sa clasificare, Cantemir deosebește 49 de moduri muzicale, alcătuite fiecare din trei trepte fundamentale: treapta inițială, *axul cercului* (dominanta din teoria occidentală) și *finala* (tonica), caracteristică modului, cu un ton mai jos de care se plasează *complementul modului* (sensibila). Evoluția modurilor este tratată în lumina tradiției islamice, ținându-se cont de *mișcare* și *repaus*, *oprire* și *finală*.

De mare interes este și prezentarea, în finalul tratatului, a formelor muzicale practicate de otomani, pe care Cantemir le deosebește de cele propriu-zis persane. El se ocupă astfel pe larg atât de părțile suitei (*fasl*) vocale, cât și ale celei instrumentale. Dintre acestea din urmă, de cea mai mare atenție are parte *peșrev*-ul, lungă introducere melodică executată la unul sau mai multe instrumente în deschiderea suitei. Acesta cunoștea în epocă patru forme, analizate în detaliu de Cantemir, și s-a impus treptat drept cea mai atractivă formă a muzicii turcești clasice.

Cea de-a doua parte a manuscrisului lui Cantemir cuprinde 354 de piese instrumentale (318 *peșrev*-uri și 36 de *sâz semâ'îsi*), transcrise în notația proprie. Este vorba de creații ale celor mai renumiți compozitori otomani, începând din secolul XV și până în epoca sa, dar și de paisprezece piese semnate de principe însuși (Kantemir-oghlu).

Influența tratatului lui Cantemir asupra teoriei muzicale turcești ulterioare a fost durabilă, odată ce mai mulți autori de gen din secolele XVIII și XIX (Hâzâr Aga, activ sub Mahmud I (1730–1754), Hekimbașî Abdül Aziz Efendi (a doua jumătate a secolului XVIII), Abdül Baki Dede (1765–1821)) s-au inspirat din opera principelui moldovean sau măcar au avut-o în vedere. Totodată, compozițiile acestuia au continuat să circule vreme de două veacuri în lumea otomană, de unde Teodor

Burada a putut culege câteva în jurul anului 1900. Ba chiar foarte de curând, la începutul mileniului al treilea, mai mulți muzicieni occidentali și-au propus să valorifice producția muzicală cantemiriană. Astfel, în anul 2009, celebrul violonist, dirijor și compozitor catalan Jordi Savall a produs un compact disc intitulat *Istanbul. Dimitrie Cantemir (1673-1723). „Le livre de la Science de la Musique" et les traditions musiqales Séphardes et Arménienes*, ce conține melodii extrase exclusiv din *Cartea științei muzicii*.

*

* *

După mazilirea lui Antioh, domnia Moldovei i-a revenit din nou lui Mihai Racoviță, mulțumită prieteniei cu marele vizir Ciorlulu Damat Ali Pașa, dar și sumelor considerabile de bani, fie deja avansate, fie promise. Situația financiară a noului domn era însă foarte delicată, întrucât mai avea de plătit și vechea datorie, pe care fusese condamnat să o achite prin hotărârea divanului împărătesc. În aceste condiții, de îndată ce a sosit la Iași la 13 noiembrie 1707, Racoviță a decis să procedeze la o creștere semnificativă a fiscalității. Pentru a nu trezi însă nemulțumiri imediate din partea populației, a recurs la un vicleșug, anunțând mai întâi un impozit general foarte scăzut, de un leu, pe care locuitorii s-au grăbit să îl achite. Ulterior, însă toți cei care o făcuseră, în baza documentelor emise de vistierie și iscălite de boieri (pecetluiri), au fost obligați să mai dea încă cinci lei, fiecare în cuantumul aceleiași dări. Cum însă nici suma adunată așa nu a fost considerată îndestulătoare, Racoviță a extins desetina de stupi și asupra categoriilor privilegiate. Întrucât apicultura constituia una dintre principalele surse de venit pentru boieri și mănăstiri, protestele în țară au fost foarte virulente. După o primă colectare a acestei dări, domnul s-a legat „cu mare blestem și cu groaznică afurisanie", în prezența mitropolitului Ghedeon și a episcopilor, să nu mai strângă niciodată desetina din țară, iar dacă o face „să moștenească focul cel nestins și viermii cei neadormiți". Nu și-a respectat însă jurământul mai mult de câteva luni. De asemenea, în toamna lui 1708, când a văzut belșugul viilor, a mărit cu un zlot pogonăritul și a dublat la patru bani vădrăritul. Povara pentru țară era tot mai apăsătoare, de vreme ce în cursul verii Moldova fusese lovită de o invazie de lăcuste care distruseseră recolta de cereale și provocaseră izbucnirea foametei. Mai mult chiar, ignorând complet starea critică a populației, Vodă a ridicat fumăritul la doi galbeni pentru

fiecare horn. Disperați, locuitorii cei mai nevoiași s-au apucat în plină iarnă să își spargă coșurile de pe case sau să își dărâme de tot adăposturile și să plece în pribegie „suspinând și cu lacrimi plângând".

În această a doua domnie, Racoviță nu urmărea doar să strângă bani prin orice mijloace, ci să se și răzbune pe cei care contribuiseră la mazilirea și întemnițarea sa în 1705. Evident, el a încercat, înainte de toate, să obțină încarcerarea lui Antioh, cheltuind fără folos sume mari pe la Poartă, căci „nemic nu i-au putut strica". Furia neputincioasă a domnului s-a îndreptat atunci asupra boierilor predecesorului său, pe care i-a azvârlit în temniță, supunându-i la grele cazne. Ba chiar a poruncit ca postelnicul Panaiotache Morona, care îl ajutase să obțină domnia în 1703, dar trecuse apoi în slujba lui Antioh, să fie sugrumat de seimeni. Aceste acte de violență nu au avut însă efectul scontat, determinând coalizarea împotriva domnului a boierilor aparținând unor facțiuni diverse. A fost astfel nevoie de toată iscusința bătrânului Iordache Ruset, devenit din nou atotputernic, pentru a ține în frâu nemulțumirea generală ce stătea să izbucnească. În aceste condiții, mai mulți boieri și-au căutat refugiu la curtea lui Brâncoveanu, pe care îl imboldeau să dobândească de la Poartă mazilirea lui Racoviță. Inițial, voievodul Țării Românești a procedat în maniera lui caracteristică, arătând „doo obrază de prieteșug", unul către Racoviță și altul către Cantemir, numai că, ulterior, a hotărât să ia partea lui Antioh, cu care se și încuscrise.

*

* *

Între timp, Marele Război Nordic (1700–1721), ce opunea Suedia unei coaliții formate din Rusia, Danemarca-Norvegia și Saxonia-Polonia-Lituania, luase o turnură neașteptată. La sfârșitul anului 1707, regele Carol XII al Suediei (1697–1718) decisese să își deplaseze trupele de pe frontul din Saxonia către Rusia, cu scopul declarat de a cuceri Moscova. Operațiunea se dovedise însă foarte anevoioasă din pricina iernii aspre și a tacticii „pământului pârjolit" practicate de rușii lui Petru cel Mare, ce îi împiedica pe suedezi să se aprovizioneze din teritoriu cu alimentele indispensabile trupelor. În această situație, scandinavii au hotărât să își întrerupă marșul către capitala rusă și să o apuce înspre Ucraina cu scopul de a-și reface forțele. Aici urmau să facă joncțiunea cu întăririle trimise din Suedia, dar și să primească ajutoare și provizii de la cazacii hatmanului Ivan Mazepa,

care îl trădase pe Petru cel Mare și trecuse de partea suedezilor în schimbul garantării independenței propriei formațiuni statale. Însă cei 13 000 de suedezi, ce urmau să se alăture suveranului lor, au fost surprinși în deplasarea lor de armata rusă, superioară numeric (18 000), condusă de prinții Anikita Ivanovici Repnin și Alexander Danilovici Menșikov. Confruntarea desfășurată la Lesnaia (lângă Mogilev, în vestul Belarusului) la 9 octombrie 1708 s-a soldat cu pierderi grele pentru suedezii lui Adam Ludwig Lewenhaupt, dintre care numai vreo 6 000 au izbutit ulterior să se alăture trupelor lui Carol XII. În paralel, la 13 noiembrie 1708, prințul Menșikov a cucerit Baturinul, înfloritoarea capitală a cazacilor zaporojeni, jefuind-o cumplit și măcelărind întreaga populație. În acest fel, suedezii erau complet izolați și lipsiți de orice ajutor. A urmat Marele Ger din iarna 1708–1709, care, împreună cu foametea și cu alte privațiuni, a făcut ca efectivele lor să se reducă la vreo 24 000 de oameni din cei circa 53 000 care porniseră în aventura rusă. În aceste condiții, rezultatul confruntării decisive cu trupele lui Petru cel Mare părea previzibil.

Bătălia s-a desfășurat la Poltava, în centrul Ucrainei, la 8 iulie 1709, și a adus față în față efective complet inegale (circa 30 000 de suedezi și cazaci, față de 60 000 de ruși). În ciuda bravurii cu care au luptat, scandinavii au suferit pierderi grele și au fost, în cele din urmă, nevoiți să se recunoască înfrânți. Generalii Rehnskiöld și Lewenhaupt s-au predat împreună cu cei mai mulți subordonați ai lor, care au fost târâți în robie și forțați să muncească la construirea Sankt-Petersburgului. Doar Regele Carol XII, împreună cu hatmanul Mazepa și cu vreo 1 500 de oameni, au reușit să-și găsească scăparea pe teritoriul otoman, mai întâi la Vozia / Özü (azi Oceakov) și apoi la Tighina. Gestul avea grave implicații asupra Moldovei pauperizate, care trebuia să ofere alimentele necesare întreținerii noilor-veniți la Nistru, chiar dacă, teoretic, cheltuielile monarhului suedez și ale suitei sale urmau să fie acoperite din bugetul de stat al imperiului. Ba chiar lui Racoviță i s-a poruncit să îi găzduiască pe teritoriul principatului pe mai mulți refugiați cazaci sau suedezi, iar domnul s-a supus fără crâcnire, dându-le „tot gazde bune în Iași, în curțile boierești".

Totodată, succesul răsunător al lui Petru cel Mare a creat panică în rândul turcilor, care au ajuns să perceapă Imperiul Țarist drept cea mai mare amenințare pentru Înalta Poartă. În acest context, simpla învinuire de colaborare cu rușii devenea un motiv foarte solid de mazilire pentru domnitorii Moldovei. Faptul a fost abil speculat de

Constantin Brâncoveanu, care l-a pârât pe Racoviță la Poartă că se pregătește „să se închine el și țara toată la Moscal". Pe fondul neliniștii crescânde, a fost suficientă confirmarea spuselor lui Brâncoveanu de către Iusuf Pașa, seraschierul de la Tighina, și un mic incident, considerat suspect, pentru ca soarta lui Racoviță să fie pecetluită. Astfel, circa șase sute de suedezi se duseseră, în ciuda avertismentelor voievodului, să ierneze în zona Cernăuților, de unde au fost capturați de un detașament polonez, care a trecut fulgerător granița cu Moldova. Nici măcar prietenia lui Racoviță cu marele vizir Ciorlulu Damat Ali Pașa nu mai putea conta, când în joc era siguranța imperiului.

Pentru a-l pedepsi pe pretinsul trădător, în Iași au dat năvală, chiar de praznicul Sfintei Paraschiva (14 octombrie 1709), vreo cinci-șase sute de spahii în frunte cu Iusuf Pașa însuși. Era dimineață și voievodul asculta utrenia în biserica celor Trei Ierarhi. Aflând ce se petrece, a fost nevoit să părăsească în grabă sfântul lăcaș și, numai ce a ajuns la curte, a fost ridicat cu mare urgie și dus grabnic pe teritoriul turcesc, la Tighina. Acolo i s-a inventariat și confiscat averea „până într-un cap de ață", după care a fost trimis sub escortă la Constantinopol. Ba chiar în capitala imperială a fost imediat azvârlit în temnița celor Șapte Turnuri (Yedikule), în care puțini dintre cei care intrau mai vedeau vreodată lumina zilei.

Duritatea intervenției turcești împotriva domnului, altminteri fidel Porții, a produs mare tulburare în Moldova. Neliniștea și nesiguranța care domneau în rândul locuitorilor erau amplificate de faptul că desemnarea unui înlocuitor al lui Racoviță întârzia, fără ca cineva să poată ști cui urma să îi revină tronul. Deja boierii se temeau, așa cum arată Neculce, că Moldova avea să fie preschimbată în pașalâc și nu se gândeau decât cum „să fug-într-alte țări" sau „să să bejănească la munți".

V
NICOLAE MAVROCORDAT PE TRONUL MOLDOVEI – DIMITRIE CANTEMIR ÎN EXPECTATIVĂ

Circumstanțele numirii lui Nicolae Mavrocordat ca domn al Moldovei (1709). Sosirea la Iași și întronizarea – Portretul domnului. Guvernarea sprijinită pe grecii aduși din Constantinopol, conflictele cu boierii locali, politica fiscală, acțiunile în favoarea țărănimii. Problemele generate de prezența pe teritoriul Moldovei a trupelor suedeze și polone. Izbucnirea războiului între Imperiul Otoman și Rusia (1710).

Părea că sosise momentul îndelung așteptat de bătrânul Alexandru Mavrocordat pentru ca fiul său Nicolae să obțină domnia Moldovei. Înainte de toate, după pretinsa trădare a lui Mihai Racoviță turcii aveau nevoie de un om de mare încredere pe tronul de la Iași, odată ce perspectiva unui conflict militar cu rușii plana tot mai amenințător la orizont. În plus, nici concurența din partea pretendenților români nu mai era acum atât de serioasă ca altădată. Pe de o parte, Constantin Duca fusese scos definitiv din lupta pentru putere ca urmare a multelor procese cu boierii moldoveni și cu creditorii ce îl aduseseră într-o sărăcie lucie, iar, pe de alta, Antioh Cantemir, cel mai îndreptățit să recapete domnia principatului de la est de Carpați, avea și el o situație financiară precară, nefiind în stare să satisfacă pretențiile exagerate ale lacomului vizir Çorlulu Damat Ali Pașa.

Această stare de lucruri i-a permis demnitarului otoman să îi acorde domnia lui Nicolae Mavrocordat, păstrând aparențele consultării prealabile a foștilor domnitori pământeni, care aveau, teoretic, prioritate în fața unui nou-venit. Astfel, el l-a chemat pe Antioh Cantemir, cerându-i să plătească trei sute de pungi pentru numirea în scaun, în condițiile în care alți candidați la domnie ar fi fost dispuși să ofere nu mai puțin de cinci sute. Suma era cu adevărat fabuloasă pentru principele moldovean, întrucât în ultimii trei ani de domnie acesta reușise să adune doar șaizeci-șaptezeci de pungi, iar între timp situația din țară se înrăutățise simțitor. În consecință, contrapropunerea sa înaintată,

și așa cu inimă grea, lui Çorlulu Pașa a fost de doar o sută cincizeci de pungi, pe care oricum nu le-ar fi putut vărsa imediat. Ar fi trebuit să se împrumute de la creditorii din Stambul, să scrie în Moldova să i se trimită bani, iar pentru o parte din sumă să ceară păsuire de la Poartă.

Era tocmai ceea ce aștepta vizirul dornic să îi acorde domnia lui Mavrocordat, care, știind că nu era primul pe lista numirilor, era dispus să plătească atât cât i se cerea, sacrificându-și atât propriile economii, cât și, probabil, pe cele ale părintelui său. Deși cronica lui Neculce împinge cheltuielile efectuate cu această ocazie de către Nicolae la o mie de pungi, în realitate dragomanul a oferit două sute drept plocon sultanului, iar alte două sute vizirului și altor demnitari otomani. Suma uriașă, pe care Nicolae nu putea în nici un caz spera să o recupereze pe termen scurt din Moldova, vădește, pe de o parte, dorința extrem de arzătoare a acestuia de a ajunge domn și, pe de alta, cât de rentabilă devenise funcția de dragoman în mâinile Mavrocordaților. Se împlinea în fine și vechiul vis al Exaporitului, care de peste un deceniu umbla pe toate căile pentru ca odraslele sale să obțină numirea ca domni ai principatelor române. Epuizat de grijile unei vieți tumultuoase, dar și de boală, bătrânul Alexandru Mavrocordat putea închide fericit ochii, ceea ce s-a și întâmplat la 23 decembrie 1709.

Dincolo de bucuria numirii în scaun (6 noiembrie 1709), problemele ce se înfățișau înaintea noului domn erau extrem de spinoase. Înainte de toate, Nicolae nu avea nici un fel de experiență a guvernării, dat fiind faptul că funcția de dragoman nu presupunea îndatoriri executive. Totodată, deși urmărea cu atenție încă de multă vreme evoluțiile din principate, nu îi cunoștea decât vag pe acei boieri moldoveni care se nimeriseră să vină la Poartă cu vreo solie sau vreo jalbă. De asemenea, putând constata, cu astfel de ocazii, caracterul funest pentru domnitorul aflat în funcție al intrigilor urzite de aceștia, el ajunsese să nu aibă nici cea mai mică încredere în dregătorii autohtoni. Pe de altă parte, nici măcar nu putea să comunice direct cu ei, întrucât nu cunoștea limba țării, lucru la rândul său de natură să îi nemulțumească pe boieri („că Neculai-vodă moldovenește nu știè, ce era un lucru prè cu nacaz boierilor și țărâi"). În aceste condiții, singura soluție ce i se oferea lui Mavrocordat era aceea de a se înconjura de oameni de încredere, greci desigur, pe care să îi plaseze în funcțiile-cheie din Moldova, asigurându-și astfel controlul nemijlocit asupra țării. Și într-adevăr așa procedă, după cum scrie și Nicolae Muste, arătând, cu o exagerare vădit partizană, că atât de mulți au fost conaționalii lui Mavrocordat

veniți în principat, încât „rămăsese Feneriul pustiu în Țarigrad, cât numai muierile lor rămăsese; iară grec, îmblai mult până dai de vreunu acolo. Iară aice, sosind împlut-au curtea domnească, prin tote odăile, și prin târg pre la gazde". Pe de altă parte, reacția dregătorilor pământeni, indignați de pierderea privilegiilor, putea fi cu greu anticipată. În aceste condiții, era evident că noul domn trebuia să își găsească un sprijin în Moldova în rândul categoriilor inferioare ale populației, exploatate crunt de domnii anteriori, dar și de marea boierime.

Frământat de aceste probleme, Nicolae Mavrocordat a pornit spre Moldova abia în a doua jumătate a lunii decembrie 1709, imediat după ce asistase la înmormântarea părintelui său, cu toate că primise caftanul și cuca de voievod încă din 29 noiembrie. Chiar de la numirea sa, el îl trimisese la Iași pe secretarul său personal Ianache pentru a se îngriji de instalarea unor caimacami în persoana logofătului Ioan Buhuș și a hatmanului Antioh Jora și a împiedica fuga boierilor moldoveni, înspăimântați de schimbarea de domnie. Gestul nu era determinat, desigur, de afecțiunea domnului pentru membrii clasei conducătoare autohtone, ci de teama că pârile la Înalta Poartă i-ar fi putut șubrezi poziția ca domn. Cu același scop de a-i menține pe boieri în țară, Mavrocordat a luat probabil legătura și cu Constantin Brâncoveanu, cel care le acorda îndeobște adăpost fugarilor moldoveni, așa că voievodul Țării Românești a interzis în mod surprinzător intrarea pe teritoriul muntean, inclusiv cuscrului său Ilie Cantacuzino. De altfel, relațiile dintre Brâncoveanu și Mavrocordat erau excelente în epocă, de vreme ce abilul Nicolae, care înțelesese influența pe lângă Înalta Poartă a voievodului român, manifesta față de acesta cuvenita deferență și ascultare. De altfel, într-o scrisoare adresată la 9 februarie 1710 lui Hrisant Notara el îl numește pe Brâncoveanu „prea îndrăgitul nostru părinte". Și tot pentru a-și dovedi supunerea față de Brâncoveanu, Nicolae nu doar îi trimise imediat „scrisori măgulitoare" sus-menționatului Ilie Cantacuzino, pentru a-l asigura în legătură cu bunele sale intenții, ci îl numi și pe el caimacam.

Din dorința de a evita orice posibilă reacție de nesupunere a boierilor sau a locuitorilor, noul domn sosea în Moldova nu doar cu alaiul de greci țarigrădeni, ci înconjurat și de o puternică gardă personală compusă din oșteni sârbi ori arnăuți. De altfel, el poruncise ca la intrarea în principat, la Galați, să fie așteptat de întreaga țară, de la vlădică la opincă, care să i se închine. Știind dinainte cum aveau să se desfășoare lucrurile, el îi scria de pe drum, cu nedisimulată trufie, dascălului

Iacob cum că se vorbește că „îmbulzindu-se pe malurile Dunării, supușii așteaptă cu multă nerăbdare venirea“ sa. Ordinul lui Mavrocordat nu urmărea doar satisfacerea orgoliului propriu, ci mai avea încă două alte explicații. Astfel, pe de o parte, el urmărea încă de la început să le dea foarte clar de înțeles boierilor că trebuiau să se aștepte la o domnie autoritară, în timpul căreia nu vor putea să-și facă de cap în țară, ci vor fi nevoiți să se supună voinței domnitorului. Pe de altă parte, aducerea la Dunăre a oamenilor sărmani, ce urmau evident „să se plângă de nedreptățile și jafurile“ pe care le săvârșise „asupra lor Mihai Vodă, vrăjmașul săracilor“ (Nicolae Mavrocordat către Hrisant Notara, 28 ianuarie 1710), dar și alți dregători de frunte ai țării, justifica, în mare parte, măsurile represive împotriva boierilor plănuite de noul domnitor.

Dincolo de aceste intenții, sosirea lui Mavrocordat la Galați a fost una măreață, întrecută doar de intrarea triumfală în capitala Moldovei, „cu mare pofală, cu alai împărătesc și cu iscusite podoabe“. Obișnuit cu fastul ceremoniilor imperiale otomane, Nicolae își propunea să le reproducă, cel puțin la scară mai mică, în principatul pe care îl conducea. Contrastul dintre sărăcia țării și strălucirea domniei era însă mai mult decât evident.

Pe 25 ianuarie 1710, de îndată ce sosi la Iași, Mavrocordat se îndreptă cu tot alaiul către biserica Sf. Nicolae Domnesc, unde mitropolitul Ghedeon săvârși slujba de ungere. Pe urmă, toți cei prezenți se deplasară la curte, unde se dădu citire beratului împărătesc, al cărui conținut, complet neobișnuit, produse o puternică impresie în rândul asistenței. Sultanul îl lăuda pe noul domn în primul rând pentru că era „slugă dreaptă din părinți“. Criteriile de numire a voievozilor din principatele române suferiseră deja o radicală și ireversibilă mutație.

La doar treizeci de ani, noul domnitor era un bărbat matur ce impunea prin înfățișarea solemnă. De statură mijlocie, mai degrabă corpolent, Nicolae purta o barbă lată, deasă, tunsă cu grijă, astfel încât să îi lase descoperită partea de jos a obrajilor, dar să se ridice apoi până aproape de mustața îngustă, încovoiată, ce făcea pereche cu smocul de păr de sub buzele subțiri. Sprâncenele foarte fine și arcuite rimau cu cearcănele de sub orbitele ochilor. Privirea pătrunzătoare, vicleană, impunea respect și ținea la distanță.

Domnul avea deja o familie numeroasă, întrucât se căsătorise încă dinaintea vârstei de douăzeci de ani cu Cassandra Cantacuzino, fiica lui Dumitrașcu Vodă, domnul Moldovei (1673–1674, 1674–1675,

1684–1685), nimeni altul decât nașul de botez al lui Dimitrie Cantemir. Aceasta îi dăruise un fiu, pe nume Scarlat (născut la 16 aprilie 1701), și o fiică, Ruxandra (12 mai 1702), dar răposase de timpuriu. În consecință, dragomanul contractase un nou mariaj cu Pulcheria Tzoukis, descendenta unei familii nobile de la Constantinopol, care, la rândul ei, îi născuse alți doi copii: Marioara, (2 septembrie 1706) și Alexandru (20 martie 1708).

Imediat după încheierea festivităților de întronizare, Mavrocordat a trebuit, conform uzanțelor, să numească dregătorii cu ajutorul cărora avea să conducă țara. Din dorința de a nu intra încă de la începutul domniei în conflict deschis cu boierii autohtoni, el le-a acordat unora dintre aceștia demnități importante (Ion Buhuș, mare logofăt, Neculai Costin, mare vornic al Țării de Jos, Ion Sturdze, mare vornic al Țării de Sus, Ilie Catargi, mare spătar, Ilie Cantacuzino, mare vistier). Oamenii de încredere ai voievodului, sosiți cu el de la Constantinopol sau pripășiți de mai demult prin Moldova (postelnicul Ramadan, marele comis Hristoverghis, căminarul Spandonache, cămărașul Sculie), au primit funcții mai mici însă numai ei aveau acces liber la voievod, care se sfătuia cu ei în luarea tuturor deciziilor importante pentru țară. În ceea ce îi privește, dregătorii moldoveni nu puteau intra nechemați la domn, iar Mavrocordat știa să le închidă repede gura, neacceptând nici un fel de familiaritate cu ei („și desfătări, voroave de glume, nemic nu se făcè înaintea lui“). Mai mult chiar, domnul se hotărâse să taie răul din rădăcină, pedepsind în mod exemplar orice abuz sau act de nesupunere al boierilor. Astfel, zlotașii (arendașii de impozite) care încasaseră în mod samavolnic adaosul de patru lei al „pecetluirilor“ lui Mihai Vodă au sfârșit în temniță, în caz că nu au înapoiat banii. Aceeași soartă au avut-o și vornicul Ion Sturdze ori spătarul Ilie Cantacuzino, la numai șapte zile de la numirea lor în primul divan domnesc, în urma unor acuzații nu tocmai clare. Ba chiar slugerul Gavriil Costachi și postelnicul Ioniță Nenul Rață au primit o usturătoare corecție publică pentru vina de a fi maltratat și încarcerat un grec în perioada tulbure de după mazilirea lui Mihai Racoviță („deci i-au pus la scară, de i-au bătut câte cu doo sute de toiege la cur“).

Departe de a fi rodul mâniei necontrolate de moment, așa cum susțin cronicarii moldoveni („la mânie aprig, numaii nu ținè prè mult“, „numai mânia ce o avè strica celi bune a lui“), astfel de decizii erau, în realitate, bine calculate, urmărind să le dea de înțeles boierilor că domnul nu este dispus să accepte nici o greșeală. Totodată, ținându-i în închisoare

pe cei mai înverşunaţi adversari ai săi, Mavrocordat îi împiedica să își țeasă în voie intrigile şi să îl pârască la Poartă. Aşa a procedat, de pildă, cu vornicul Iordache Ruset „învrăjbitoriul de domni", prins că uneltea împotriva sa, pe care nu l-a mai slobozit din temniță câtă vreme s-a aflat pe tron, cu toate că l-a pus să plătească destule pungi (douăsprezece după unele surse, treizeci după altele) pentru eliberarea sa. Într-adevăr, închiderea boierilor şi obligarea lor de a-şi răscumpăra libertatea constituiau o importantă sursă de venit atât pentru vistieria țării, cât şi pentru caseta privată a domnului, iar Mavrocordat nu s-a sfiit să recurgă din plin la această soluție, în condițiile politicii de relaxare fiscală pe care decisese să o aplice.

În vădit contrast cu predecesorii săi Constantin Duca, Mihai Racoviță sau chiar Antioh Cantemir în cea de-a doua domnie, Nicolae Mavrocordat a manifestat o deosebită grijă față de contribuabilul de rând, pe care şi-a propus să îl uşureze de povara fiscală insuportabilă şi să îl protejeze de abuzurile zlotaşilor. Astfel, el a reintrodus *rupta* cu cele patru sferturi, extinzând-o şi pentru categoria mazililor şi a anulat pogonăritul pe păpuşoi, dare ce pricinuise multă suferință în rândurile săracilor. De asemenea, a pronunțat mai multe sentințe prin care decidea restituirea impozitelor încasate ilegal şi dispunea aplicarea de sancțiuni pentru cei vinovați de săvârşirea de abuzuri. Totodată, i-a slobozit din temniță pe mulți oameni nevoiaşi închişi pentru datorii şi a obținut un firman împărătesc ce împiedica samavolniciile creditorilor turci împotriva populației din Moldova. Ba chiar i-a silit, tot în baza unui firman, şi pe negustorii turci să achite cornăritul pe boi, cot la cot cu crescătorii de animale din Moldova. Cuvântul lui Mavrocordat cântărea, aşadar, mult mai greu pe lângă autoritățile otomane decât cel al oricărui domn pământean, iar fostul dragoman nu ezita să ceară „favoruri" spre binele țării. De asemenea, pentru a avea controlul direct asupra colectării impozitelor, el i-a încredințat supervizarea acesteia tălmaciului său, Sculie cămăraşul, care ținea şi o contabilitate în greceşte. Dincolo de fidelitatea față de domn, acesta, laolaltă cu căminarul Spandonache şi cu alți intimi ai lui Mavrocordat, aveau grijă să își facă parte din banii adunați din țară, exact la fel cum procedaseră anterior boierii români însărcinați cu strângerea dărilor.

De prisos să mai spunem că această situație era de natură să stârnească şi mai mult furia dregătorilor moldoveni, lipsiți de principala lor sursă de înavuțire. La sporirea acestui sentiment au contribuit şi numeroasele soluții pronunțate de voievod în favoarea „mojicilor"

în procesele cu boierii ori întemeierea de „slobozenii", sate libere în preajma hotarelor, unde își puteau găsi adăpost țăranii fugiți de pe moșiile de care erau legați. S-a ajuns astfel ca boierii să nu mai stea deloc pe gânduri și să pribegească care încotro („Lupul ficiorul lui Gavriliță, Catargiu, Manolachi Rusăt Vornicul, Constantin Costachi comisul, Dumitrașco Racoviță hatmanul și alții mai de jos fugir-în Țara Ungurească. Banul Zmucilă, Luca visternicul, Rugină, Abăza, Dedul spătar, Mireștii, ficiorii lui Iordache vornicul Rusăt fugir-în Țara Leșească"), iar jalbele la Poartă să se țină lanț. Dincolo de remarcabilul umanism pe care îl vădește, politica lui Mavrocordat în favoarea oamenilor simpli, năpăstuiți de soartă, și ostilă celor puternici nu era de natură să asigure o bună guvernare a Moldovei, într-o epocă în care boierii erau singura forță capabilă să participe la viața politică.

O altă problemă extrem de spinoasă cu care se confrunta Nicolae Mavrocordat era prezența la Tighina a regelui Carol XII al Suediei și a aliaților lui cazaci. Aceștia, ca și adepții poloni ai regelui pribeag Stanislav Leszczynski (1704–1709, 1733–1736), socoteau Moldova propria moșie pe care o puteau exploata și jefui după bunul plac. Iar domnul țării nu putea acționa deschis împotriva lor, întrucât se bucurau de sprijinul Înaltei Porți, căreia abia așteptau să i se plângă dacă pretențiile lor, tot mai deșănțate, nu erau pe deplin satisfăcute. În aceste condiții, nu-i rămânea decât să le arate pe față deplină prietenie, iar pe ascuns, să-i pârască la Stambul pentru neajunsurile pricinuite Moldovei. Așa a procedat, de pildă, în cazul lui Józef Potocki, voievodul de Kiev (1702–1744), refugiat în urma bătăliei de la Poltava în Transilvania, de unde, împreună cu oștenii rămași fideli, urma să traverseze Moldova ca să i se alăture monarhului suedez. Aflând de sosirea lui Potocki, domnul Moldovei i-a trimis în întâmpinare mai mulți boieri, în frunte cu Nicolae Costin, bun vorbitor de polonă. A doua zi el însuși i-a ieșit în cale lui Potocki și l-a condus până la curte, unde i s-a adresat într-o frumoasă limbă latină („din cuvinte alese și împodobite"), ba chiar i-a dăruit un bidiviu moldovenesc. Așteptările magnatului polon erau însă cu totul altele, de vreme ce i-a solicitat lui Mavrocordat un împrumut bănesc consistent și o mie de ialovițe (vaci îngrășate pentru carne) drept hrană pentru cei trei mii de ostași ce îl însoțeau. Cum domnul a refuzat, invocând sărăcia din țară și lipsa acordului în acest sens al autorităților otomane, oamenii lui Potocki au găsit de cuviință să-și procure de unii singuri cele necesare traiului („nu rămânea nime, nici cu bou, nici cu vacă, nici cu stupi, nici cu fânețe, nici cu pâine").

Ba chiar, constatând cât de dulce era viața în Moldova, unde se găsea și băutură din belșug, aceștia nu și-au mai urmat stăpânul la Tighina, ci s-au pripășit pe acolo, provocând grave tulburări în țară („veniia leșii și aicea în Iași, pe la cârciume, de se îmbăta, umblând cu săbiile zmulte: răniia, bătea, pe mulți și omorâia pen târg"; „multe bătăi și morți se făcea"). Cum Mavrocordat nu putea asista nepăsător la purtările militarilor polonezi, conflictul cu Potocki a izbucnit în mod inevitabil. De îndată ce a ajuns de la Tighina la Poartă, cu scopul de a-i convinge pe turci să declare război Rusiei, voievodul de Kiev a înaintat numeroase denunțuri împotriva domnului Moldovei, sprijinite și pe mărturiile regelui Carol XII. Temându-se de trecerea considerabilă de care se bucura acesta din urmă pe lângă sultan, Mavrocordat a căutat cu orice preț o împăcare, scriindu-i suveranului mai multe epistole pline de umilință („*ad regias advolutus pedes humillime obsecro*", „*servitutem meam offerendo clementiam Regiae Vestrae Maiestatis sublimissime imploro, quam usque ad ultima vitae meae momenta omni integritate promereri totis viribus conabor*"). Interesele celor două părți rămâneau însă fundamental divergente, așa că orice reconciliere nu putea fi decât temporară și de fațadă. Monarhul suedez urmărea prin toate mijloacele declanșarea unui război ruso-otoman și considera Moldova datoare să îi satisfacă orice solicitare, în vreme ce Mavrocordat conștientiza dezastrul financiar pe care l-ar fi provocat principatului pe care îl conducea și, implicit, lui personal, izbucnirea unui conflict militar la granițele Moldovei.

Evoluțiile precipitate de la Poartă aveau însă să întreacă cele mai sumbre așteptări ale domnului moldovean. Chemările atât de insistente ale suedezilor, cazacilor ori polonilor la război, ce nu își găsiseră nici un ecou sub viziratele lui Çorlulu Damat Ali Pașa (3 mai 1706 – 15 iunie 1710) și, respectiv, Köprülü Numan Pașa (16 iunie 1710 – 17 august 1710), au fost imediat ascultate odată cu ascensiunea în cea mai importantă funcție administrativă a războinicului Baltagi Mehmed Pașa (18 august 1710 – 20 noiembrie 1711). La nici trei luni de la numirea sa, acesta a convocat, la 9 noiembrie 1710, o ședință a divanului imperial, cu scopul precis de a declara război Rusiei. Încrezători în propriile forțe armate și bizuindu-se atât pe ajutorul tătarilor hanului Devlet Ghirai (1699–1702, 1709–1713, 1716–1717), prezent și el la întâlnire, cât și pe cel al suedezilor și polonilor, turcii nu au ezitat să provoace la luptă Imperiul Țarist.

Pentru succesul campaniei era însă absolut necesară asigurarea fidelității absolute, dar și a competenței militare a domnilor țărilor române, pe teritoriul cărora se preconiza că aveau să se desfășoare destule operațiuni militare. Iar legăturile tainice ale lui Constantin Brâncoveanu cu rușii ajunseseră la cunoștința oficialilor otomani, temători că, în cazul în care ar fi constatat superioritatea militară a trupelor lui Petru cel Mare, domnul Țării Românești nu ar fi ezitat să treacă de partea țarului. Pe de altă parte, Brâncoveanu rămânea extrem de util Porții prin disponibilitatea sa aproape nelimitată de a participa la giganticul efort de război. Fără să crâcnească, principele valah acceptase să plătească în 1710 cinci sute optzeci de pungi (două sute optzeci avans din haraci și trei sute pentru a răspunde nevoilor militare ale imperiului), dar și să trimită o sută cincizeci de care cu materiale pentru lucrările de la cetatea Vozia, să procure cinci sute de cai pentru oastea turcească ori să facă rost de lemnul necesar construirii a cincizeci de ambarcațiuni militare și a unui pod peste Dunăre. Cea mai bună soluție apărea în aceste condiții numirea pe scaunul de la Iași a unui adversar neîmpăcat al lui Brâncoveanu, capabil nu doar să supravegheze orice mișcare a acestuia, ci și să acționeze rapid și ferm în cazul oricărei tentative de trădare.

Din acest punct de vedere Mavrocordat nu era omul potrvit, nu doar pentru că întreținea în epocă relații prietenești cu domnul de la București, ci și pentru că era un străin, nou-venit la gurile Dunării, neștiutor al limbii și al dedesubturilor politicii din principate. Nici măcar pe tronul de la Iași nu răspunsese pe de-a-ntregul așteptărilor Înaltei Porți, refuzând cu fermitate susținerea logistică a trupelor suedeze sau polone. Totodată, fostul mare dragoman nu avea nici un fel de experiență militară și nu era în stare să asigure concordia necesară în țară într-o perioadă de război, odată ce se se afla în conflict deschis cu mai toți boierii moldoveni. Erau, ca atare, reunite suficiente temeiuri pentru înlocuirea sa din domnie, decisă în întâlnirea divanului din 14 noiembrie 1710.

VI
CANTEMIR ȘI MAVROCORDAT FAȚĂ ÎN FAȚĂ. CANTEMIR LA CÂRMA MOLDOVEI

Condițiile numirii lui Dimitrie Cantemir ca domn al Moldovei. Plecarea grabnică înspre Iași. Complet surprins de înlocuirea sa, Mavrocordat se confruntă cu protestele boierilor locali nemulțumiți de guvernarea sa. Întâlnirea de la Galați dintre Cantemir și Mavrocordat, care se angajează solemn să nu acționeze unul împotriva celuilalt; nici unul nu se ține de cuvânt. Pentru a scăpa de pedeapsa stabilită de sultan pentru spolierea Moldovei, Mavrocordat se refugiază în reședința ambasadorului Franței. Politica internă a lui Dimitrie Cantemir. Temeiurile alianței cu Rusia; negocierile în vederea stabilirii condițiilor acesteia – diploma de la Luțk (13 aprilie 1711). Degringolada din țară în condițiile războiului iminent. Teama principelui că turcii aveau să afle despre trădarea sa și să îl debarce înaintea sosirii rușilor în Moldova. Petru cel Mare trece Nistrul, Cantemir le anunță boierilor alianța cu Rusia, dă o proclamație către țară și recrutează trupe. Petru cel Mare ajunge la Iași; portretul țarului, liniile generale ale politicii sale. Petreceri la curte, plimbări prin Iași. Sub presiunea cancelarului Golovkin, boierii accceptă domnia ereditară pentru Cantemirești. Armata rusă se confruntă cu lipsa de provizii și insuficiența efectivelor. Operațiunile militare din zona Prutului. Încercuiți în tabăra de la Stănilești, rușii cer pace; condițiile încheierii acesteia. Cucerirea inutilă a Brăilei de către Carl-Ewald von Rönne și Toma Cantacuzino. Bilanțul și implicațiile campaniei rusești de la Prut.

În ultimii ani, cu toate că nu înceta să nutrească vise de mărire, principele Dimitrie trebuise să se resemneze cu imposibilitatea obținerii domniei din pricina absenței resurselor financiare necesare pentru a sătura lăcomia sultanului și a acoliților lui. Mai mult chiar, în familia Cantemir avea mereu prioritate Antioh, ca unul care urcase deja în două rânduri pe tronul Moldovei. Cu toate acestea, Dimitrie continua să urmărească cu cea mai mare atenție evoluțiile politice din sud-estul Europei, în dedesubturile cărora căuta să pătrundă mulțumită relațiilor privilegiate întreținute cu unii demnitari otomani. Invitându-i în

frumosul său palat din Fanar, ispitindu-i cu un pahar de vin, băutură oprită de legea islamică, și delectându-i prin interpretarea unor piese muzicale la tambur, Dimitrie izbutea să le câștige încrederea, făcându-i să-și deschidă sufletul și să îi dezvăluie multe dintre tainele împărăției. Iar ceea ce auzea de la ei în anul 1710, pe fondul deteriorării rapide a relațiilor dintre Poartă și Imperiul Țarist, făcea să îi mijească în suflet un licăr de speranță. În această perioadă, printre cei mai statornici oaspeți ai lui Cantemir se număra fostul său elev în ale muzicii turcești, aga Davul Ismail, devenit între timp capuchehaia hanului tătar Devlet II Ghirai. Știind că acesta nu îi refuza nimic trimisului său la Stambul, principele „cădzut-au cu rugăminte la acel turcu Smail-efendi să grăiască hanului, și hanul împărăției, să-l facă domnu în Moldova". Evident că la cuvintele meșteșugite Cantemir a știut să adauge cu dibăcie și o răsplată de „câteva de mii de galbeni". Suma era desigur cu totul modestă în comparație cu plocoanele oferite îndeobște sultanului ori vizirilor, dar pentru hanul tătar, neobișnuit cu astfel de „atenții", era cât se poate de ademenitoare. Devlet avea însă și alte motive să ia partea lui Cantemir. Tatăl său, Constantin Vodă, se dovedise în tot cursul domniei sale un aliat de nădejde și chiar un prieten al tătarilor, de care îl lega poate și originea familiei. În condițiile confruntării cu sorți de izbândă nesiguri ce se prefigura între Turcia și Rusia era nevoie, mai mult ca oricând, de un domn a cărui credință să fie mai presus de orice bănuială.

Existau însă și alte argumente ce pledau în ochii turcilor în favoarea lui Cantemir. Cu toate că era creștin, el manifestase interes și chiar dragoste față de cultura otomană, integrându-se în lumea constantinopolitană, astfel încât mulți turci îl considerau, într-o anumită măsură, drept unul de-ai lor. Totodată, principele era socotit a avea experiența militară necesară în vremuri de război, ca urmare a participării sale la luptele dintre otomani și austrieci încheiate cu dezastrul de la Zenta.

În plus, odată convins hanul tătar, numirea lui Cantemir era ca și obținută, de vreme ce sultanul punea mare preț pe sfaturile lui Devlet Ghirai, cel mai bun cunoscător al manevrelor militare rusești din zona limitrofă Imperiului Otoman și un aliat fidel al turcilor. Fără a sta mult pe gânduri, Ahmed i-a acordat lui Cantemir în 14/23 noiembrie titlul de domn al Moldovei, înveșmântându-l personal într-o cabaniță din blană de zibelină și poruncindu-i să pornească fără întârziere înspre scaunul său. Graba generată de confruntarea militară iminentă cu Rusia a fost atât de mare, încât noul domn a plecat către Moldova întovărășit doar de zece-douăzeci de apropiați și lipsit de însemnele puterii (tuiuri,

sangeac) ori de tabulhaneaua (fanfara militară), ce însoțea îndeobște alaiul domnesc. Primise însă însărcinarea de a recurge la orice stratagemă pentru a-l captura pe Constantin Brâncoveanu și „a-l trimite viu sau mort la Constantinopol". Părea că după peste șaptesprezece ani de la scoaterea sa din domnie ca urmare a intrigilor voievodului Țării Românești, Cantemir putea obține, în sfârșit, îndelung așteptata răzbunare pentru suferințele îndurate.

Într-adevăr, evenimentele s-au derulat cu o iuțeală incredibilă, astfel încât nici foarte bine informatul Mavrocordat nu a prins de veste ce îl aștepta. Lipsit de orice grijă, în dimineața zilei de 25 noiembrie 1709, el a convocat divanul pentru a judeca mai multe pricini, fără a ști că tocmai atunci intrau în Iași capugiul turc cu firmanul de mazilire și Dumitru Saraciul, omul de încredere al lui Cantemir, ce aducea scrisorile de numire a unor caimacami până la sosirea acestuia din urmă în capitala Moldovei. Fără a aștepta informarea domnului cu privire la destituirea sa, Saraciul s-a îndreptat înspre beciul curții domnești, în care era încarcerat Iordache Ruset și, lovind „lăcata cu băltagul", l-a eliberat pe fostul mare vornic și i-a înmânat scrisorile de căimăcămie. Gestul îmbrăca o valoare simbolică, marcând triumful boierilor autohtoni asupra regimului represiv instaurat de Nicolae Mavrocordat. Văzând una ca asta, grecii țarigrădeni au dat fuga la stăpânul lor și, năvălind în divan, i-au adus la cunoștință cele întâmplate. Cuprins de panică, Mavrocordat a întrerupt ședința de judecată și s-a ridicat să plece. Chiar la poartă, a dat peste capugiul care, fiindu-i prieten, a renunțat la citirea publică a firmanului de mazilire, predându-i-l doar voievodului.

Situația în care se găsea Nicolae Mavrocordat era acum foarte delicată, de vreme ce la schimbarea din funcție a domnilor exista obiceiul ca supușii ce se socoteau nedreptățiți să își manifeste în mod violent nemulțumirea, iar voievodul destituit supărase pe mulți prin politica sa. Astfel Iordache Ruset, spurcat la gură cum era, nu contenea să îi adreseze lui Mavrocordat vorbe de ocară. Ba chiar, probabil tot el pusese la cale și manifestațiile de protest ale celor oprimați de fostul domn. De asemenea, profitând de degringolada creată, el cutezase chiar să îl îmboldească pe paharnicul Dabija să se înfrupte din bănetul strâns de Mavrocordat în cămara vistieriei.

Salvarea lui Nicolae a venit însă de la Dimitrie Cantemir, care, cunoscând trecerea de care se bucura fostul dragoman pe lângă Înalta Poartă, scrisese în țară „să nu s-atingă nime de cinstea lui Neculai-vodă

sau de oamenii lui, ce cu mare cinste, ca pe un domnu, de toate ce i-ar trebui pe la pornitul lui nemic să-i lipsească". Dincolo de protecția oferită de Cantemir, fostul domn a făcut față situației cu o deosebită prudență și luciditate. Mai întâi, pentru a contracara acțiunile de protest regizate de Iordache Ruset, și-a mobilizat susținătorii, determinându-i să iasă în calea oficialilor turci țipând: „mare neajuns ne face împărăția prin mazilirea acestui domn, care ne cârmuia cu mare dreptate". Totodată, de teamă să nu fie pârât la Poartă, el a încercat pe toate căile să amelioreze măcar în ceasul al doisprezecelea relațiile cu boierii autohtoni. Astfel, în momentul în care aceștia îl petreceau la plecarea sa din Iași (26 noiembrie 1709), el îi asigura necontenit de bunele sale intenții „jurându-să că n-au avut gând rău nici spre boieri, nici spre țară".

Pentru a nu avea probleme la Poartă, cel mai important era pentru Mavrocordat să păstreze raporturi cordiale cu noul domn. În acest scop, în loc să își continue deplasarea înspre Constantinopol, așa cum îi pretindeau oamenii lui Dimitrie Cantemir, el s-a oprit vreme de două zile la Galați pentru a aștepta sosirea succesorului său. Motivul aparent al întâlnirii îl constituia clarificarea sorții pe care o avuseseră hârtiile doveditoare ale plății haraciului către Poartă, ce se spunea că încăpuseră pe mâinile lui Cantemir. Deși dispunea și de alte soluții pentru a dovedi îndeplinirea la timp a obligațiilor financiare față de Imperiu, ca, de pildă, confirmarea pașei de Bender, Mavrocordat ținea neapărat să discute cu principele român. Dorința sa era cu totul neobișnuită, întrucât domnul mazilit și cel numit în funcție se evitau întotdeauna cu multă grijă, mai ales că de cele mai multe ori uneltiseră deschis unul împotriva celuilalt („că alți domni nu mai stau să să împreune, după ce se mazilescu, ce fug unul de altul, să-ș scoață ochii"). Ba chiar, trecând peste orice reguli protocolare, Mavrocordat se duse neinvitat „la gazda lui Dumitrașco-vodă" pentru a-i înainta succesorului său niște propuneri foarte concrete: se angaja din proprie inițiativă să nu îl pârască la Poartă și să umble exclusiv după domnia Țării Românești atât timp cât va fi trăit Dimitrie Cantemir, solicitându-i, în schimb, să se abțină de la a-l denunța la Stambul și să împiedice orice demers de acest fel venit din partea boierilor. Într-adevăr, de-a lungul întregii domnii Mavrocordat fusese permanent stăpânit de teama de a nu fi reclamat la Poartă, chemându-i în mai multe rânduri pe boieri pentru a le arăta câte neajunsuri le pricinuiesc pârile nu doar domnilor învinuiți, ci și dregătorilor și țării. Pe de altă parte, el nu făcuse aproape nimic pentru a elimina cauzele denunțurilor prin ameliorarea relațiilor cu boierii

moldoveni. Totodată, făgăduiala sa că avea să revendice tronul de la București nu era de natură să îi creeze o prea mare satisfacție lui Cantemir, care își percepea domnia în Moldova ca pe o etapă preliminară ocupării scaunului Țării Românești. Oferta lui Mavrocordat era însă formulată în așa fel încât să nu poată fi refuzată. Ca atare, ambii domni se angajară solemn să respecte înțelegerea convenită, cu toate că în realitate aveau cu totul alte intenții.

Astfel, la puțin timp după ce ajunse la Stambul, Mavrocordat, care se simțea protejat de pactul încheiat cu Cantemir, începu să îl învinuiască pe domnul Moldovei că i-a slobozit din temniță pe boierii favorabili rușilor, pe care el îi închisese. Într-adevăr, în condițiile conflictului militar cu Imperiul Țarist cea mai gravă acuzație ce se putea aduce cuiva era pactizarea cu inamicul, numai că în acea perioadă credința lui Cantemir era pentru turci mai presus de orice îndoială, iar alte învinuiri Mavrocordat nu avea cum să îi aducă. Nevrând să se lase nici el mai prejos decât adversarul său, Dimitrie a constituit o mare „delegație" a boierilor moldoveni nemulțumiți de guvernarea predecesorului său și i-a trimis la Poartă cu pâra. Pentru a produce o impresie cât mai puternică, aceștia „ș-au aprins rogojine în capu" și i-au ieșit în cale sultanului atunci când se ducea să asiste la serviciul divin în geamia imperială. Tot acest scenariu corelat cu gravitatea acuzațiilor de spoliere a țării confirmate de un arz trimis de pașa de Bender l-au determinat pe Ahmed III să fie necruțător și să dispună imediat arestarea fostului mare dragoman.

Mavrocordat avea însă mult prea mulți amici în capitala otomană ca să nu fie imediat prevenit în legătură cu soarta ce îl păștea și să nu-și ia toate măsurile de precauție. Pe unul dintre acești binevoitori fostul dragoman și-l făcuse prieten în timpul domniei sale în Moldova. Este vorba de Pierre Puchot, senior de Clinchamp și marchiz Des Alleurs (1643–1725), care fusese numit la 7 noiembrie 1709 ambasador al Regelui Soare pe lângă Poartă în locul contelui Charles de Ferriol. Ca să ajungă la post, a plecat din Transilvania, unde își îndeplinise misiunea diplomatică anterioară, și a trebuit să străbată Moldova. Înainte de a intra în principat, la trecerea Carpaților prin Maramureș, marchizul și-a pierdut toate bagajele în adâncurile unui lac înghețat, ajungând într-o situație jenantă pentru un diplomat. A fost însă salvat de ospitalitatea exemplară a lui Mavrocordat, dornic să își îmbunătățească relațiile cu reprezentanții Franței la Constantinopol, extrem de tensionate pe vremea mandatului lui Ferriol. Domnul l-a trimis în

întâmpinarea oficialului francez pe Nicolae Costin „vornicul cel mare de Țara de Gios și pentru limba lătinească", i-a oferit găzduire într-una dintre cele mai confortabile case boierești din Iași și, evident, l-a primit cu toată curtoazia, promițându-i să îl recomande fratelui său Ioan Mavrocordat, pe atunci mare dragoman al Porții. Deplina satisfacție a marchizului în legătură cu tratamentul de care se bucurase în Moldova rezultă fără putință de tăgadă dintr-o scrisoare adresată regelui Ludovic XIV de la Tighina, în 23 martie 1710: „nu mă pot îndeajuns felicita de buna și onorabila primire din partea principelui Moldovei la ieșirea din munții îngrozitori. [...] El m-a ajutat în toate chipurile până acum". Ba chiar, pentru a-și exprima recunoștința și a beneficia în viitor de sprijinul Mavrocordaților pe lângă Înalta Poartă, Des Alleurs și-a sacrificat unul dintre puținele cadouri de protocol rămase după accidentul din munții Maramureșului, dăruindu-i lui vodă „o tabacheră de aur costând 22 de ludovici", iar apoi i-a trimis și „două haine de brocart".

Știind că reprezentantul Franței îi era îndatorat, domnul mazil nu a ezitat ca, aflat la ananghie, să îi ceară protecție și găzduire în reședința sa, așa cum obținuse odinioară Dimitrie Cantemir de la fostul ambasador Charles de Ferriol. Diplomatul francez nu a putut refuza, cu toate că nu era foarte convins de amenințarea ce plana asupra vieții lui Mavrocordat, după cum rezultă dintr-un alt raport adresat suveranului francez de la Istanbul, în 10 mai 1711: „această împrejurare [...] nu va avea, după cât se pare, consecințe rele pentru persoana sa, ci îl va costa doar câteva pungi". Rupt de intrigile politice și retras în liniștea ambasadei franceze, Nicolae își putea face acum un bilanț al experienței „dacice" și trage concluziile care se impuneau. Sentimentele ce îl stăpâneau în această perioadă erau, în primul rând, dezamăgirea și amărăciunea. Pe deplin convins că „le-a arătat (supușilor) prin vorbe și prin fapte o bunăvoință părintească și că nu a crutat nici o osteneală și nici un ban ca să refacă țara lor cumplit pustiită", Mavrocordat aștepta recunoștința acestora, dar, în realitate, a avut parte doar de „dușmănie", așa cum îi scria pe un ton confesiv, la 20 ianuarie 1711, unui prieten rămas necunoscut, lăsând la o parte jargonul diplomatic destul de convențional ce caracterizează multe dintre epistolele sale. Explicația acestui comportament al moldovenilor o găsește într-o „aplecare plină de zel către cele rele cuibărită în neamul dacilor [...] din pricina căreia au izbucnit mereu răzmerițe împotriva domnilor și s-au iscat certuri și dezbinări între ei". În dorința de a depăși criza sufletească pe care i-o provocase nerecunoștința moldovenilor, fostul domn

recurgea la reazemul credinței, exprimându-și nădejdea că „Dumnezeu care le vede pe toate" „îi va hărăzi lui ușurarea situației, iar celor ce nu i-au recompensat binefacerile le va acorda plata răutății". Totuși, nu putem să nu remarcăm că viziunea unilaterală a lui Mavrocordat, ce nu considera că ar fi trebuit să își reproșeze și el ceva, nu era de natură să conducă la o ameliorare a relațiilor cu boierii români în viitoarele sale domnii.

*

* *

Între timp, Dimitrie Cantemir ajunsese la Iași încă de la 10 decembrie 1710. Intrarea sa în capitala Moldovei fusese una simplă, în vădit contrast cu fastul ce caracterizase ceremoniile de întronizare a predecesorului său Nicolae Mavrocordat. Cum noul domn era lipsit de orice însemn al puterii (tuiuri, sangeac), în fruntea alaiului pășea un turc ce purta „o ghigă lungă de lemn". Modestia cortegiului lui Cantemir era doar parțial compensată de primirea făcută de boieri și norod, ce ieșiseră în calea domnului în afara Iașilor, aducând cu ei și o fanfară militară (tabulhanea). În tovărășia tuturor acestora, Dimitrie se îndreptă către biserica Sf. Nicolae Domnesc, unde mitropolitul Ghedeon îi rosti molitva de domnie. Urmară ceremoniile de la curte, unde se dădu mai întâi citire firmanului împărătesc, după care proaspătul voievod luă cuvântul. Discursul său a fost unul memorabil atât din punctul de vedere al articulării retorice, cât și al programului de guvernare propus. Din succintul rezumat păstrat în *Cronica Ghiculeștilor* aflăm că Dimitrie Cantemir a pledat în primul rând pentru solidaritate și concordie deplină în vremurile de restriște ce așteptau țara în condițiile izbucnirii războiului dintre ruși și turci. Pentru el, în acel moment singura șansă a Moldovei o reprezenta unirea întregii boierimi în jurul său. În schimbul credinței, el le promitea reprezentanților clasei conducătoare autohtone că „pe boierii mai bătrâni îi va cinsti ca părinți, pe cei de o vârstă cu el ca frați, iar pe cei mai tineri îi va iubi cu dragoste părintească". Îndelunga și atenta observare a vieții politice din Principate îl determinase pe Cantemir să înțeleagă că nimic nu era posibil în absența „unirii boierești" și, ca atare, să le propună fruntașilor țării un pact de neagresiune în vederea salvării Moldovei.

Mai mult sau mai puțin convinși de cuvântarea înflăcărată a tânărului domn, boierii s-au perindat cu mic cu mare prin fața sa, sărutându-i mâna și poala, după obicei, iar Cantemir i-a răsplătit pe unii doar cu vorbe bune, iar pe alții și cu caftane (în primul rând pe caimacami).

În lumina ideilor înfățișate în discursul ținut la înscăunare, Dimitrie procedă peste numai trei zile (13 decembrie 1710) la alcătuirea sfatului domnesc din boieri pe loialitatea cărora credea că se putea bizui în marea răsturnare pe care o pregătea, întrucât de unii era legat prin relații de rudenie, iar pe alții îi știa ostili Înaltei Porți. În prima categorie intrau Lupu Costache, fiul lui Lupu Bogdan, cumnatul lui Cantemir, devenit mare vornic al Țării de Jos, ori Ioan Neculce, căsătorit cu Maria, fiica lui Lupu Bogdan, nepoată de soră a lui Cantemir, numit mare spătar. Într-adevăr, autorul *Letopisețului Țării Moldovei* a fost de-a lungul întregii domnii a lui Dimitrie adevăratul „chivernisitor" al țării, lucru cu care el însuși se mândrește în cronica sa, unde notează fără falsă modestie „iar mai de credință și mai ales toate trebile domniei era după mine Ioan Niculce vel-spătar". În scurt timp voievodul a numit în funcția-cheie de mare vistiernic pe un alt membru al aceleiași familii, anume Ștefan Luca, cumnatul lui Ion Neculce.

Sistemul conducerii familiale instaurat de Cantemir era însă fundamental diferit de cel al predecesorilor săi în scaunul Moldovei, care urmăreau în acest mod jefuirea concertată a țării în folosul propriului clan. Pentru noul domn, neatins de patima înavuțirii („lăcomie nu avè mare"), dominația familiei sale era pusă în slujba nobilului obiectiv al eliberării țării de sub opresiunea otomană. Pe de altă parte, chiar dacă era adeptul unui regim de autoritate personală, fiindcă nu deținea deloc experiență administrativă, Cantemir se vedea silit să încredințeze treburile țării, cel puțin într-o primă fază, unor oameni de încredere.

În ceea ce îi privește pe ceilalți boieri, de care nu era personal legat, se cade remarcată prezența în sfat cu însemnata dregătorie de vel-logofăt a lui Nicolae Costin, fiul cronicarului decapitat fără milă de tatăl lui Dimitrie, răposatul domn Constantin Cantemir. Numirea lui Nicolae, la rândul său un cărturar de seamă, în această înaltă demnitate pecetluia încheierea unei reconcilieri istorice între familiile rivale ale Cantemireștilor și Costineștilor. Dincolo de afinitățile spirituale dintre cei doi bărbați, Dimitrie avea neapărată nevoie să îi atragă de partea sa pe numeroșii boieri din partida prin tradiție „filo-polonă" și în orice caz antiotomană condusă de Nicolae Costin. Acest lucru era impus în mod imperios și de excluderea de la orice demnitate a liderului celeilalte mari facțiuni boierești, Iordache Ruset, a cărui versatilitate și al cărui oportunism, bine cunoscute lui Cantemir, îl făceau incompatibil cu planurile domnului de eliberare a Moldovei de sub turci.

Totodată, principele urmărea să capteze nu doar bunăvoința marilor boieri, ci și pe aceea a tuturor celor ce aveau un cuvânt de spus în viața politică a Moldovei. Astfel, spre deosebire de predecesorul său Nicolae Mavrocordat, extrem de rezervat și de distant în relațiile cu autohtonii, Cantemir îi primea pe mai toți cei care îi cereau o audiență, ascultându-le cu luare aminte păsurile („Că așè se arăta de bun și de blând! Tuturor ușe deschisă și nemărețu, de voroviè cu toți copiii") și căutând, pe cât îi stătea în putință, să le rezolve problemele. Dovadă a acestei purtări stau numeroasele acte date în scurta sa domnie în favoarea categoriilor sociale defavorizate sau a oamenilor sărmani (breasla mișeilor calici din Roman, breasla cioclilor din Iași, popii din Iași, „jupânesele sărace" rămase văduve, Alexandra și Maria, Toader blănarul etc.).

Mai mult decât pe săraci, Cantemir căuta să și-i apropie pe reprezentanții clasei de mijloc din Moldova, pe sprijinul cărora și-ar fi putut rezema domnia în cazul izbucnirii unor conflicte cu boierii cei mari. În acest scop, el a redus la jumătate dăjdiile impuse mazililor (boierii mici lipsiți de dregătorii) și a desființat desetina de stupi, oferind o mare înlesnire boierimii mici ce își obținea o bună parte din venituri din apicultură.

În paralel, principele era preocupat să sporească și să garanteze veniturile domniei, aflate permanent în criză de fonduri. În consecință, el a obținut de la patriarhul Ierusalimului Hrisant Notara anularea închinării unor mănăstiri bogate din Moldova, precum Bistrița, Probota, Tazlău, obligate, în schimb, să plătească o dare anuală fixă către vistieria domnească. O altă vastă operațiune inițiată de Cantemir a fost cea de recuperare a robilor țigani aparținând domniei, acaparați în ultimul timp de marii boieri.

Semnele încercării de instalare a unui regim de autoritate personală erau, încă de la începutul domniei, mai mult decât evidente, lucru de natură să stârnească mânia marilor boieri deprinși să îi joace pe degete pe voievozii de dinainte. Ca atare, izbucnirea unor conflicte cu aceștia era inevitabilă, iar, pentru a nu da semne de slăbiciune, Cantemir nu era dispus să tolereze nici un act de nesupunere. În dorința de a oferi un exemplu usturător, menit a împiedica pe viitor orice formă de neascultare, domnul a poruncit executarea sumară a lui Ion Buhuș, biv vel-logofăt, care nu își îndeplinise sarcina de a merge la Putna de unde să procure lemnul necesar pentru construirea unui pod peste Dunăre la Isaccea („Ocarnică faptă! Pentru pricină mică, au omorât pre boiariu mare", notează Nicolae Costin, ostil politicii lui Cantemir).

Duritatea pedepsei aplicate de Cantemir era însă determinată de necesitatea imperioasă a realizării concordiei naționale depline în ajunul confruntării decisive dintre ruși și turci, ce ar fi putut aduce dezrobirea Moldovei de sub jugul otoman. Riscându-și nu doar scaunul de domn și viitorul politic, ci și viața pentru a obține eliberarea țării, Dimitrie se simțea îndreptățit să solicite sacrificii de la toți moldovenii și, în primul rând, de la fruntașii boierimii. Gestul său, atât de surprinzător pentru un observator extern, de a părăsi tabăra otomană și a trece de partea marii puteri creștine de la Răsărit nu s-a datorat nici pe departe unei hotărâri pripite de moment, ci a fost rodul unui vechi plan, îndelung cumpănit.

Temeiurile ce l-au împins pe Cantemir să facă această opțiune curajoasă, dar riscantă trebuie căutate în înșiși anii petrecuți în inima Stambulului și în înțelegerea profundă a sistemului otoman și a politicii Imperiului față de principatele române. Chiar și o privire superficială asupra evoluției raporturilor dintre Turcia și Moldova arată că, de-a lungul timpului, Imperiul nu numai că sporise considerabil cuantumul haraciului și al celorlalte obligații în bani sau în natură către Poartă, dar mai și anexase părți importante din teritoriul Moldovei (Bugeacul, în 1484, Tighina, în 1538). Totodată, numirea domnilor Moldovei se făcea în ultimul timp direct de către Poartă, având drept criteriu fundamental sumele de bani achitate de diverșii pretendenți la domnie. Ba chiar, dorința de a obține și mai mulți bani era un motiv suficient pentru a mazili un voievod. Această înăsprire a regimului otoman în principate mergea în paralel cu decăderea Imperiului, ale cărei semne erau tot mai evidente pentru un observator avizat. Pacea de la Karlowitz (1699) consfințise pentru prima dată în istorie pierderea de către Înalta Poartă a unor posesiuni atât de vaste în Europa (Ungaria, Transilvania, Podolia, Peloponezul, insula Lefkada, o parte a litoralului Dalmației). În plus, Cantemir avusese ocazia să asiste personal la degringolada trupelor otomane în bătălia de la Zenta (1697), putând constata slăbiciunile majore ale unei armate până de curând atât de redutabile. În schimb, biruința repurtată de ruși la Poltava (1709) sporise considerabil prestigiul militar internațional al Imperiului Țarist, perceput de mulți drept viitorul hegemon al Europei răsăritene. Speranțele că Petru cel Mare i-ar fi putut elibera din robia otomană încolțiseră nu doar în rândul popoarelor subjugate din Balcani (bulgari, sârbi, greci), ci și al boierimii din principate, favorabile în mare parte unei alianțe cu rușii („atunce trăgè toată creștinătatea bucuria și nădejdea creștinilor, adec-a mosca-

lilor“ scrie Neculce, care se face purtătorul de cuvânt al entuziasmului general ce domnea în Moldova).

În concluzie, la baza deciziei lui Cantemir de a trece de partea Rusiei au stat deopotrivă temeiuri patriotice și personale. Obținând eliberarea de sub apăsătoarea dominație otomană, Moldova ar fi redevenit un principat independent în vechile lui fruntarii istorice (de la Marea Neagră la Carpații Păduroși, de la Carpații Orientali la Nistru) și și-ar fi redobândit prosperitatea pe care i-o asigurau în mod firesc numeroasele resurse exploatate în mare parte de Imperiul Otoman. Totodată, în urma schimbării regimului politic, Cantemir ar fi putut câștiga domnia pe viață și chiar lăsa tronul moștenire urmașilor.

Pentru îndeplinirea acestor planuri atât de ambițioase era însă necesară aplicarea cu o deosebită dibăcie a unei strategii puse la punct până în cele mai mici detalii. Dimitrie trebuia să câștige înainte de toate încrederea Rusiei, care îl socotea o unealtă docilă a turcilor, fără a deștepta însă nici cea mai mică suspiciune din partea Porții. În consecință, el a început să acționeze în acest scop încă dinaintea numirii sale în scaunul Moldovei, atunci când a intrat personal în legătură cu ambasadorul Rusiei pe lângă Înalta Poartă Piotr Andreevici Tolstoi (1701–1713). Așa cum putem deduce din cuvintele adresate de însuși Cantemir lui Petru cel Mare într-o epistolă din septembrie 1721: „fiind la Constantinopole, nu am călcat făgăduințele pe care le-am făcut excelenței sale Piotr Andreevici Tolstoi, ceea ce pot mărturisi însuși Dumnezeu și Excelența sa“, principele se angajase probabil în acea perioadă să susțină cauza Rusiei pe lângă oficialii otomani cu care întreținea relații. Desigur, discuțiile cu plenipotențiarul țarului la Constantinopol s-au desfășurat în cel mai deplin secret, astfel încât conținutul lor a rămas între patru pereți. Totuși, simplul contact cu reprezentantul principalului dușman al Turciei era de natură să îl facă pe Cantemir suspect în ochii adversarilor săi ce îi supravegheau cu luare-aminte orice mișcare. De regulă excelent informatul Nicolae Mavrocordat susține într-o scrisoare adresată unui confident la 3 septembrie 1711, la puțin timp după trecerea lui Cantemir de partea rușilor, că „Dimitrie, robul din Sciția [tătar, n.n.] [...] plănuise de multă vreme cele ale trădării“. Nu este de bună seamă exclus ca Mavrocordat să fi intuit unele dintre planurile lui Dimitrie Cantemir înainte ca el să fie urcat pe tronul Moldovei, dar este mult mai probabil ca fostul dragoman să fi tras această concluzie ulterior, urmărind dârzenia și iscusința cu care a acționat domnitorul român.

Dincolo de discuțiile purtate la Constantinopol cu ambasadorul rus, pentru a-l convinge pe țar de sinceritatea dorinței sale de a se alia cu Imperiul Creștin de la Răsărit, Cantemir trebuia să aducă servicii concrete Rusiei în noua sa calitate de principe al Moldovei ce se bucura de încredere deplină din partea Porții. Și, într-adevăr, prin intermediul capuchehaiei sale la Stambul, Iane Cretanul, el a izbutit să transmită repetat lui Petru cel Mare scrisorile lui Piotr Andreevici Tolstoi, încarcerat în temnița celor Șapte Turnuri (Yedikule), împreună cu tot personalul ambasadei (cam la vreo 70 de oameni) încă din momentul în care Poarta declarase război Rusiei. Principele avusese însă grijă ca în prealabil să obțină permisiunea oficialilor otomani de a întreține corespondență cu rușii cu scopul declarat de a le afla tainele și a le transmite Porții. Chiar dacă poate fi considerat imoral din punctul de vedere al eticii comune, acest joc dublu, desfășurat cu multă abilitate, reprezenta pentru Cantemir singura soluție de a-și atinge scopul nobil al eliberării Moldovei de sub tirania otomană.

Pe de altă parte, nici moldovenii nu erau deloc convinși de sinceritatea intențiilor lui Cantemir de a îmbrățișa cauza creștină, ba chiar îl considerau un om de casă al sultanului. Dovadă stau pârile împotriva lui Cantemir pe care le trimiteau lui Petru cel Mare atât Constantin Brâncoveanu, pregătit să treacă de partea muscalilor, în eventualitatea în care aceștia i-ar fi biruit pe turci, cât și mai mulți boieri moldoveni filoruși în frunte cu marele hatman Antioh Jora și chiar cu mitropolitul țării Ghedeon. Toți aceștia îl avertizau cu fermitate pe țar că Dimitrie „este ca și unu turcu și ține cu turcii". Pentru moment domnul avea chiar interesul de a lăsa să planeze în rândurile compatrioților incertitudinea cu privire la intențiile sale reale ca să nu fie dat în vileag la Poartă ca infidel și, în consecință, mazilit înaintea perfectării definitive a alianței cu Rusia. Astfel, atunci când a convocat sfatul pentru a-i consulta pe boieri în legătură cu poziția pe care s-ar fi cuvenit să o adopte moldovenii în cazul conflictului iminent dintre Înalta Poartă și Imperiul Țarist, principele i-a lăsat pe aceștia să vorbească, fără a exprima un punct de vedere personal. Această atitudine a fost de natură să îi nedumerească pe dregătorii moldoveni, care, trăgând concluzia că domnul „ține cu turcii", s-au pronunțat, în ciuda așteptărilor sale, în favoarea unei tactici pline de oportunism: „care parte a birui, cu aceea să ție". Evident însă cei câțiva apropiați ai lui Cantemir prezenți în sfat îi cunoșteau planurile și i le susțineau, dar nu au intervenit, văzând reținerea voievodului.

Aceasta se datora în cea mai mare parte faptului că, deși războiul dintre cele două imperii fusese declarat formal încă la data de 9/20 noiembrie 1710, la începutul lui 1711 negocierile secrete dintre Cantemir și Rusia erau în plină desfășurare. Acestea fuseseră inaugurate de misiunea de recunoaștere în Moldova a grecului din Cefallonia, Gheorghios Polykalas, medicul țarului, care i-ar fi înaintat lui Dimitrie, conform informațiilor oferite de fiul său Antioh, propuneri „extrem de avantajoase". Amintita inițiativă a lui Petru cel Mare constituia pentru domnul român garanția că poate da curs fără teamă vechilor sale planuri de alianță cu rușii în vederea înlăturării dominației turcești. Lui Cantemir îi rămânea numai să obțină prin negocieri cu reprezentanții țarului condiții cât mai favorabile atât pentru țara Moldovei, cât și pentru el în situația intrării principatului în sfera de influență a Rusiei.

Acest deziderat a fost pe de-a-ntregul atins grație unei serii de misiuni diplomatice secrete încredințate unor intimi ai voievodului. Este vorba, mai întâi, de trimiterea, în iarna lui 1711, a căpitanului Pricopie la țar cu oferta extrem de tentantă de a ridica o oaste de 20 000 de moldoveni în cazul în care Petru cel Mare, ce nu dispunea de efective suficiente pentru campania antiotomană, ar fi fost de acord să o întrețină financiar. Au urmat apoi tratativele purtate de voievod la Iași cu Sava Vladislavovici din Raguza (astăzi Dubrovnik în Croația), emisarul special al lui Petru cel Mare pentru chestiunile balcanice. Cum între cele două părți nu existau divergențe majore, iar accelerarea încheierii înțelegerii devenise imperioasă atât pentru Moldova, cât și pentru Rusia, Cantemir l-a trimis la începutul lunii aprilie la țar pe vistierul Ștefan Luca, cumnatul lui Neculce, cu scopul de a definitiva alianța cu Imperiul Țarist. Concretizată nu sub forma unui tratat, ci a unei diplome emise de Petru cel Mare de la Luțk (astăzi în nord-vestul Ucrainei), unde se afla în acel moment (13 aprilie 1711), aceasta satisfăcea toate pretențiile lui Cantemir.

Domnul intra laolaltă cu țara Moldovei sub oblăduirea maiestății sale imperiale, trebuind, în schimb, să presteze un jurământ de credință, mai întâi în taină, cel mai târziu până la sfârșitul lunii mai 1711, iar apoi, la intrarea armatelor rusești în principat, în mod public. În acel moment Cantemir era dator să realizeze și joncțiunea propriilor trupe cu efectivele militare rusești, supunându-se ordinelor lui Petru cel Mare și utilizându-și experiența militară în folosul victoriei creștinilor.

În schimb, monarhul rus îi garanta domnia pe viață și transmiterea ereditară pe linie masculină a puterii în cadrul familiei sale. Totodată, Dimitrie căpăta prerogativele unui monarh absolut („toată puterea cârmuirii va fi în mâna domnului Moldovei"). Își putea exercita autoritatea deplină asupra „tuturor și fiecăruia dintre boierii moldoveni", care erau „datori a se supune poruncii domnului" și deținea exclusivitatea competențelor judecătorești („toată legea și judecata să fie ale domnului"). De asemenea, orașele Moldovei erau considerate proprietatea personală a voievodului, care dispunea în mod liber de veniturile principatului.

În urma trecerii sub protecția țarului, Moldova își reîntregea teritoriul, revenind la „vechea ei hotărnicire" „între râul Nistru, Camenița, Bender, cu tot ținutul Bugeacului, Dunărea, granițele țării Muntenești și ale Transilvaniei și marginile Poloniei". Totodată, rușii se angajau ca, în caz de necesitate și numai cu acordul prealabil al domnului, să întrețină din resurse proprii garnizoane de apărare a Moldovei, după cum în timpul războiului cu turcii făgăduiau să acorde subsidii pentru trupele moldovenești.

În situația nefericită a înfrângerii oștilor țariste de către Poartă, principele Cantemir beneficia de dreptul de refugiu pe teritoriul Rusiei, unde el și descendenții săi urmau să primească o rentă viageră îndestulătoare. Totodată, în schimbul palatelor și proprietăților sale din Constantinopol el trebuia să primească altele de o valoare echivalentă la Moscova.

În forma mai sus prezentată, diploma de la Luțk constituia un succes deplin pentru Cantemir. Prin mijlocirea autorității țarului, el dobândea ceea ce altfel nu ar fi putut niciodată obține: domnia pe viață, transmisibilă descendenților săi, și o putere absolută pe care nu o deținuse nici unul dintre marii domnitori din trecutul Moldovei. Singurul impediment ce stătea în calea impunerii regimului de autoritate personală, de multă vreme visat de Cantemir, îl constituia dorința lui Petru cel Mare ca prevederile diplomei de la Luțk să fie aprobate de boierimea moldoveană. Acest deziderat era aproape imposibil de atins, în condițiile în care nici unul dintre marii boieri, învățați să conducă țara peste capul domnitorilor, nu era dispus să renunțe de bunăvoie la acest privilegiu.

În aceste condiții, soluția cea mai convenabilă pentru domn o constituia ascunderea față de boieri a unora dintre prevederile diplomei de la Luțk și, respectiv, prezentarea denaturată a altora, astfel încât

să reușească întrunirea consensului lor deplin pentru alianța cu Rusia. O idee despre modul în care a procedat domnitorul ne putem face confruntând textul original al actului de la Luțk cu rezumatul său din cronica lui Neculce, indiferent dacă istoricul a fost indus și el în eroare sau s-a făcut în lucrarea sa purtătorul de cuvânt oficial al lui Cantemir. Înainte de orice, principele a găsit de cuviință să modifice complet prevederile referitoare la drepturile boierilor și chiar să născocească altele, cu mult mai favorabile decât cele anterior în vigoare în Moldova. Astfel, în cazul intrării Moldovei în sfera de influență a Rusiei, dregătoriile ar fi fost acordate pe viață („pre boieri să nu-i mazilească domnul din boierie păn la moarte"), iar voievodul nu ar fi avut dreptul să condamne nici un boier la pedeapsa capitală decât cu acordul tuturor celorlalți boieri și chiar al mitropolitului („Domnul pe boieri să nu fie volnic a-i pierde, orice greșală ar face, fără sfatul tuturor și fără iscălitura mitropolitului"). Totodată, dregătorii moldoveni ar fi fost protejați de orice amenințare asupra privilegiilor lor venită din partea nobililor ruși („Din moscali să nu s-amestece la boieriile Moldovii, nici să s-însoare în țară, nici moșii să cumpere"). De prisos să precizăm că toate aceste pretinse prevederi nu constituiau decât niște născociri ale lui Cantemir, doritor să îi determine pe boieri să accepte domnia ereditară în familia sa ca o compensație pentru pretinsa creștere și garantare a propriilor privilegii. Și totuși, în ciuda tuturor eforturilor lui Cantemir, reacția multora dintre boieri a fost virulent negativă. Este adevărat că, fiind puși în fața faptului împlinit, chiar și Iordache Ruset și oamenii lui au trebuit să accepte pentru moment situația, dar, atunci când Petru cel Mare și suita sa au intrat în Iași, ei s-au dat de ceasul morții pentru a obține de la contele Golovkin anularea domniei ereditare pentru Cantemirești.

Oricum, cunoscând caracterul recalcitrant al unor boieri, Dimitrie a amânat să le dezvăluie încheierea alianței cu rușii pentru momentul în care trupele țariste urmau să ajungă la fruntariile Moldovei. Perioada cuprinsă între acordarea diplomei de la Luțk (13 aprilie 1711) și sosirea rușilor la Nistru (24 mai 1711) a fost una de maximă tensiune și angoasă pentru Cantemir. Aflat atât de aproape de a-și vedea visul cu ochii, domnul român era în același timp conștient că totul se putea nărui de îndată, dacă turcii aflau de hainirea sa și hotărau să îl mazilească. Domnul nu dispunea de forțe suficiente pentru a ține piept nici măcar unui detașament otoman trimis din raiaua Tighinei să îl ridice și să îl conducă la Stambul. Această neliniște permanentă

îl făcea pe voievod să nu mai aibă încredere în nimeni și să se teamă de absolut orice.

Neliniștea sa era sporită și de degringolada pe care o pricinuiseră în țară și chiar în capitală pregătirile pentru un război cu rezultat incert ce avea să se desfășoare pe teritoriul Moldovei. Mulți dintre boierii cei mari părăsiseră Iașii fără acordul voievodului pentru a se pune la adăpost pe parcursul războiului („au și purces [...] în răsipă la codri, în bejenii, cine încotro au socotit, mai vârtos boierimea la munte"). Totodată, trupele din jurul voievodului, cu excepția a cinci-șase steaguri de lefegii și a seimenilor de la curte, se împrăștiaseră, deoarece nu își mai primiseră soldele de multă vreme. Situația părea într-adevăr fără ieșire, întrucât în vistieria domniei nu se aflau mai mult de zece pungi, iar zlotașii (colectorii de impozite), profitând de situația tulbure din țară, preferau să fugă cu banii pe care îi adunaseră în loc să îi predea la vistierie. Ca să nu rămână cu totul fără apărare, Cantemir, care ajunsese să socotească cu multă zgârcenie până și ultimul bănuț, i-a a ales pe cei mai vrednici o sută de seimeni (mercenari ce alcătuiau garda domnească) împreună cu două căpetenii de încredere (bulucbași) și le-a plătit lefurile în schimbul prestării unui jurământ solemn de credință. Măsura s-a dovedit una cu două tăișuri, întrucât a determinat izbucnirea imediată a unei revolte a restului seimenilor rămași neplătiți, pe care voievodul a potolit-o cu greu prin uciderea cu buzduganul a căpeteniilor acestora. Mai mult, vremurile de restriști generaseră o reducere drastică a comerțului din capitală, unde alimentele nu doar că se scumpiseră dramatic, dar erau și foarte greu de găsit.

Rămas singur într-o țară devenită incontrolabilă, Cantemir urmărea cu înfrigurare mișcările de trupe ale turcilor și rușilor. Armata otomană de circa 50 000 de oameni condusă de marele vizir Mehmed Baltagi Pașa pornise din Constantinopol încă de la 29 martie 1711, cu scopul de a ajunge la Isaccea, unde urma să facă joncțiunea cu trupele aliate: tătari, suedezi, poloni și, desigur, modestele efective ale lui Cantemir care primise și el poruncă să se deplaseze la Dunărea de Jos. Din fericire pentru voievodul român, care căuta tot felul de pretexte pentru a amâna îndeplinirea ordinului în cauză, turcii făcură un lung popas la Adrianopole (între 8 aprilie și 12 mai), după care se puseră lent în mișcare pe ruta Karnobat – Provadia – Bazargic (Dobrici) – Medgidia – Babadag – Isaccea. În ciuda acestei întârzieri, presiunile asupra domnului român de a coborî către Dunăre erau tot mai mari, iar pretextele oferite de el pentru tărăgănarea deplasării,

tot mai puțin convingătoare. Se ajunsese chiar ca turcii aflați în Iași să se adune în fața reședinței voievodului, țipând și ocărându-l că s-a hainit, fiindcă nu pornea cu oastea în ajutorul vizirului. Pentru a salva aparențele, Cantemir își întinsese corturile la sud de Iași, pe șesul Bahluiului, „din jos de mormânturile jidovesci", lăsând impresia că și-ar fi început marșul înspre Dunăre și îi trimitea vizirului scrisori în care îl asigura că a purces la drum. Îi era însă teamă mai mult ca oricând ca turcii să nu îi dibuiască adevăratele intenții.

Grăitor pentru îngrijorarea permanentă ce îl stăpânea pe atunci pe domn este următorul episod ce putea să îl coste scump. Dornic să scape cât mai repede de balgiii (negustorii de miere) turci pripășiți prin Iași, care l-ar fi putut oricând denunța la Poartă, Cantemir îi scrisese repetat pașei de Bender, cerându-i să îi ridice din capitală, sub pretextul că nu le poate garanta securitatea în cazul unui atac inopinat al unui detașament rusesc. Când, în sfârșit, pașa s-a decis să îi dea ascultare voievodului, trimițând un agă cu vreo treizeci de turci pentru a-i conduce pe conaționalii lor la Tighina, Cantemir a fost cuprins de panică, socotind „că-i vine mazilia" ca urmare a unei pâri a fostului vornic Iordache Ruset. Fără a căuta să afle adevăratele intenții ale turcilor, domnul a dat poruncă puținilor oșteni pe care îi mai avea să îi prindă pe necredincioși și, dacă aduceau cu ei firmanul de mazilire, să îi răpună până la unul. Trimișii lui Cantemir îi găsiră pe turci dormind fără grijă pe un câmp, îi legară fedeleș și chiar îl uciseră pe unul care opusese rezistență. Putură astfel captura și scrisorile pe care le avea asupra lui aga și care, evident, se refereau la ridicarea din Iași a balgiilor, iar nu la mazilie. Pentru a salva situația, Cantemir a trebuit să își folosească din plin atât abilitățile diplomatice, cât și precarele resurse financiare. Din puținii bani rămași în vistieria țării el i-a dăruit o mie de taleri agăi, care s-a angajat să susțină cauza voievodului pe lângă pașa de Tighina. Totodată, domnul a scris o lungă epistolă la Poartă, în care își justifica acțiunea prin teama de incursiunea neașteptată a unui „podghiaz moshicesc". Răspunsul primit de la Stambul a fost mai mult decât liniștitor pentru voievod: „să fie fără de grije, că n-are nici o vină, măcar și pre toți de i-ar fi tăiat, că au fost vina lor, pentru ce au vrut să mâie noaptea pre câmpu la vreme de nepace". Încrederea înalților oficiali otomani în credința domnului român era încă neștirbită.

Între timp, Petru cel Mare își definitivase planul operațiunilor militare antiotomane (7 mai 1711), a căror conducere o încredințase feldmareșalului Boris Petrovici Șeremetev și generalului maior Vasili

Vladimirovici Dolgoruki. Conform acestuia, trupele rusești trebuiau să traverseze Nistrul, evitând Tighina, și, împreună cu aliații lor moldoveni și munteni, să se îndrepte înspre podul ridicat de turci peste Dunăre la Isaccea, împiedicându-i pe aceștia să treacă fluviul. Țarul nu părea dispus să aloce foarte multe efective militare pentru această campanie (cel mult 30 000 de oameni), bizuindu-se în mare măsură pe ajutorul pe care urmau să i-l acorde atât moldovenii lui Cantemir și muntenii lui Brâncoveanu, cât și popoarele balcanice, ce nutreau speranța eliberării de sub dominația otomană. Pentru ridicarea la luptă a acestora, Rusia desfășurase în ultimii ani o intensă activitate coordonată de același Sava Vladislavovici din Raguza. Prin intermediul agenților săi secreți, dar și al unei bogate corespondențe expediate liderilor religioși și laici ai comunităților creștine din Balcani, Imperiul Țarist îi îndemna pe aceștia la revoltă, promițându-le un sprijin militar consistent. Totodată, la 25 februarie 1711, Petru cel Mare lansase o proclamație în limba latină în cuprinsul căreia își justifica războiul împotriva Imperiului Otoman și prin dorința de a le ușura situația fraților de credință „greci, români, bulgari și sârbi, care din pricina religiei lor au cunoscut o adâncă nenorocire" și „gem asupriți sub jugul barbarilor".

Ampla operațiune inițiată de Rusia a provocat izbucnirea, numai la auzul punerii în mișcare a trupelor rusești, a două răzmerițe, una în Muntenegru, iar alta în Herțegovina. De asemenea, numeroase cete de sârbi trecuseră Dunărea și se grăbeau să se alăture țarului eliberator. Pe de altă parte, dependența trupelor rusești, cu mult inferioare numeric celor ale otomanilor și ale aliaților acestora, de un ajutor îndepărtat și nesigur le făcea extrem de vulnerabile și risca să compromită din start succesul campaniei lui Petru cel Mare. În plus, armata țaristă nu dispunea de un sistem propriu de aprovizionare bine pus la punct, bazându-se în mare parte pe zahereaua promisă de versatilul Constantin Brâncoveanu.

Relativ rapid, la 24 mai 1711, trupele rusești ajunseră la Nistru, pe care îl traversară prin vadul de la Rașcov. În scurt timp (30 mai) moldovenii le deschideau de bunăvoie, ca unor eliberatori, porțile cetății Soroca, pe care, cu numai câteva zile în urmă (25 mai), o apăraseră cu îndârjire împotriva turcilor și a polonilor. De îndată ce a aflat de intrarea muscalilor în Moldova, Cantemir a trimis un curier în tabăra lor (26 mai) pentru a solicita protecție militară împotriva unui eventual atac otoman. Abia la cel de-al doilea apel al voievo-

dului, efectuat peste numai o zi (27 mai) prin intermediul căpitanului Pricopie, trimis anterior în misiune la țar, rușii au răspuns pozitiv. Brigadierul Gavril Ivanovici Kropotov în fruntea a 3 000 de călăreți ruși, însoțit de 500 de moldoveni din polcul (regimentul) lui Apostol Ghigheciu, pornea spre Iași cu scopul de a asigura protecția domnului moldovean. Pentru moment lui Cantemir i se lua o piatră de pe inimă. „Deci Dumitrașcu vodă dacă au văzut veniți acei moscali cu Cropotul i-au părut bine ca când au văzut pe Dumnezeu cu mii de îngeri", notează sarcastic Nicolae Costin...

Ca o ironie a sorții, chiar în clipa în care Kropotov se pregătea să treacă Prutul, Cantemir primea firman de la vizir „să încalece să margă să prindză pe Brâncovanul-vodă", putând conta pe ajutorul oricâtor tătari i-ar fi fost de trebuință. Pentru scurt timp, voievodul nu putu să își ascundă dezamăgirea că înverșunatul său inamic scăpa din nou nepedepsit pentru neajunsurile pe care i le pricinuise. Hotărârea sa era însă de mult luată, nu mai exista cale de întoarcere: el alesese să riște totul pentru țelul nobil al dezrobirii Moldovei. Zadarnic unii binevoitori, ce cunoșteau ura nutrită de Cantemir împotriva domnului Țării Românești, îl sfătuiau „să scrie să să întoarcă moscalii înapoi și să mergem [...] să prindem pre Brâncovanul".

Nestând nici o clipă pe gânduri, voievodul îi cheamă la el pe puținii mari boieri ce mai rămăseseră în Iași (vel-logofătul Nicolae Costin, vel-vistiernicul Ilie Catargi, vornicii Ioan Sturdze și Iordache Ruset) pentru a le aduce la cunoștință încheierea alianței cu rușii și condițiile, evident trunchiate, în care se făcuse aceasta. Potrivit hatmanului Neculce, prezent și el la întâlnire, atunci când au aflat decizia voievodului, mai toți cei prezenți au răsuflat ușurați, grăind „Bine ai făcut, măria ta, că noi ne temèm că te-i duce la turci și așè avem gând că, de te-om vedè că mergi la turci, te-om părăsi și ne-om închina la moscali." Numai veșnic nemulțumitul Iordache Ruset nu își putu reține un comentariu plin de oportunism politic, dar și de clarviziune: „Te-i can grăbit, măria ta, cu chematul moscalilor. Să fii mai îngăduit, măria ta, pănă' li s-ar fi vazut puterea, cum l-è merge."

După câteva scurte explicații date boierului recalcitrant, Cantemir părăsi adunarea și porni în întâmpinarea trupelor rusești. De la Zagarancea, unde traversară Prutul, voievodul îl conduse pe brigadierul Kropotov și pe oștenii săi înspre sud, de-a lungul apelor Jijiei și Bahluiului, până nu departe de capitală, la Podul lui Bâtcă, unde rușii își instalară tabăra. Prin intermediul ofițerului său, țarul îi trimisese

lui Cantemir câteva mii de ruble de argint destinate ridicării cât mai grabnice a unei oștiri de moldoveni. Conform hotărârii voievodului, care se sfătuise cu marele vistier Ștefan Luca, fiecare voluntar urma să primească cinci lei pe lună, soldă mai mult decât satisfăcătoare în condițiile sărăciei generale din țară. Cum la gloria participării la lupta de eliberare de sub păgâni se adăuga și un stimulent financiar consistent, acum se îmbulzeau să se înroleze nu numai oamenii simpli din popor, lipsiți de orice venit, ci și numeroși boiernași.

Entuziasmul războinic era mare, iar printre primele victime ale acestuia era de așteptat să se numere turcii stabiliți prin Iași (cămătari, negustori), dintre care mulți, profitând de statutul lor privilegiat, săvârșiseră samavolnicii împotriva moldovenilor lipsiți de apărare. Acum însă părea că ceasul răzbunării sosise... Cei mai idealiști dintre soldați le-au dat necredincioșilor șansa să se creștineze („s-au poftit de i-au botezatu“), alții pur și simplu i-au tăiat fără părere de rău, dornici să pună mâna pe bunurile lor („și-i jăcuiè de bani, de odoară, de cai, de borfe, de oi, de miere, de ceară și de toate ce găsiè“). Populația Iașului, până mai deunăzi înfometată, ajunsese acum să se îndestuleze cu delicatesele Orientului („iar băcăliile sta vărsate pre uliță, de era sătui și copiii. Stafide, smochine, alune era destule pre la toate babele“). Recruții care își încasaseră soldele se afundau dis-de-dimineață prin cârciumi, iar noaptea, amețiți de aburii alcoolului „se duceau la drumuri de jecuiau pre ómeni de ce aveau, [...] și furiși, iară apoi și fățiși“. Dincolo de excesele inerente oricărei răbufniri a supușilor împotriva asupritorilor, se găsiră și mulți moldoveni de omenie care să-i ascundă pe turcii fără de vină din calea trupelor dezlănțuite („iar pre unii să tâmpla de-i ascundè prietenii [...] carei mai pre urmă de mare folos au fost turcii acelor prieteni ce-i ascunsese.“).

În scurt timp, vestea hainirii lui Cantemir ajunse și la Stambul, unde produse uluire. Ghiaurul mai învățat în ale Islamului decât multe ulemale drept-credincioase, în care mai marii împărăției își puseseră atâtea nădejdi și căruia îi dăruiseră domnia fără a-l supune la nici o cheltuială își trăda mârșav binefăcătorii după numai câteva luni de la înscăunare! Protectorii de până mai ieri ai principelui moldav, precum vizirul Baltagi Mehmed Pașa, își rodeau unghiile de ciudă, urzind o cumplită răzbunare. Pentru moment însă, nu puteau să-i pricinuiască nici un neajuns lui Cantemir însuși. Prin urmare, se mulțumiră să îl execute pe Iane Cretanul, capuchehaia domnului la Stambul și să îl azvârle pe Antioh Cantemir în temnița de la Yedikule. Norocul

lui Antioh a fost însă acela că își pârâse fratele cu vreo lună în urmă că se pregătea să treacă de partea creștinilor, așa că a fost iertat și eliberat din închisoare.

Între timp, domnul moldovean, care nu era mulțumit nici de numărul și cu atât mai puțin de calitatea ostașilor, făcea tot ce-i stătea în putință să-și convingă compatrioții să participe la marea luptă de eliberare de sub turci. Astfel, el a răspândit mai întâi în țară două manifeste ale lui Petru cel Mare de curând ieșite de sub teascurile tipografiei de campanie a rușilor (17 și 29 mai 1711). În aceste texte propagandistice, țarul chema popoarele balcanice să se ridice împotriva necredincioșilor, susținând că Rusia a pornit războiul împotriva Porții cu totul dezinteresat, fără a urmări „nici afirmarea puterii, nici întinderea posesiunilor ei" și nici măcar „îmbogățirea". Dimpotrivă, determinată doar de temeiuri creștinești să își dezrobească frații de credință, ea nu „va avea de la acele țări și popoare nici un fel de câștig și nu va cere de la ele nici un fel de putere autocrată, ci va lăsa fiecăreia dintre aceste țări rânduielile obișnuite și de mai înainte, precum și pe conducătorii lor". De vreme ce aceste manifeste erau unele generice, destinate tuturor popoarelor aflate în robia otomană și, în orice caz, proveneau din afară, Cantemir a găsit cu cale să compună o proclamație proprie adresată tuturor moldovenilor, de la vlădică la opincă, „preasfințitului Mitropolit al Sucevei, episcopilor, boierilor, căpitanilor și celor al doilea și al treilea, de tot felul și la toată oastea și la toți curtenii de țară și plăieșilor și tuturor locuitorilor țării".

Text politic unic în istoria de până atunci a Moldovei, care se adresa nu numai compatrioților săi, ci și opiniei publice internaționale (în varianta lui latină), proclamația lui Cantemir conținea mai întâi o minuțioasă justificare a ridicării la luptă împotriva turcilor prin prezentarea unui rechizitoriu al abuzurilor săvârșite de puterea otomană. Încălcând ipoteticele condiții ale închinării țării în vremea domniei lui Bogdan cel Orb (tribut anual de 4 000 de galbeni, 40 de cai și 24 de șoimi), Poarta procedase mai întâi la anexări teritoriale considerabile „Tighina, Chilia, Cetatea Albă, Galați, Reni, Soroca, Ismail, cu alte locuri lângă Dunăre și tot Ținutul Bugeacului" (contrar afirmațiilor lui Cantemir, Bugeacul cu Chilia și Cetatea Albă fuseseră pierdute de moldoveni încă din vremea lui Ștefan cel Mare, iar Soroca ori Galațiul încă le aparțineau). Ulterior, le îngăduise tătarilor să prade țara și să înrobească populația, căutând să îi forțeze pe moldoveni să îmbrățișeze islamul („ba încă a încercat să ne aducă la legea sa păgână și

tiranică [...] prin felurite chinuri și amenințări cu moartea"). În plus, pe măsura trecerii timpului, turcii înmulțiseră în mod necontrolat dările ridicate din Moldova și le sporiseră cuantumul. Aceste informații bine cunoscute tuturor moldovenilor („pe care le știți") nu vizau numai informarea lumii creștine cu privire la samavolniciile Porții, ci urmăreau să le creeze boierilor ce încă mai stăteau pe gânduri dacă să i se alăture sau nu lui Cantemir convingerea că războiul împotriva turcilor era unul just, inclusiv din punctul de vedere al „dreptului internațional".

În cea de-a doua parte a proclamației, domnitorul vestea deplasarea înspre Moldova a „de Hristos iubitorului țar Petre Alexeevici" prezentat ca un adevărat trimis al Domnului („de duhul milei dumnezeiești umplut") învestit cu misiunea sacră de a „dezrobi neamurile creștine din șerbia păgânilor". Participarea neîntârziată a tuturor moldovenilor la lupta de eliberare condusă de ruși (termenul ultim de mobilizare era data de 15 iulie) constituia o obligație absolută, Cantemir prevăzând pentru refractari cele mai aspre sancțiuni lumești (tăierea capului și confiscarea averii), și amenințându-i cu damnarea eternă („va fi afurisit, blestemat, izgonit ca Iuda din obștea sfinților și anatematisit pe veci"). Cel mai convingător argument al proclamației îl constituia însă informația că deja în mâinile domnului parveniseră lefuri din vistieria țarului pentru 10 000 de ostași, ce urmau a încasa fiecare la înrolare câte 5 galbeni, iar apoi o soldă lunară de 3 lei împărătești.

Într-adevăr, la 6 iunie 1711, la puține zile după lansarea acestei proclamații, Sava Vladislavovici din Raguza îi preda voievodului 130 de pungi cu galbeni. Scena se petrecea la Țuțora, nu departe de Prut, unde tocmai ajunsese grosul trupelor rusești conduse de feldmareșalul Boris Petrovici Șeremetev.

Lucrurile se precipitau, iar oștirea moldoveană trebuia strânsă cât mai repede. Din fericire, proclamația lui Cantemir, iscălită și de trei boieri, printre care însuși opozantul Iordache Ruset, strâns cu ușa de domn, își atinsese în cea mai mare parte scopul. La apelul voievodului au răspuns cu grăbire cei mai mulți boieri mazili („foarte prè puțini n-au venit", scrie Neculce martor al evenimentelor) și slujitorii (oștenii de prin ținuturi), care „au și început a vini toți de toate părțile și a se scrie la steaguri". Ca și în cazul primei mobilizări decretate de voievod, atunci când auzeau de leafă, alături de aceștia dădeau buzna să se înroleze oameni de toate profesiile „ciobotari, croitori, blănari, cizmari". Se adunară astfel poate vreo 10 000 de oameni

din efectivul preconizat de 17 000, numai că numărul mare al luptătorilor de ocazie era de natură să inducă în eroare inclusiv trupele rusești care aveau impresia că se pot bizui pe ajutorul aliaților moldoveni. În realitate, cei mai mulți dintre recruți nu luaseră în viața lor parte la vreun război și nici măcar nu dețineau arme sau un minim echipament de luptă. În ciuda entuziasmului lor, nu aveau cum să facă față oștirii turcești, bine antrenate și dotate, și, pe deasupra superioare numeric. Politica otomană de a reduce până la cvasidispariție oștirea din principate își făcea din plin simțite efectele.

În climatul general de euforie nimeni nu părea însă a-și mai găsi timp pentru o evaluare obiectivă, la rece, a forțelor militare ale aliaților. Mai ales că, la 15 iunie 1711, călca pe pământul Moldovei, la Soroca, însuși Petru cel Mare, țarul Rusiilor, împăratul creștinilor, salvatorul moldovenilor din robia necredincioșilor.

Lungan șleampăt de vreo doi metri, țarul avea picioarele subțiri ca niște stinghii, mâinile scurte și umerii înguști de domnișoară. Avea căpățână foarte mică, în comparație cu trunchiul nesfârșit, și o față rotofeie, pe care trona, în partea dreaptă, un neg mare. În ochii săi negri, deasupra cărora sprâncenele erau mereu încruntate, se puteau citi hotărârea și intransigența. Mustața avea parte de toată atenția lui Petru, care o aranja mereu altfel, după inspirația de moment, în vreme ce pletele slinoase îi fluturau în dezordine. Chipul îi era deseori cuprins de convulsii violente din cauza epilepsiei de care suferea.

Țarul avea un temperament impulsiv, mereu schimbător, ce îl făcea să treacă de la crize de isterie, în timpul cărora, pradă furiei necontrolate, nu cruța pe nimeni și nimic, la momente de deplină luciditate. Crud, însetat de sânge, participa cu cea mai mare voluptate la torturarea adversarilor bănuiți de nesupunere și nu șovăia să îi execute cu propria mână. Ba chiar, pentru a-și consolida puterea absolută, în cazul celei mai mici tentative de revoltă, ordona represalii cumplite cărora le cădeau victime, în cazne inimaginabile, zeci de mii de pretinși uneltitori, de la simpli soldați la rudele sale cele mai apropiate. Om al tuturor exceselor, Petru era mereu dornic să se înfrupte din plăcerile vieții: oriunde se afla țarul, se țineau lanț orgiile fără sfârșit la care vodca se revărsa în valuri, iar ibovnicele de toate națiile îi îndeplineau cele mai năstrușnice capricii. Extravagant, nonconformist, Petru prefera uneori să treacă drept un om de rând, ca să poată observa, neștiut de nimeni, tot ce se petrecea în jurul său. Animat de o neobosită curiozitate, el urmărea să afle cât mai mult, de predilecție în acele domenii de avangardă,

complet inaccesibile în Rusia atât de conservatoare în vremea sa. Îl atrăgeau mai ales disciplinele tehnice, practice, precum construcția de corăbii ori artificieria, neșovăind să pună el însuși mâna pe unelte și să lucreze cot la cot cu simplii meșteri.

Încă de foarte tânăr, ajunsese la concluzia că bătrâna Rusie, cu oamenii ei desueți și plicticoși, nu mai avea ce să îi ofere și se înconjurase cu precădere de prieteni occidentali, care trăiau în „cartierul nemțesc" al Moscovei. Grație lor, a ajuns grabnic să viseze la o mare călătorie în Apusul continentului, ca să intre în contact cu cele mai noi cuceriri ale științei și tehnicii, pe care să le transplanteze în Rusia, transformându-și țara într-o mare putere europeană. Dorința lui Petru s-a putut împlini abia în anii 1697–1698, când, în calitatea de simplu membru al „Marii Ambasade" ruse, el a vizitat, rând pe rând, posesiunile baltice ale Suediei, Germania, Olanda, Anglia, Austria și Polonia. Unul dintre obiectivele misiunii sale, acela de a crea o mare coaliție antiotomană, a fost ratat în mod lamentabil. În schimb, țarul și-a atins scopul de a cunoaște îndeaproape societatea occidentală și a-i „fura" secretele ce îi asiguraseră progresul.

În Olanda, la Zaandam și la Amsterdam, dar și în Anglia la Manchester, el a petrecut mai multe luni pe șantierele navale, de unde nu doar a deprins cele mai avansate tehnici de construcție a corăbiilor, dar a și tocmit numeroși meșteri pentru a lucra la realizarea viitoarei flote rusești, ce avea să facă din țara sa o mare putere maritimă. Deja în iulie 1696 Rusia smulsese Imperiului Otoman Azacul (Azovul), port la marea omonimă, și construise la Taganrog prima sa bază navală. Următorul obiectiv al țarului îl constituia însă obținerea accesului liber la Marea Baltică. Acesta a fost atins relativ repede, dar cu mari sacrificii umane și materiale, în timpul primei faze a Războiului Nordic, când Petru a cucerit de la Suedia mai multe teritorii și fortărețe din Ingria și Curlandia: Noteburg, Dorpat (Tartu), Narva. În prima regiune, pe malurile Nevei, pe 16 mai 1703 împăratul a ordonat să se construiască imediat o grandioasă metropolă, Sankt-Petersburg, destinată să devină capitala unei Rusii europene, rupte de trecutul „asiatic" și cu privirile ațintite înspre Europa.

De altfel, chiar de la întoarcerea sa din lungul periplu occidental, Petru a inițiat și a impus prin forță un amplu program de modernizare și occidentalizare a societății ruse. Printre altele, el a interzis portul bărbilor și a dispus înlocuirea ținutei tradiționale cu o vestimentație europeană („ungurească sau nemțească"). Totodată, le-a acordat femei-

lor dreptul de a participa la întrunirile de societate și chiar de a-și cunoaște soțul înainte de căsătorie. A modificat calendarul, impunând socotirea timpului de la nașterea lui Iisus, iar nu de la facerea lumii, și stabilind ca dată de început a anului laic ziua de 1 ianuarie în locul celei de 1 septembrie, prevăzute în calendarul religios. A limitat drastic puterea bisericii ortodoxe, refuzând, după 1700, alegerea unui nou patriarh, ale cărui prerogative au fost preluate de recent înființatul sinod. În capitală, țarul a creat o tipografie de sub teascurile căreia a apărut în 1703 primul ziar rusesc *Știri din Moscova*. Tot acum s-au tradus numeroase cărți occidentale, iar la curte s-au organizat chiar spectacole de teatru.

Pentru Petru, ferm convins că era învestit de divinitate cu misiunea de a-și conduce poporul la supremația europeană, aplicarea reformelor interne nu putea merge decât în paralel cu extinderea puterii Rusiei în afară. Iar victoria de la Poltava și războiul declarat de Poartă păreau că îi oferă țarului ocazia de a continua expansiunea către Marea Neagră începută prin cucerirea Azovului.

Totodată, primirea entuziastă pe care i-au făcut-o moldovenii, ce nădăjduiau că împăratul „îi va cerceta cu mila sa și-i va scoate de suptu giugu robiei turcilor", era de natură să îi crească țarului încrederea în șansele sale de izbândă. La trecerea Prutului, în întâmpinarea suveranului rus ieșiră numeroși boieri, în frunte cu mitropolitul Ghedeon, care l-a blagoslovit cu crucea și l-a stropit cu agheasmă pe țar, în vreme ce dregătorii Moldovei i-au sărutat cu evlavie mâna. De la această ceremonie lipsea însă Dimitrie Cantemir, care se afla în acel moment în tovărășia feldmareșalului Șeremetev, nefiind înștiințat de sosirea lui Petru cel Mare în capitală.

Deseori, când se găsea în străinătate, monarhul rus prefera anonimatul, pentru a putea observa nestingherit frumusețile fiecărei țări și oamenii locului, cu moravurile lor. Într-adevăr, și de această dată Petru își propunea să viziteze în tihnă târgul Ieșilor, a cărui faimă ajunsese până la urechile sale. În cele câteva zile petrecute în capitala moldavă, pașii l-au purtat „pren toate mănăstirile", unde săruta cu smerenie sfintele icoane și se închina la moaște. La catedrala celor Trei Ierarhi s-a dus fără nici un însoțitor și a cântat laolaltă cu tot soborul credincioșilor „psalmii, acsionu și ectenia". Oricât a insistat mitropolitul să-l determine să se așeze pe jilțul domnesc, el a preferat să rămână, modest, în picioare. Dintre lăcașurile sfinte ale Iașilor, țarului i-a plăcut cel mai mult mănăstirea Golia, despre care, neputând să o încadreze în

tipicul bisericilor pe care le știa din alte țări, a afirmat că are „trei feliuri de meșteșuguri: leșesc, grecesc și moshicesc". Și cu cât petrecea mai mult timp în Moldova, Petru era tot mai încântat de bogăția și frumusețea țării, dar și de obiceiurile oamenilor. Purtat de entuziasm, el ajungea să laude „încă și dobitoacele acestui pământ, dzicând că-s frumoasă".

La sporirea mulțumirii lui Petru a contribuit și primirea călduroasă pe care i-a rezervat-o Vodă Cantemir. De îndată ce i s-a vestit intrarea țarului în capitală, principele moldovean a încălecat, pornind în goana armăsarului înspre Iași, unde a ajuns după ora unu a nopții. Țarul tocmai se întorcea de la baie și se pregătea să urce scările către iatacul său, când a auzit larmă. Era mica suită a lui Cantemir, care s-a năpustit să-i sărute mâna suveranului, în semn de supunere. Drept răspuns, uriașul Petru l-a ridicat în sus cu o singură mână pe plăpândul Cantemir și l-a sărutat pe cap, asemenea unui părinte iubitor. De altfel, pupăturile imperiale nu aveau să contenească nici în zilele următoare, căci țarul era foarte bucuros că domnul „se închinase de bună voia lui" și ținea să își manifeste în acest fel recunoștința. Mai ales când se amețea de la vinul moldovenesc, devenind euforic, el „cuprindè pe Dumitrașco-voda de grumadzi și-l săruta pe față, pe cap și pe ochi".

Așa s-a întâmplat de mai multe ori în timpul marelui ospăț pe care voievodul român l-a dat în cinstea oficialilor ruși în ziua de duminică 25 iunie 1711. Pentru a se ridica la înălțimea momentului, toți convivii, în afara contelui Gavriil Ivanovici Golovkin, au acceptat să mănânce de dulce și să bea după pofta inimii, cu toate că se aflau în plin post al Sfinților Apostoli Petru și Pavel. Deliciul țarului l-a reprezentat, mai presus decât vinul de Cotnar, pelinul dulce-amar, mult mai vârtos decât cel ce se făcea prin părțile Rusiei. Fără a ține cont de regulile de protocol, monarhul a dispus ca în capul mesei să stea Dimitrie, amfitrionul petrecerii, secondat de Golovkin, răsplătit în acest fel pentru păzirea cu strictețe a rânduielilor bisericii pravoslavnice. Ba chiar pentru a-i onora pe boierii români, Petru a ținut să îi toarne fiecăruia cu propriile mâini câte o cupă de vin, în acordurile vesele ale fanfarei militare. Nici împărăteasa cu doamna lui Cantemir și jupânesele boierilor nu au avut a se plânge, căci și ele „ședè la masă în casa cea mică de să cinstiè".

Zilele următoare, în timp ce țarul colinda pe la mănăstirile din oraș, unde se delecta cu cele mai alese dulcețuri, ori trecea în revistă oastea moldovenească în compania lui Cantemir, cancelarul Golovkin i-a convocat pe boierii țării pentru a-i face să accepte de bunăvoie domnia

veșnică pentru neamul Cantemireștilor. Adunarea a început cu un discurs sforăitor în care contele proslăvea mărinimia țarului care se „silește să scoată această țară din robie, de suptu mâna păgânilor și nu-i trebuie nemică de la dânsa să iè, ce-i voia să-ș facă pomană, fiind creștinii mâncați de păgâni". Și tot gândind Măria sa cum să mai scutească biata Moldovă de o cheltuială, a zis că e bine să nu se mai schimbe domnii, ca să nu se risipească banii cu plocoanele, „ca la păgâni". Numai ce și-a încheiat Golovkin vorba, că mai toți boierii, instruiți cu grijă de Cantemir, „s-au închinat și au mulțămit" tătucului Petru pentru purtarea de grijă pe care o avea pentru țara lor. Doar Iordache Ruset, semănătorul de zavistie, împreună cu ceata lui au început a vocifera și a contesta hotărârea împărăției. A izbucnit astfel o ceartă în toată regula, ce l-a luat complet prin surprindere pe contele Golovkin, neobișnuit cu „democrația" („și să pricié ei în de ei naintea lui Goloftin și nu socotiè ca este lucru cu rușine"). În cele din urmă, plictisit de acest spectacol, cancelarul a spus scurt „într-altu chipu nu să poate" și conflictul s-a rezolvat de la sine. Nu a trecut decât o zi și împăratul creștinilor a poruncit ca Iordache Ruset să fie azvârlit în temniță la Soroca pentru o pricină de nimeni știută.

În schimb, alți cincisprezece boieri de vază au fost chemați să semneze în tabăra țarului că sunt de acord să-l primească „Domnu vecinicu pe Dumitrașco vodă și pe seminția lui". A urmat apoi un chef de pomină organizat în cinci șase corturi lipite de celălalt. Cum nu existau mese, invitații ședeau pe jos, dar nu turcește, ci cu picioarele cufundate în niște șanțuri săpate special pentru a-i face să se simtă cât mai confortabil. Deși era miercuri și în post (28 iunie 1711), boierii s-au învoit iarăși să înfulece fripturi, „pentru liubovul împăratului creștinesc". Recunoscător pentru această concesie, Petru i-a omenit „cu niște vin al lui de la franțoji, care îndată, cum au băut, au mărmurit toți de beți. [...] Și n-au mai știut cum au dormit întru acea noapte, și domnul și boierii". „Eră peste noptea aceea n-au scăpat fără pagubă mai nici un boier și nefurat de Moscali: cui pistole, cui rafturi, cui epângele, nice boieru, nice slugă", se plânge Nicolae Costin, victimă și el a prieteniei ruso-române.

Iar boierii care nu avuseseră cinstea de a fi fost poftiți la masă la împărat au fost adunați a doua zi de mitropolitul Ghedeon, care i-a pus și pe ei să semneze în biserica domnească. Pentru a nu mai avea probleme cu recalcitranții, Cantemir avusese, așa cum am văzut, inspirația să le prezinte cu totul alte condiții ale închinării țării către ruși

decât cele reale, numai să îi facă să își dea acordul ca el să primească domnia pe viață. De sărbătoarea Sfinților Apostoli notele solemne ale cântărilor bisericești consfințeau, așadar, în catedrala mitropoliei începutul ultimei luni de domnie a lui Dimitrie, voievodul vecinic al Țării Moldovei. De asemenea, Petru cel Mare își freca mâinile de bucurie că a putut pune stăpânire cu atâta ușurință pe un pământ binecuvântat de Dumnezeu.

Însă lucrurile nu stăteau chiar atât de bine. Înainte de orice, oastea rusească se confrunta cu mari dificultăți logistice. Deși banii erau îndestulători, oamenii țarului sau ai lui Cantemir nu găseau să cumpere alimentele de care era mare nevoie pentru buna desfășurare a campaniei. În ceea ce îl privește, domnul român îl însărcinase pe boierul Lupu Costache să cumpere pâine de la Bârlad pentru vreme de trebuință, numai că acesta preferă să păstreze banii pentru sine și să se baricadeze în mănăstirea Bursuci (lângă Vaslui), de unde le scria turcilor, încurajându-i să treacă Dunărea „fără grijă că-i va bate pe moscali", „că sunt [...] puțini și-i o oaste flămândă". Până la urmă, rușii izbutiră să cumpere „câteva mii de boi de negoțu turcesci din țară", numai că atunci când îi mânau înspre oștire fură atacați prin surprindere de tătari, care le răpiră toate cirezile. Disperarea era atât de mare, încât voievodul român a trimis slujitori care încotro prin țară să ia vitele „cui găsiè, și fără voia lui", dar rechizițiile au fost modeste. Rușii nu s-ar fi sfiit nici să jefuiască tot ce le ieșea în cale, numai că de la gura Jijiei la gura Sărății toate lanurile fuseseră devorate de lăcuste „cât era numai pământul, de nu avè ce mânca caii". Lovitura de grație au primit-o însă rușii de la Constantin Brâncoveanu, care, deși încasase sume considerabile de bani de la țar pentru a trimite zaherea și o și pregătise, a decis să nu o mai expedieze, intuind că lucrurile evoluează în favoarea turcilor. În aceste condiții, nereușind să își procure nici strictul necesar de alimente, oastea țarului pornea să îi dezrobească pe creștinii din Balcani, „leșinată și bolnavă, ca vro 100 de cară pline de oameni bolnavi; pre alții îi mâna cei mai sănătoși denapoi, ca pre vite".

O altă problemă gravă cu care se confruntau rușii era întârzierea întăririlor promise de aliați, absolut indispensabile în perspectiva confruntării cu oștirea mult superioară numeric a marelui vizir. Înainte de toate, trupele polone, care, luând bani de la țar, îi promiseseră că i se vor alătura în cel mai scurt timp, se opriseră la Sniatin (la circa 30 de kilometri nord de Cernăuți), unde așteptau să vadă deznodământul luptelor dintre ruși și turci, pentru a lua o decizie. Tot așa, din Țara

Românească în tabăra țarului sosise la 22 iunie 1711 numai spătarul Toma Cantacuzino, în tovărășia câtorva apropiați și a unui număr minim de soldați. Acțiunea vărului său îl compromitea grav în ochii Înaltei Porți pe Constantin Brâncoveanu, care, de acum înainte, nu mai era dispus să comită vreun gest de natură să le dea de bănuit turcilor. Ca atare, el a avut grijă să împiedice trecerea pe teritoriul Țării Românești a cetelor de haiduci din Balcani, în primul rând sârbi, ce căutau să vină în ajutorul țarului. Nu ezita însă ca în același timp să îi scrie contelui Golovkin că „așteaptă împreună cu creștinii pe țarul eliberator și se roagă zi și noapte în biserici pentru oștirile rusești". În aceste condiții, muscalilor nu le rămânea altă soluție decât să pornească la luptă, bizuindu-se exclusiv pe forțele proprii.

Planul campaniei gândit de statul-major al țarului, cu consultarea lui Cantemir, a fost unul complet neinspirat. Rușii și moldovenii, ale căror efective reunite nu reprezentau nici măcar jumătate din numărul total al turcilor și al aliaților lor, au decis să își împartă armata în mai multe corpuri expediționare. Circa 12 000 de ostași plasați sub conducerea generalului Carl-Ewald von Rönne, însoțit de spătarul Toma Cantacuzino, au fost trimiși să cucerească Brăila și să împiedice o eventuală retragere precipitată a turcilor către Țara Românească, în cazul în care aceștia ar fi fost puși pe fugă de trupele țarului. Manevra s-ar fi justificat doar dacă restul oștirii rusești ar fi fost în stare să înfrunte, cel puțin de pe poziții de egalitate, trupele marelui vizir. În plus, efectivele trimise împotriva Brăilei nu erau, la rândul lor, cu mult inferioare oștirii principale a rușilor și moldovenilor plasate sub comanda feldmareșalului Șeremetev (15 000 de luptători), alături de care se aflau atât Petru cel Mare, cât și Cantemir. Aceștia din urmă coborau agale de-a lungul Prutului, precedați de avangarda condusă de generalul Liebrecht Gottfried Ianus von Ebberstadt (7 000 de oșteni). Ofițerul german avea misiunea de a ocupa târgul Fălciului și de a împiedica trecerea Prutului de către turcii și tătarii aflați pe atunci pe pământul Basarabiei, după ce traversaseră cu succes Dunărea pe la Isaccea. După atingerea acestor obiective, Ianus ar fi urmat să realizeze undeva în zona Hușilor joncțiunea atât cu grosul oștirii rusești, cât și cu ariergarda aflată în subordinea generalului Anikita Ivanovici Repnin, pregătindu-se de confruntarea decisivă. Pentru moment însă, rușii procedaseră la o și mai mare fragmentare a efectivelor de care dispuneau. Un detașament fusese trimis să îl țină sub pază pe vornicul Lupu Costache, refugiat, așa cum am văzut, la mănăstirea Bursuci, altul asigura

protecția doamnei lui Cantemir în cetățuia Iașilor, în vreme ce destui militari se răzleţiseră în scopul procurării de hrană sau al jafului.

Când a ajuns însă la Gura Sărății la 6 iulie 1711, Ianus a constatat că turcii ridicaseră deja trei poduri peste Prut și începuseră operațiunea de traversare a râului. Neputând face față cu efectivele sale modeste unui adversar ce deținea o covârșitoare superioritate numerică, el i-a scris imediat lui Petru cel Mare, solicitându-i sosirea cât mai grabnică la Gura Sărății cu grosul oștirilor. Cum țarul considera operațiunea irealizabilă, i-a trimis poruncă generalului său să se replieze imediat. Retragerea precipitată a lui Ianus le-a dat aripi turcilor, care, neavând anterior nici un fel de informații despre inamici, erau tentați să le supraestimeze numărul. Văzând că rușii evitau confruntarea și se pregăteau să se retragă, au pornit imediat pe urmele lor. Profitând totuși de adăpostul întunericului, Ianus a reușit să ajungă, târziu în noapte, în tabăra de la Gura Prutețului. Avangarda turcilor și a tătarilor se afla însă pe urmele sale, iar o confruntare devenise inevitabilă.

În acest scop, rușii au scos din dispozitiv 4 000 de oșteni, la care se adăugau vreo 2 000 de moldoveni conduși de Cantemir însuși, dornic să își dovedească vitejia și iscusința de comandant. Aflați în avangardă, moldovenii „negrijiți și fără arme și neînvățați la războiu" nu au putut rezista prea multă vreme, în ciuda elanului lor, în fața turcilor ce „avè tot, foc și cai buni". După doar trei ore, voievodul cu subordonații săi s-a refugiat în tabără, lăsându-i pe ruși și cazaci să continue lupta. În ciuda numeroaselor arme de foc de care dispuneau, nici aceștia nu s-au dovedit mai breji decât moldovenii, înclinându-se iute în fața vrăjmașilor și căutându-și, la rândul lor, scăparea în tabără.

Având impresia că sunt pe deplin înconjurați și că nu mai pot primi ajutor din partea ariergardei lui Repnin, rușii ajunseseră cu moralul la pământ. În aceste condiții, în loc să își îmbărbăteze oștenii, Petru cel Mare l-a chemat la el, în cel mai deplin secret, pe hatmanul Neculce, cerându-i să-i organizeze lui și împărătesei fuga în Transilvania. Cum cronicarul l-a lămurit pe îndelete cu privire la primejdiile foarte mari care îl pășteau în această tentativă, țarul a renunțat să se mai acopere de o rușine deplină. Din acest moment însă nu se mai gândea decât la felul în care ar putea încheia cât mai grabnic pace. Sub imperiul aceleiași panici, el a dispus retragerea nocturnă până la Stănilești, unde armata sa a ajuns epuizată „la revărsatul zorilor", realizând joncțiunea cu trupele lui Repnin. Deși reușită, această operațiune le-a crescut sensibil moralul turcilor, ce puteau constata că, pentru a doua oară,

rușii fugeau din fața lor, numai ce îi vedeau, fără a îndrăzni să dea o luptă propriu-zisă. În aceste condiții, ei au pornit cu încredere pe urmele armatei țarului, căreia i-au pricinuit pierderi serioase în ariergardă („și cu năvala aceea au apucat și pre un general cu totu ce au avutu și pre alți pre mulți din coadă i-au apucat în acea noapte; că da unul peste altul de-și frâgeau carele").

În cursul dimineții de luni, 8 iulie, rușii și-au refăcut totuși forțele, adăpându-se, și oameni, și cai, din apa Prutului, și s-au pus la adăpost înăuntrul unei mari întărituri mobile durate din pari și scânduri („părcan"). Între timp însă, la Stănilești izbutiseră să sosească atât grosul oștirilor turcești, cât și aliații acestora (tătarii hanului Devlet Ghirai, polonii lui Stanislav Poniatowski, suedezii din tabăra lui Carol XII de la Tighina), procedând la o încercuire deplină a întăriturii rusești (oastea otomană pe flancurile de sud și vest, iar aliații, la nord și est). În rândurile oștirii lui Petru începuseră deja să circule tot felul de zvonuri care semănau panică și exagerau numărul dușmanilor. La un moment dat, chiar un turc căzut în mâinile rușilor le-a spus acestora că marele vizir are la dispoziție „120 000 iniceri și 250 000 de călărime, cu 40 000 sindighistri, carii sunt giurați de mărgu înainte la războiu". Era tocmai pretextul ideal pe care îl aștepta țarul pentru a iniția tratativele de pace, fără a părea laș în ochii alor săi. Ca atare, înainte ca turcii să pornească un atac foarte hotărât, el i-a dat poruncă feldmareșalului Șeremetev să ceară în scris marelui vizir încheierea păcii, dând vina exclusiv pe turci pentru declanșarea războiului și susținând că toate acțiunile trupelor sale au fost exclusiv defensive („căci eu n-am venit pe bătaie, ce pre pace"). Evident, comandantul militar rus ascundea cu cea mai mare grijă prezența țarului în rândul armatei ca să nu stârnească ambiția turcilor de a continua lupta ca să-l captureze pe împăratul creștinilor și, evident, ca să-i ofere țarului ocazia de a fugi de va fi nevoit, așa cum plănuia de mai demult.

Intenția de a fugi îl molipsise și pe Cantemir, care, pretextând că vrea să își salveze din mâna necredincioșilor soția rămasă la Iași, căuta să se deghizeze în turc și să iasă pe furiș în noapte din tabăra rusească. Nu a fost însă lăsat de străjerii care păzeau ieșirile părcanului, întrucât nu avea învoirea țarului, iar Petru cel Mare i-a refuzat, la rândul său, salvconductul, motivând că operațiunea era mult prea primejdioasă și avea șanse minime de reușită.

Otomanii nu se grăbeau însă să dea curs cererii de pace, așteptând să vadă mai întâi șansele pe care le au de a-i nimici pe ruși fără mari